МАГАЗИН
СЈЕВЕРНЕ ДАЛМАЦИЈЕ

1 9 3 5.

ГОД. II.

УРЕДИО

ВЛАДАН ДЕСНИЦА

ХРВАТСКА ШТАМПАРИЈА С. ВИДОВИЋ — СПЛИТ

LUCIJAN MARČIĆ:

UZROCI SLABOG EKONOMSKO-KULTURNOG RAZVOJA ZADARSKOG ZALEĐA

Oblast. — Pod zadarskim zaleđem u širem smislu smatra se sav onaj prostor sa naseljima, koji je do Rapalskog ugovora gravitirao prama Zadru. To je površina koja se proteže od Nina do Pakoštana i od Zadra do Knina. Tu je Zadarsko i Biogradsko Primorje, Ninska Krajina, Novigrad, Ravni Kotari i Bukovica. Neznatni dio tog kompleksa, šest sela sa samim Zadrom, pripada danas Kraljevini Italiji.

Iako se ova oblast proteže u čisto kraškoj sredini, ipak njezina produktivna snaga nije bez značaja. U mnogim periodama davne prošlosti bila su tu naselja brojnija i gušća, a tlo produktivnije. Tu su rimski veterani osnovali brojna naselja i razvili gustu mrežu cesta. Na njihovim osnovama razvijali su se poslije njih novi narodi, koji su dolazili sa sjevera. Nakon Rimljana prvi su se snažnije individualizirali Hrvati. Tu su bile njihove najznačajnije županije sa kurtisima, kraljevskim i manastirskim dobrima. Tu je kolijevka najistaknutijih hrvatskih plemena i rodova, pa i kraljevskog roda Trpimirovića. Koncem srednjeg vijeka sukobljuju se ovdje interesi ugarsko-hrvatskog kraljevstva i mletačke republike, a zadarska i hrvatska vlastela Šubići, Nelipići, Karlovići i Gusići, redovi Templara, Božjaka i Benediktinaca, posjednici su plodnih zemljišnih kompleksa ove oblasti.

U tursko doba oblast se obnavlja, naročito za vrijeme Durakbegovića, Filipovića i Atlagića. Ovdje su se vodila uzorna gospodarstva. Arapi su uređivali tok voda, čistili kraške ponore i pomoću kanala snabdijevali svako parče zemlje vodom. Čitava je krajina bila kao bašta, a Vrana pravi Eden — tako pričaju stare kronike. Ali to su i istorijska fakta, jer su rijetke one isprave u starom zadarskom arhivu, koje ne bi spominjale sad jedan sad drugi predjel ove oblasti zbog njegovih dermuna, vinograda. livada, cerovih gajeva i slično.

Tako se, eto, razvija do kandijskog rata. Nakon kandijskog rata mijenja se iz osnova izgled ove oblasti. Usporedimo li samo toponomastiku starih isprava i katastara sa današnjim stanjem, vidićemo da je s vremenom nestalo 70% naselja. Današnja ispitivanja pružaju vrlo lošu sliku, koja se je upravo neznatno poboljšala od vremena nakon kandijskog rata: zemlja zapuštena; najprimitivnija zemljoradnja; naselja pusta ili rijetka, sa vrlo rijetkim stanovništvom; slabo i primitivno stočarstvo u neprestanom opadanju; neprestano kretanje stanovništva; iseljavanje i doseljavanje; nestalnost i opadanje proliferacije; veliki mortalitet kod djece.

Bogata slika ovog kraja prije kandijskog rata u potpunoj je opreci sa današnjim stanjem.

Uzroci i posljedice. — Stradanja zadarskog kopna zbog dolaska Varvara i borbe za prevlast na Jadranu; zbog kuge i pojave Turaka, trajala su dugo vremena, ali ih je vrijeme liječilo; njihove su neugodne posljedice bivale ipak svladavane nastupom boljih i stalnijih političkih prilika. Prirodni razvoj novonaseljenih elemenata u tim davnim periodama prije kandijskog rata nije imao toliko zapreka koliko nakon kandijskog rata, kad su mnogobrojni i trajni faktori sprečavali svaki napredak. Ispitujući uzroke tog zastoja u obnovi tog kraja od kandijskog rata do danas, nalazimo ih u političkim prilikama, ali i u samoj psihi novih doseljenika.

Venecija je nakon kandijskog rata počela da vojnički napreduje u Dalmaciji; ona je staro regionalno ime pokrajine dizala ponovno prama velebitskim i dinarskim planinama (Linea Nani god. 1669, linea Mocenigo od. 1699), a »nuovissimo acquisto« god. 1718 zapečatio je mletačku teritorijalnu ekspanziju prama dinarskom sistemu i bogatom zaleđu. U tom postepenom pomicanju mletačkih granica prema višim planinskim lancima, osim strateških razloga uočujemo i neke nove težnje Mlečana. Naime, nova politička konstelacija u svijetu nakon kandijskog rata oslabila je bila znatno izvore života lagunskoj državi. Razvoj pomorstva u drugim zemljama, osvajanje trgovačkih puteva i glavnih tržišta na novom kontinentu od drugih naroda na obalama Atlantika, razvoj industrije u drugim zemljama Evrope i konačno jačanje vrlo značajnih državnih jedinica, jake asimilacione snage u centralnoj Evropi, bili su uzroci da je Venecija sve jače osjećala posljedice svoje vlastite dekadanse. Ipak je ona još pokazivala volju da se obnovi i reorganizira. Nastojala je da podizanjem zemljoradnje i stočarstva u svojoj okolini i u zemljama preko Jadrana bar donekle zaštiti i produlji osnove samostalnog života. No ona nije bila više tako jaka, a ni sigurna, da bi mogla investirati veće kapitale za obnovu prekomorskih zemalja, a opet su mnogi njezini još bogati i pronicavi građani počeli da sumnjaju u trajnost prekomorskih »possedimenta«. Svakako je tada slika njezine političke budućnosti bila već mnogima nejasna. Tako su se mletačke težnje nakon turskih ratova ograničile samo na moralnu potporu, a efektivna realizacija tih planova bila je prepuštena novčanoj snazi zadarske gospode i onih Talijana koji su nakon ratova prešli sa Apeninskog poluostrva na ove strane.

Moralna je potpora Venecije bila vrlo aktivna: osnivale su se gospodarske akademije, izdavale su se knjige o načinu kako se zemlja obrađuje (i na našem jeziku, za težake), držala su se predavanja, pisali su se neprestani referati Senatu o stanju zemlje, uređivali su se novi katastri sa najplemenitijim namjerama i prama posjednicima i prama seljacima (Catastro Civrian 1676; gospodarske uredbe Zorzi Grimani-a 1732—1791; Investiture 1748—1751; god. 1755 izašla je i »Legge agraria Francesco Grimani«). Sve je to moglo da povoljno djeluje na duh obnove kod stanovništva ovih krajeva, ali glavno sredstvo, koje je bilo najpotrebitije: novac — toga nije bilo. Stanje je zemlje nakon ra-

tova bilo upravo očajno. Tlo je bilo tako zapušteno da se na njemu nije mogla voditi ni najprimitivnija zemljoradnja. Treba istaknuti da je Foscolo odmah u početku kandijskog rata iz strateških razloga lagumirao 25 km zemljišta pred mletačkom granicom, sravnio sa zemljom sva naselja u tom području i ispremetao sve kulture tla. Nestalo je Nina, Zemunika, Novigrada, Obrovca, Tinja, Vrane i mnoge druge varošice. U tom rušenju i uništavanju, pa u povlačenju Turaka, nije ostalo pošteđeno ni savršeno hidrotehničko uređenje ovih krajeva provedeno od arapskih stručnjaka. Zatrpani su svi ponori i svi kanali kraških voda u okolici Nina, Nadina, Vrane, Benkovca i dr. Prve kišne periode razlile su po oranicama, livadama i poljima vodu, koja više nije imala kuda da otiče. U toj stajaćoj vodi razvili su se prvi uzroci paludizma, čije se strašne posljedice osjećaju još i danas. Da se popravi ovo očajno stanje trebalo je zahvatiti čitav ovaj kraj snažno, odjedanput, i ponovno jednim hidrotehničkim projektom većih dimenzija urediti tok voda, uništiti sasvim uzroke paludizma i dovesti produktivnost tla do prijašnje kapacitete. Moralna potpora mletačke vlade, iako je bila — treba priznati — iskrenija i aktivnija negoli kasnijih austrijskh vlasti, nije mogla da postigne veće i trajnije uspjehe baš radi pomanjkanja potrebitih kapitala. Domaći su ljudi bili opet odviše siromašni. Oni su stradali za vrijeme ratova, jer im je zemljište bilo pod Turcima, a živili su od plata koje su dobivali u službi mletačkih vojničkih vlasti. Apeninski doseljenici, propali plemići, nastanjeni u Zadru, infeudirani radi vojničkih zasluga na državna imanja, agregirani zadarskom ili ninskom plemićkom tijelu, bili su također i bez novaca i bez kredita. Tako je privredna obnova ovih krajeva zapinjala na svakom koraku i ostajala vazda bez uspjeha.

Osim materijalnog uzroka, bio je još jedan koji je urađao vrlo rđavim posljedicama i priječio svaki napredak ovih krajeva, a to su psihične osobine samih novih dinarskih doseljenika. Dok se paludizam može da smatra jednim od uzroka zla samo u barovitim predjelima zadarskog zaleđa, dotle je psihički momenat općenitim uzrokom zlu za čitavo ovo područje od Zadra do Knina i od Nina do Skradina i za one dijelove ove oblasti u kojima nije bilo paludizma.

Narod koji se je doselio nakon ratova na pusta ognjišta ili osnovao nova naselja u ovoj oblasti, dolazio je sa dinarskih planina. U tim osamljenim, rijetko naseljenim planinama, održavao se patrijarhalni život bez promjena i bez napretka. Slabi kontakt sa kulturnijim dijelovima našeg naroda uslijed neprestanih borba sa Turcima imao je svoje zle posljedice: ovi doseljenici su bili na vrlo niskom stepenu kulture. Kod njih, opet, ni religiozni život nije bio jače razvijen uslijed vrlo slabe crkvene organizacije, koja se teško mogla provesti u planinskim, teško pristupačnim krajevima, gdje su naselja bila vrlo rastrkana i malena. A i u onim franjevcima ili kaluđerima, sinovima istog naroda, koji su jedini vodili narod u tim crnim danima naše prošlosti, bio je jače razvijen instinkt harambaše, negoli pastira, dušobrižnika. Zato vidimo, da često sveštena lica vode svoje čete u borbama s Turcima, ne zazirući od krvavih djela[1]). One prave religije koja narodu dava glavnu etičku osnovu

[1]) Boško Desnica: Pop Sorić, splitsko Novo Doba, uskršnji broj 1933.

i koja disciplinira čitav duševni život čovjeka — nije bilo, a njihovu je maštu ispunjavalo praznovjerje i tvrdoglavo poštivanje starih narodnih običaja, koji su vrlo često bili sasvim negativni.

Dolazili su u ove krajeve kao četnici, vojnici, hajduci, a jedino im je sporedno zanimanje bilo stočarstvo (uz neznatnu zemljoradnju), koje u svojoj primitivnosti nije tražilo od njih nikakvu jaču aktivnost, a opet i ono malo rada što je trebalo oko stočarskih produkata obavljale su uglavnom žene i djeca. U početku, dok su trajali ratovi, oni su živili od vojničkih potpora i stočarskih produkata, a vrlo često i od same pljačke. Za njihovo kulturno formiranje nije se nitko starao, jer je vlastima bolje konvenirao u to doba surovi četnik negoli pitomi težak ili samostalni posjednik. Dolazili su amo skoro potpuno amorfni, bez imena, bez neke naročite svijesti o zajedničkom porijeklu. Zato su se u starim spomenicima tačno diferencirali od starosjedilaca Hrvata, slobodnjaka ili plemića. Nove doseljenike nazivlju Martolozima (ἁρμάτολος), Katunarima, Turmarima, a najviše Morlacima. Iako oni nisu bili u pravom smislu riječi Morlaci, tojest Crnovlasi, ipak su svojim zanimanjem, stočarstvom, privukli na sebe taj naziv od pravih Crnovlaha, koji su ovuda od XIII vijeka lutali sa stokom i koje su oni sasvim asimilirali. Oni se međusobno razlikuju na »rkaće« (pravoslavne, rišćane) i »bunjevce« (katolike, kršćane), a tako to oni čine međusobno još i danas. Jezik su nazivali »naški«, vrlo rijetko »arvacki« ili »ervacki«, ili »srpski«, iako je, još i danas, u njima živa srpska prošlost i srpska narodna pjesma. Hrvatska i srpska nacionalna svijest prodrla je nešto, ma da slabo, u narod tek u drugoj polovini XIX vijeka zaslugom one malobrojne inteligencije odgojene u talijanskoj kulturnoj sferi »Risorgimenta« po gradovima na primorju.

Kad su prestali ratovi, ovaj se je narod teško mogao da snađe u novim prilikama. Osjeća se oskudica, jer nema više vojničkih plata i zakonom zaštićene pljačke, pa njihovo junaštvo ne može više da hrani njihove porodice. Dugi četnički život je vrlo loše djelovao na njih. Odvikli su se od rada, od onog sitnog, mučnog i odvratnog težačkog rada, gdje treba skromnim sredstvima, velikom postojanošću i marljivošću, odricanjem, bez velikog odmaranja i bez velikih pretenzija vaditi kruh iz zemlje. Izgubili su svaku konstruktivnost. Sve težnje mletačkih vlasti, da nakon ratova pretvori bivše nepobjedive ratnike u valjane i skromne kmetove-težake, ostaju bez uspjeha. Jedan dobar dio njih polazi u goru, da kao hajduci pljačkaju svoje vlastite zemljake. Razvija se »zog«[2]) i razne kriminalne pojave. Zadarski plemić Stratico u jednom svom predavanju na splitskoj gospodarskoj akademiji god. 1794 ovako precizira razloge slabe naseljenosti Dalmacije: Ljudi su se u ratovima odvikli od posla, pa kriminalitet i hajdučija drže muževe daleko od žena baš kad su u najproduktivnijoj snazi, i zato nema djece. Opet nečistoća i bolest uništava i onaj mali broj djece što se još u kućama rađa. U kulturnijim narodima rat ne znači ništa u pogledu naseljenosti, jer ako izginu muževi

[2]) Ucjenjivanje sa prijetnjom umorstva. (Vidi u Vuka: s ő k, zôg).

ostaju kod kuće žene rodilje koje nakon ratova mogu brzo da nadoknade gubitak pučanstva (!)[3])

Francuska okupacija nastupila je u ovim krajevima puna poleta i volje da obnovi Dalmaciju. Dandolo ukida stari Grimani-jev zakon 1808 (Kraljski Dalmatin, Br. 15, str. 116). Svojim reformama, planovima i državnim investicijama računa da će dalmatinsko tlo moći da prehrani čitav milion stanovnika. Kad je počelo djelovanje francuskih vlasti, političke su promjene u Evropi omele realizaciju njihovih planova obnove.

U početku austrijske vladavine još je kriminalitet dalmatinskog zaleđa na prvom stepenu u Monarhiji. Po Schmiedl-u godine 1842 bio je svaki 154. čovjek kriminalno kažnjen (u isto doba u Istri svaki 1146., u Kranjskoj i Koruškoj svaki 1452., u Moravskoj i Šleskoj svaki 1568.). Žene — kaže — ne sudjeluju u zločinima, i to zato što »das Weib in Dalmatien dem Manne gegenüber eine mehr untergeordnete Rolle spielt, und einen viel engeren Wirkungskreis in der Gesellschaft hat, als in anderen Kronländer« [4]).

Austrija je kuršumima i vješalima umirivala narod. Time nije, naravno, ništa postigla, jer strah ne mijenja instinkte, već ih samo pritajuje. Zato je narod zadnje hajduke Draču i Kutlaču opjevao kao junake a jatakovao je u ponovnim pojavama »zoga« za vrijeme talijanske okupacije i manjim pojavama hajdukovanja (Medić, Košević, Pupovac). Jedino pravi i savjesni kulturni rad u narodu može da ima uspjeha, a taj je u doba Austrije bio vrlo slab.

Ipak se svako zlo ne može smatrati krivnjom Austrije. Austrija nije ni Čehe favorizirala, ali su oni ipak podigli svoj narod do zavidne visine. Mnogo je krivnje na samoj našoj inteligenciji, a naročito na onim svježim porodicama, koje su, dolazeći sa sela, zamijenile staro stanovništvo naših trgovišta i varošica. Njih je privlačio drumski tip tih varošica, gdje je trgovina vrlo dobro uspijevala. Ulazili su u varošicu kao sluge kod starijih trgovaca i posjednika. Kako su starije porodice izumirale i propadale, tako su ovi novi ljudi zauzimali njihova mjesta. Takova je obnova potrebna, i bilo je ipak nešto napretka u ovim krajevima od druge polovine XIX vijeka do danas. Ipak je taj napredak bio odviše malen prama duhu one dobe kad je nacionalni momenat zagrijao duše i srca svih građana i za potrebe onih najbjednijih slojeva naroda, i kad se je svagdje u svijetu dizanjem prosvjete popravljao društveni položaj seljaka. Uzroke tog nepotpunog napretka našeg kraja treba tražiti u pomanjkanju kulture kod stanovnika onih malih naših varošica u Kotaru i Bukovici. Oni su sami bili skoro nepismeni, oni su od prave stare, negdašnje gospode preuzeli samo vanjsku formu, a i tu ne sasvim tačno. Oni su gomilali blago, ali su iz nekog snobizma imali veliku želju da postanu veleposjednicima. Po njihovom shvatanju trgvac nije bio pravi gospodin. Međutim se zemlja nije kupovala redovitim putem, jer seljak

[3]) Zadarska Bibl. Paravia, Rukopis br. 10654. Dissertazione: Sulle cagioni e rimedi della spopolazione della Dalmazia, recitata all' accademia di Spalato nel 1794 da Mnsgr. Giov. Domenico Stratico.

[4]) Franz Petter: Dalmatien in seinen verschiedene Beziehungen I. Theil. Gotha Justus Perthes 1857.

ne prodaje lako zemlju, nego se je nabavljala većinom likvarstvom. Kad seljak ili propali gazda nije mogao da plaća visoke kamate i dug, onda bi mu vjerovnik oteo zemlju, i tako bi zemlja prelazila iz ruke seljaka i starijih propalih gazda u ruke nove gospode. Lihvarstvo je vrlo loše djelovalo na moral naroda; on se tuđio od varošica; nekim nepovjerenjem je primao svaku novotariju, koja je iz grada ili varošice dolazila, pa i škole. Živio je u uvjerenju, da ga gospodin samo vara, a to je sve više dizalo u njemu lukavost i neiskrenost. Zato je u XIX vijeku tako teško prodirala narodna svijest u šire slojeve naroda, jer je i nacionalna svijest dolazila preko nove gospode. Osim tih psihičnih negativnih strana imamo i materijalne uzroke slabog napredovanja. Uslijed slabe naobrazbe nove gospode zemljoradnja se nije pomakla sa svog primitivnog stepena. Novom je veleposjedniku dosta kad vlažna zemlja plodi kukuruzom, i livade sijenom, a drugo se sve dava pod vinograd, jer se je vino u zadnjim decenijama XIX vijeka najbolje prodavalo (Francuska, pak Lika). Kad bi se pojavile nerodne godine; kad bi nastupila kriza uslijed gubitka starih tržišta ili uslijed filoksere, lihvarstvo bi nadoknadilo gubitke nove gospode i hektari bi rasli u zemljišnim knjigaam u korist zelenaša. Narod je dalje čamio u tami živući po starom adetu, gdje su prirodni nagoni vršili najvažniju službu. Zlo i loše navike išle su od generacije do generacije dalje.

Inače bi rijetko kada ostao posjed potpuno sačuvan u drugoj generaciji jedne zelenaške porodice. Zato je životna parabola te malovaroške gospode, iako je mnogo puta dostigla visoki uspon, bila u svom trajanju vremenski vrlo kratka. Na mjesto isluženog i iscrpljenog gazde dolazio bi novi seljančić, da sebi po starom receptu gradi sjajnu budućnost. To je bilo uzrokom da je privredna obnova još i u našim danima zapinjala u svakom pogledu.

Ove vjekovne negativne pojave mogu da se najteže osvete u današnje doba kad se rješavaju agrarni odnosi u Dalmaciji. Novom reformom oslobađa se seljak onih gospodara, koji su naši podanici, ali se ne mijenja odnošaj seljaka prama vlasnicima talijanskim podanicima, takozvanim optantima. Nema ni načina da se seljaku sasvim onemogući prodavanje svoje zemlje Talijanima. Seljak se oslobađa svojih starih gospodara i domaćih vlasnika, ali u isto vrijeme gubi kod njih kredit. Time gubi vlasnik-trgovac, jer se otešćava njegov odnos prama seljaku i kao trgovca, a seljak u svojoj primitivnosti i besvijesti obraća se Talijanima u Zadru za novac i nudi zemlje na prodaju.[5]) Zlo za gospodu, a nije bolje ni seljacima.

Talijanski su vlasnici dobro organizirani; oni šalju žito, posijano i požeto na našem narodnom teritoriju i od naših težaka, na izložbe žitarica u Italiju i tu bivaju nagrađeni velikim novčanim svotama. Iscrpljujući našu narodnu snagu i kapacitet našeg tla oni sudjeluju najaktivnije u takozvanoj »lotta del grano«, a kao pioniri izvjesnog političkog mentaliteta bivaju i subvencionirani. Oni su dobro shvatili svoj položaj i

[5]) Ja sam već prošlog ljeta slušao kako će neki seljaci najbolje zemlje koje dobiju po agraru prodati nekim zadarskim industrijalcima za kulturu višanja.

već su raširili svoju privlačnu mrežu jeftinih kredita po prostranom zadarskom zaleđu. Pitanje talijanskih vlasnika trebalo bi brzo, odvažno i bez straha riješiti, da ne bi kasnije ono bilo jednom od glavnih zapreka u melioraciji ovih krajeva. Opet bi se mogao u ekonomskom osvajanju teritorija sa strane Zadra ponoviti onaj isti ekonomski proces, koji je bio doveo, u doba hrvatskih kraljeva, naš narod u očajnu borbu sa Romanima na splitskim koncilima. Romani su vrlo vješto vjerskim razlozima osigurali dohotke svojih biskupija sa hrvatskog državnog teritorija. Slično će se i danas dogoditi ne budemo li na oprezu.

Kako da se obnovi ovaj kraj — Poznavajući uzroke i posljedice nenaseljenosti i općenitog kulturnog zastoja ovog dijela Dalmacije, pokušaću da iznesem nekoliko misli o načinu, kojim bi se u relativno kratko vrijeme moglo postići najbolje rezultate. Tu moramo ponovno da se pozabavimo psihom stanovništva i njihovim prirodnim migracionim tendencijama.

Dva su elementa, koja dolaze u obzir u obnovi ovih naselja. Oba su nesumnjivo istog porijekla, ali su im različite životne prilike i različite sredine dale drugi smjer razvoja. Prvi je kontinentalni, kotarsko-bukovički, a drugi je primorsko-ostrovski.

Osim onih loših strana o kojima smo već prije govorili, kontinentalni tip imade i svoje dobre strane, koje nisu bez značenja. Narod je ovaj u prošlosti živio u neprestanim pogibeljima, ali ne u strahu, jer je oštrio osjetila, a osjetila oprez. On je bio svijestan toga da se ne smije od straha gubiti glavu, jer da je onda gotova i od mača. Bio je pun samopouzdanja, koje se razvilo u njegovoj nutrini videći da ga svak iskorišćuje. Ravnao se po staroj — uzdaj se u se i u svoje kljuse. Hajduštvom i četničkim životom razvio je odvažnost, izdržljivost i čojstvo, koje iako primitivno, ipak može da bude pozitivno i da bude podesno u razvoju karaktera. Njegove su intelektualne sposobnosti vrlo dobre, vrlo brzo i lako asimilira kulturne tekovine samo ako mu ih netko pruža savjesno, iskreno i sa velikom ljubavlju. Ako napasti nisu prevelike, moral je njegov dobar. U prilikama u kojima je živio nije ni čudo ako je gdjekad popustio. Prepušten samom sebi, u osamljenim i razbacanim naseljima, nisu mogli da djeluju na njega ni duhovno-vjerski faktori ni civilizacija. Ipak su mnogi silazeći sa više Bukovice ili Velebita u plodne nizine, u službi kao čobani, vremenom postali zemljoradnici i osnovali porodice najuzornijeg morala. Gdje nije harala malarija, oni su ipak često pokazali napredak. Razni furlanski doseljenici, koje su vremenom naši asimilirali (Nin, Stabilimento Manfrin), ili ih je malarija pokosila (Furlanija kod Vrane), imali su u prošlosti dosta upliva na naše težake oko Nina i Vrane. Danas povoljno djeluju na njihovo formiranje i banovinska imanja Jankolovica, Sokoluša kod Vrane i Glavina kod Knina. Uspjeh i napredak bio bi mnogo bolji kad ne bi bilo malarije. Ipak je plodno zemljište Vrane, Benkovca, Nina i Zemunika stalni mamac stočarima brđanima. Oni se stalno spuštaju sa zdravih predjela Bukovice u malarične krajeve, da se posvete zemljoradnji iako im je poznato da tu malarija nemilosrdno kosi. U nekim naseljima nema starosjedilaca, nema porodice

starije od 50 godina. Negdje su neke žene po više puta obudovljele, jer su im muževi izginuli radeći i kopajući u polju, a one su se u »vatrenici« sačuvale (Furlanija). Na opustjela ognjišta i u prazne vatrenice silaze i useljuju se neprestano nove porodice. Proliferacija zdravih krajeva Bukovice je vrlo jaka i može se smatrati jednim nepresušnim izvorom ljudskog materijala za obnovu plodnih Kotara. Narod kaže: **Medviđe**[7]) **sav svijet naseli, a sebe ne raseli.** Iako proliferacija Bukovice bar donekle pokriva gubitke od paludizma, ipak ne može da pruži toliko, da se u ovom kraju osjeti neki napredak u broju stanovništva i gustoći naselja. Kao da se sva energija novih doseljenika troši u borbi da se održi pretstavnik ljudske rase na ovoj nesretnoj grudi, a vijek nijedne porodice ne traje tako dugo da bi se nešto energije moglo posvetiti i usavršavanju. Svakako je ova pojava vrlo važna za obnovu ovih krajeva.

Drugi elemenat koji se također pojavljuje sa motikom po plodnim zonama zadarskog zaleđa, to su Primorci i naročito stanovnici ostrva Ugljana i Pašmana. Otočani pokazuju veliku tendenciju vraćanja sa ostrva na kopno, što je, uostalom, posljedica prenaseljenosti.

Današnje stanovništvo Ugljana i Pašmana došlo je na ostrva prelazeći sa kopna još u toku XVI, XVII, XVIII vijeka. Prije toga bila su naselja na ostrvima vrlo rijetka, ali ipak su Dinarci našli starosjedilaca od kojih su poprimili čakavštinu, svijest da govore »arvacki«, a dobrim dijelom i vjeru. Od starosjedilaca naučili su i obrađivanje zemlje, voćarstvo, maslinarstvo, a sela u neposrednoj blizini Zadra naučila su se i vrtlarstvu. U toj mirnoj sredini narod se je množio i dok je god. 1672 na zadarskim ostrvima bilo samo 950 duša i dvije parohije, to već koncem XVIII vijeka imademo 10.000 stanovnika sa 13 parohija. Ta prenaseljenost i neplodna sredina u kojoj je taj svijet živio jačâ aktivnost i poduzetnost duha kod otočana. Blizina mora uzrokom je, da se ti kontinentalci postepeno približavaju moru, te vuku i od njega koristi. Oni su prisiljeni da se bave raznim poslovima, da prehrane svoje brojne porodice. Trebalo je biti težak, stočar, ribar, radnik. pomorac, a i trgovac. Sve su te kombinacije raznih zanimanja oštrile njihove sposobnosti i napravile su od ovih Dinaraca solidne konstruktivne elemente. U nekim selima (Preko, Poljana, Sutomiščica) razvilo se baštovanstvo do tog stepena, da su oni postali najglavniji dobavljači Zagreba raznim vrstama povrća i zelja. Oni su se u toj grani poljodjelstva toliko usavršili, da jedan isti zemljišni kompleks vještim mijenjanjem kultura iskorišćuju do maksimuma kroz čitavu godinu. Od svih zanimanja ipak im je zemljoradnja najmilija, pa se zato vraćaju na kopno da traže novo zemljište za obrađivanje. Dok su u selima vanjskih ostrva: Dugog Otoka, Ista, Molata, Premude, Silbe i Oliba mediteranizirani stanovnici postali pomorci, dotle su stanovnici nutarnjih ostrva Ugljana i Pašmana najbolje sredstvo da se svježe energije, probuđene u njima uplivom mora, prevedu na kopno. Oni su počeli u toku XIX vijeka da prelaze na rad na kopnenu stranu, gdje su u početku radili na nadnicu. Vremenom su ra-

[7]) Selo u Bukovici.

dili za dio, a konačno su počeli da kupuju zemljišta i da se stalno naseljuju. Oni danas idu do Benkovca na rad, ali se tako duboko ne useljuju bojeći se malarije. Pošto su kulturniji imadu i više shvatanja za život i više opreza, negoli Kotarci. Prije zapada sunca oni odlaze sa posla i povlače se k moru, k lađama da prespavaju noć na ostrvu, a u zoru se ponovno vraćaju. Sa Kotarcima se najbolje slažu i njima ostavljaju stoku na čuvanje.

Treći faktor jest sredina u kojoj čovjek živi. U ovoj oblasti imademo izrazita kraška polja najbolje kvalitete, a negdje, kao u Vrani i Nadinu, najbolji humus. Ne može se kazati da ovo zemljište oskudijeva vodom, jer su izvori česti na čitavom području, a jedno veliko jezero i nekoliko blata i potoka pružaju mogućnost navodnjavanja. Klima je mediteranska i nema velikih zima.

Tlo zahtijeva da ga se meliorira uređenjem voda i blata. Pošto je to kraški teren, nesumnjivo je da su u podzemlju vode u nekoj vezi. Opet u ovoj oblasti nigdje nema jače istaknutih antiklinala, koje bi otežale vezu između pojedinih polja. Negdje su dapače antiklinale u istoj visini sa sinklinalama, a negdje su antiklinale uz rasjedine tako duboko upale da ih nadvisuju tektonska korita. (Dračevac, Babindub, Zemunik, Murvica i dr.). Opet ravnim površinama sa plodnim tlom postepeno padaju nadmorske visine kako se približuju obali morskoj. Sve su to vrlo povoljni uslovi, da se riješi melioracija ove oblasti jednim skupnim hidrotehničkim planom, koji bi se postepeno počeo da provađa prema položaju terena i materijalnim sredstvima, ali nikako zasebno, komad po komad, bez veze sa cjelinom. Plan bi mogao da bude predan na rješavanje hidrotehničkim inžinirima vrlo iskusnim, koji su i na naukama i u praksi pokazali znanje, savjest, izvanredne sposobnosti i energiju za rad. Kod rješavanja ovog problema treba uzeti u obzir tradiciju i iskustvo samog naroda, ispitati stare planove u starim državnim arhivima u Zadru i Veneciji o regulaciji voda i melioraciji ovih krajeva do kandijskog rata. Kako vidimo, rješavanje ovog problema zahtijeva i napora i sposobnosti, i kapitala i vremena.

Konačnom melioracijom ovih krajeva nestalo bi i malarije, jer bi nestao glavni uzrok paludizma — otvorena ležeća voda. Dotle bi trebalo, kao i do sada, upotrebiti sva raspoloživa sredstva sanacije: »vert de Paris«, ribice »Gambusia affinis«, naftu, trebalo bi liječiti malariju i posvetiti naročitu pažnju našim šišmišima, koji se hrane večernjim i noćnim letećim zglavkarima[8]).

[8]) U engleskim kolonijama je to pokušao prvi sa vrlo dobrim uspjehom profesor Campbell, a kod nas ne znam da li se je i to pokušalo. Šišmiša imade kod nas i hrane se nesumnjivo i komarcima. Kod nas živu ove vrste: dugouhi *Plecotus auritus*, pak *Verspertilis murinus Schreb., Vesperus serotinus, Vesperus Savii Blas. Keys., Vesperugo noctula, Vesperugo Ursula Wagn., Versperugo Kuhlii Blas. Keys.*, koji u turnusima, izmjenično, u raznim fazama mraka i u raznim visinama nad zemljom traže sebi hranu. Nekada su bili vrlo česti kod nas i svojim večernjim i noćnim krstarenjem bili su strah i trepet naših žena, iako su to sasvim nedužne i korisne životinje. Ima nekoliko decenija da ih sve manje imade kod nas. Razrjeđivanje makija, iskorištavanje tavana po kućama, a i mnogi drugi uzroci odalečuju šišmiše od naših strana. Trebalo bi to bolje ispitati i pokušati po Campbellu dizanjem umjetnih tornjeva-spilja za razmnožavanje šišmiša. Oni bi bez dvojbe mogli mnogo da doprinesu uništavanju anofelesa.

Ta tri elementa: tlo, otočani i gorštaci mogu da u najkraćem vremenu obnove ovaj kraj. Na melioriranom tlu brzo bi se razmahala prirodna migraciona tendencija. Brđani bi svojom kvantitativnom snagom razmnožili naselja, a otočani bi svojim kvalitetom podigli kulturno značenje njihovo, i produktivna bi snaga ovih krajeva došla do svog pravog izražaja. Beskamatni zajmovi sa strane vlade djelovali bi također odlično. Potrebne su dobre osnovne i stručne škole; potrebna je bolja grupacija naselja, bolji saobraćaj i tjesnije veze između komšiluka i komšiluka; potrebna je savjesna, savršena i očinska uprava. Škola mora da diže kulturu u narodu, ljubav za grudu, konstruktivnost i smisao za racionalno obrađivanje zemlje. Mora da od našeg zapuštenog težaka učini stalež koji će biti svijestan svojih dužnosti i ponosan na službu koju ima da vrši u ljudskom društvu. Prosvijetljeni zemljoradnik može u našoj državi da postane jedan od glavnih stupova našeg društva. Prosvijetljeni seljak osjetiće i potrebu, da mu se primitivna vatrenica pretvori u čistu, zračnu i zdravu kuću. Razbacana naselja mogu se koncentrirati u veća i uređenija naselja, gdje će ljudi biti u užem dodiru i gdje će takmičenje bolje razviti pozitivne strane naroda. Savršena uprava, puna pravičnosti i autoriteta očinskim postupanjem sa narodom ima da podigne u dušama narodnim osjećaj zaštite i sigurnosti, smisao i ljubav za zajednicu i državu.

Tad neće »drumovi poželiti Turaka«, a jedan će od naših najizloženijih i najzapadnijih geografskih predjela pokazati u pravom svijetlu svu svoju produktivnu snagu i ljepotu.

LUCIJAN MARČIĆ:

O NOŠNJI NA ZADARSKIM I ŠIBENSKIM OSTRVIMA [1]

Na ostrvima pred Zadrom i Šibenikom opažamo dva tipa narodne nošnje. Na prvom ostrvlju osnovni je tip nošnja zadarskih Ravnih Kotara i Bukovice, odakle su porijeklom sva ova ostrvska naselja, a na drugom ostrvlju je osnovni tip nošnja šibenskog zaleđa i Zagore, odakle su se ovi drugi doselili. Uslijed raznih faktora, a naročito uslijed izolovanja i pomorstva, nošnja se vjekovima mijenjala i danas je raznolika. Danas skoro svako selo ima svoj posebni način odijevanja. Zadarski kao i šibenski tip imaju mnogo zajedničkog, što je dokaz da su ta dva tipa zajedničkog porijekla. I u jednom kao i u drugom tipu osnovne su karakteristike prelaz iz jedne potpuno nedinamične forme u tip koji se sve više približava gipkosti opće evropske mediteranske nošnje. Baš taj razvoj zaslužuje da se malo pobliže upozna.

O nošnji prvih Slovena u ovim krajevima ne znamo skoro ništa sigurno. Osim u gradovima nećemo nigdje po ostrvima i okolini naći porodicu od prije 15 vijeka. U našoj oblasti dolazi u obzir nošnja samo onog stanovništva, koje je u tursko doba dolazilo iz Bosne i sa Istoka. To je dinarska struja, koja je u etničkom pogledu mješavina naših gorskih stočarskih plemena sa manjim skupinama Crnovlaha (Morlaki). U ovoj sredini, uslijed neprestanih bojeva sa Turcima taj naš narod postaje i vojnik, i to zapravo četnik i hajduk. Stočar i hajduk su po svom instinktu vrlo konservativni elementi, koji teško primaju novine.. Zato možemo slobodno tvrditi, da su oni od svoga dolaska u ove krajeve vrlo malo izmijenili svoju nošnju. Jedino je nešto jačeg uticaja imala zadnjih decenija austrijska vojna služba, razvoj industrije i svjetski rat. Svjetski je rat kod mlađeg svijeta pogotovu uništio staru nošnju.

Nošnja stanovništva prostranog zadarskog i šibenskog zaleđa jest nošnja stočara. Čobanin na paši, kad je na njemu teška sura japunđija ili kabanica sa kukuljicom, više liči na pastirske sibare, kulače, dubiroge, savardake ili bunje nego na čovjeka. Kabanica ga pokriva i brani od nevremena i kiše, stoka oko njega pase i on očima prati svaku glavu, a rukama može da primakne diple ustima, da razbije zvukovima monotono i sporo kretanje stvari i bića. No i odijelo bez japunđije odaje nepokretnost: bijela košulja nekad tkana od tvrde banestre (Sarothamus vulgaris) ili surovog lana; prsluk od domaćeg teškog sukna, a po njemu teške srebrene toke; široki kožnati pas, ćemer sa handžarima, ku-

[1]) Radi interesa koji ima ovaj članak za naše čitaoce, a u vršenju jednog od zadataka »Magazina«: popularizacije u ovom kraju napisâ koji se njim bave, prenosimo, s dozvolom pisca, ovaj članak iz »Гласника Етнографског Музеја у Београду« књ. V. 1930 г. Iz istih razloga donosimo u ovom godišnjaku još dvije takove radnje. — Ur.

burama i noževima; suknene čakšire koje ulaze u navlakaze pletene od vune; noga u opancima; vuneni koporan na ramenima; na glavi velika crvenkapa sa crnim šarama i velikom crnom kitom, a pod kapom kod starije čeljadi viri često perčin — znak neporočnosti. Kod ženskih imademo još izrazitiju statiku, a i arhaičnost: teški vuneni sadak sa prslukom; vunena suknja; teški kovni pas sa olovom i oniksima; vunene bječve sa trlucima i opanke sa kožnatim oputama. Udate žene nose na glavama velike bijele marame sa vezivom na okrajcima u crvenoj boji, a djevojke crvenkapicu sa srebrnim cvancikama i na grudima đerdan srebrnjaka, a pred suknjom teško izrađenu pregaču, kao ćilim tešku. Ovaj oblik muškog i ženskog odijela možemo smatrati u našoj oblasti i definitivnim u sporom i neznatnom razvoju ove stare nošnje, jer ga sukcesivno, komad po komad, sve bržim tempom zamjenjuje tvorničko opće evropsko odijelo. Njegov je konačni oblik rezultat mješavine raznih tipova, raznog etničkog porijekla. Karakterističan je sadak zbog svoje arhaičnosti, stara »dalmatica«, ilirskog porijekla. Naročito (sudeći po jednoj Cassas-ovoj inciziji Porte Marine u Zadru iz 18 vijeka) vidimo da je narod imao i izrazite istočnjačke elemente u svojoj nošnji: turbane oko glave i široke gaće[2]). Ornamentika ove nošnje je veoma originalna. Ona je geometriska, a ima i geometrizi:ranog prirodnog ornamenta; na obrovačkim koporanima vidimo i šareno izvezene motive životnog stabla[3]). Po njoj možemo da razlikujemo bunjevce (katolike) od rkaća ili rišćana (pravoslavnih). Ornamentika je najstariji elemenat u ovoj nošnji kojoj je ovaj čovjek posvetio sve svoje dugo slobodno vrijeme i u njemu usredotočio svu svoju kreativnu snagu i svu svoju dušu i ostatke izgubljene konstruktivnosti. U njoj nemamo nego jedno monotono, vrlo skučeno titranje od nekoliko boja, slično ojkanju njihovih glasova i zvukovima javorovih gusala, gajda i dipli, koje ne dosiže ni granice jedne oktave.

Ovakav je elemenat od 15 pa do početka 19 vijeka prelazio sa kopna na zadarsko i šibensko ostrvlje. To je prelaženje imalo svoje faze, bilo je čas jače, čas slabije. Bilo je jako odmah poslije pada Bosne u turske ruke, naročito kad su turski čopori dopirali skoro do zadarskih bedema. Granica sa Turskom išla je prije Kandijskog rata prvim redom primorskih brežuljaka, tako da su Vrana i Zemunik bili u Turskoj, a Zadar i Biograd na moru pod Mletačkom republikom. Prije samog Kandijskog rata vladao je mir. Na turskoj se strani mirno obrađuje zemlja i narod ne bježi, jer mu je pod Turcima dobro. Na ostrvima su doseljenici stradali i od neprestanih kuga (god. 1418, 1500, 1570 i 1631) i naselja su ostala sa vrlo malo stanovništva. Zato je u početku Kandijskog rata narod u većim grupama počeo prelaziti na ostrva. Kad su kasnije prestali ratovi sa Turcima, narod je sve manje prelazio na ostrva; prelazili su samo pojedinci, dok prenaseljenost ostrva u 19 vi-

---

[2]) Lavallée je izdao djelo: Cassas, Voyage pittoresque de l'Istrie et de la Dalmatie« (Paris 1802).

[3]) Mirko Kus-Nikolajev: Motiv životnog stabla na obrovačkom koporanu, Jadranske Studije, Zagreb 1930, str. 39.

jeku ne zaustavi potpuno stari smjer strujanja i konačno ne izmijeni u protivni pravac, od ostrva na kopno.

Prvi koji su u 15 vijeku u većim grupama prešli, nađoše na ostrvima pretstavnike prve slovenske seobe na more od 7 i 8 vijeka. Od njih su poprimili čakavštinu i neke običaje rimskog porijekla, kao na pr. izbor kralja[4]), i sigurno ne griješimo ako kažemo, da je i u nošnji nešto uzeto, naročito gdje je izolovanost bila jača (Silba, Premuda). Ipak su

Momak sa zadarskih ostrva, sredinom 19 vijeka (po akvarelu N. Arsenovića)

Djevojka sa zadarskih ostrva sredinom 19 vijeka (po akvarelu N. Arsenovića)

ti uticaji bili lokalni i nisu se protegli duž cijele oblasti, jer su sve te grupe doseljenika u glavnom u početku zadržale svoj stočarski karakter.

[4]) Ivan Milčetić: Koleda u Južnih Slavena (Zbornik za narodni život i običaje, Jug. akad., Zagreb, knj. XXII, god. 1917). — Dr. Matasović: O izboru kralja na Molatu (Narodna Starina, br. 7, Zagreb, str. 84—90). — Dr. Ed. Schneweis: Die Weinachtbraenche der Serbokroaten (Ergenzungsband XV. Zur Wiener Zeitschrift für Volkskunde. Wien 1925). — M. Barada: O našem običaju »biranju kralja« (Starohrvatska Prosvjeta, god. 1927, str. 197—209). — O. Petar Bačić: Izbor kralja u Dalmaciji (Zbornik za nar. živ. i ob. J. S. Jug. akad. Zagreb 1928.

Venecija ih je odmah vojnički organizovala, te nisu imali ni mogućnosti ni vremena da u novoj sredini postanu zemljoradnici. Vojnik i stočar po svom instinktu ne mijenja glavne odlike nošnje stare sredine. Jednom i drugom je odijelo sve: kuća i riznica bogatstva koju nose sobom.

Poslije Kandijskog rata ostrva su bila tako naseljena da samo stočarstvo nije moglo da prehrani čitavo stanovništvo, a vojna je potreba prestala. U početku stočar pali i uništava šumu, da pretvori sve u pašu, ali ni to ne pomaže i narod pomalo prelazi na zemljoradnju.

Otočanka iz okolice Zadra (iz knjige F. Carrara: La Dalmazia)

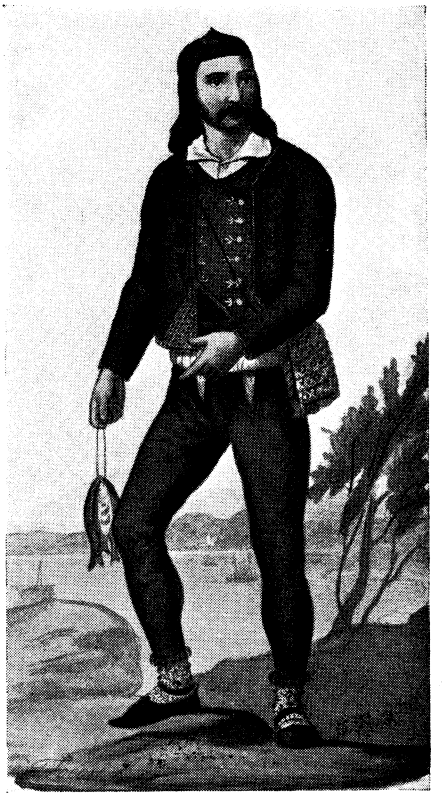

Otočanin iz okoliče Zadra (iz knjige F. Carrara: La Dalmazia)

Pašnjaci se silom prilika sve više pretvaraju u krčeve, vinograde i oranice a stoka se ostavlja i zimi i ljeti u Kotaru, vlaškim čobanima.

Ova promjena zanimanja i prelaz na zemljoradnju traži modifikacije i u načinu odijevanja. Treba više gipkosti, jer tijelo ima da pravi veće i snažnije pokrete. Lan vremenom zamjenjuje barnestru, a sukno je laganije. U početku se upotrebljava lagano odijelo samo kod posla, a u svečanim danima nosi se još staro, teško i bogato odijelo, ponos porodice. Pomalo se ipak i u glavnoj nošnji odbacuju teški predmeti:

kovni pasovi su laganiji i bez oniksa, nestaje teških kotarskih opanaka koje zamjenjuju lagani otočki opanci sa tankim kožnim oputama. Ornamenti se gube i javljaju se još nešto malo na rubovima koporana.

Zemljoradnja povećava blagostanje naroda, pa je i priraštaj pučanstva veći. Opet zemljoradnik treba brojnu porodicu koja će da radi u polju, pa zato raste i broj stanovništva. Za taj veći broj stanovništva je bilo potrebno naći i nove izvore za ishranu. Ljudi koji su u početku živili na ostrvima kontinentalnim životom prisiljeni su da se pri-

Šibenska varoškinja (iz knjige F. Carrara: La Dalmazia)

Šibenski varošanin (iz knjige F. Carrara: La Dalmazia)

bliže moru i da se prihvate zanimanja pravog primorskog i ostrvskog karaktera. Sada su se ovi kontinentalci počeli mediteranizirati. Taj prelaz nije simultano počeo na čitavom prostoru o kome je govor, već opet prema položaju i priraštaju, negdje prije, a negdje kasnije. Pomorstvo i ribarstvo su isto tako utjecali na nošnju naših otočana. Život im je postao složeniji nego prije kad je stoka rješavala ljudske životne potrebe. U nošnji postepeno nestaje ornamenta, domaće šare, jer je ne-

stalo ono obilje slobodnog vremena, koje stočarstvo pruža i koje je čobanin posvećivao ili javašluku ili izradi ornamenata.

Fortis nam daje sliku nošnje na zadarskim ostrvima pri koncu 18 vijeka, gdje već opažamo uplive baroka[5]). Ženska je u zelenom prsluku koji je u potprsju crveno izvezen sa zelenim umetkom. Bijela košulja je sa rukavima na kraju širokim i izevezenim. Na glavi bijeli platneni pokrivač koji je na stražnjoj strani izvezen i svršava se kerama. Plisirana je suknja duga i zelena sa crvenim rubom na dnu, a na nogama crvene »bičve« (čarape) sa žutim papučicama. Muškarac je u velikoj crvenoj kapi sa velikom crnom kitom i perčinom na leđima. Suri koporan sa crvenim rubom, pod njim crveni prsluk sa srebrnim pljosnatim pucetima ili srebrnim cvancikama. Oko »života« crven pas, pod kojim viri bijela košulja pred modrim, uzanim, uz meso, suknenim gaćama, koje ulaze u izvezene čarape, a ove u papuče.[6])

Po predaji i po pričanju starih seljaka izgleda da su po ostrvima u početku 19 vijeka, naročito još na Dugom Otoku, muškarci nosili široke modre suknene gaće (ljeti platnene) sa uskim nogavicama, koje su sa strane bile prikopčane dugim nizom malenih srebrnih kopča. Ovdje su ih nazivali: gaće na »azule« ili »na gazin«. Imali su bijelu košulju sa širokim rukavima, prsluk ili sukneni »krožat«, zatim koporan sa srebrnim pucetima. Nosili su veliki crveni fes sa velikom crnom kitom. Ženske su nosile bijele suknene odnosno platnene suknje sa poramenicama, bijelu košulju, zimi pletenu vunenu guču (kao današnji moderni džemper), steznik »zalistavac« izvezen lijepim šarama i »jašmak« (vrsta prsluka). Glavu su pokrivale velikim bijelim platnenim pokrivačem kao što čine i danas još starije žene na Olibu i na šibenskom ostrvlju. Pripasale bi se šarenim »kanicama«. Carrara[7]) u 19 vijeku donosi iste slike kao i Fortis, samo u bojama. U raskošnom djelu austrijskog nadvojvode ima vrlo lijepih i živopisnih slika nošnje iz polovine 19 vijeka. Na nošnji se već jasno zapažaju svi oni uticaji koje je nova sredina danomice sve jačom snagom pružala. Vidi se da narod nastoji. da tvorničkim modernim izrađevinama zadrži stari oblik nošnje. Seljanka iz Sutomišćice na Ugljanu u crvenom jašmaku i sa laganim, šarenim. platnenim pasom pokazuje mnogo veću eleganciju; muškarac je već u varoškim »pantalonama« ili »bragešama«, dok je na trupu još zadržao suri koporan i crveni prsluk sa srebrnim cvancikama[8]).

Na šibenskom ostrvlju, na Murteru, Prviću, Zlarinu, Kapriju i Žirju nošnja je pretrpjela manje promjene. Pada u oči uticaj promjene zanimanja pa i uticaj baroka kod žena, ali su te promjene takve, da se glavna slika nošnje održala do danas. Ostao je kroj i ostala je boja,

---

[5]) Viaggio in Dalmazia dell' Abate Alberto Fortis. in Venezia. MDCCLXXIV.

[6]) Industriju papuča donijeli su iz Boke Kotorske u Preko na Ugljanu (u 18 vijeku) članovi porodice Lončar.

[7]) La Dalmazia descritta dal professore Dottor Francesco Carrara. con 48. Tavole Miniate rapresentanti i principali costumi nazionali. Zara. 1846 (Fratelli Battara tipografi editori). — Vidi naše slike.

[8]) Das was verschwindet, Trachten aus den Bergen und Inseln der Adria. Leipzig. Druck von F. A. Brockhaus (Nema godine kad je izdato).

mijenjala se latka i pokretljivost linije. Muškarci nose suknene modre haljetke i modre prsluke bez pasova i samo sa jednim redom srebrnih puceta sa svake strane, a na glavi malenu ili malo veću crvenkapu. Na nogama su papuče. Ženske su u surim plisiranim suknjama s poramenicama koje su porubljene kao i dno suknje crvenom, suknenom, uskom vrpcom. Na glavi nose veliki bijeli pokrivač. Tako je na slikama u velikom djelu austrijskog nadvojvode[9]), a tako je u glavnom još i danas. Ono što je u ovoj nošnji sasvim iščezlo to je ornamenat. Ljudi se ovdje mnogo manje bave stokom. Jednake su se promjene na ovoj nošnji dešavale i u naseljima u užem zaleđu Šibenika (Zlosela, Vodice, Zaton, Vrpolje, Rogoznica, Primošten), jer su ovi stanovnici davno ostavili stoku i posvetili se vinogradarstvu i polju. To je i jedan od glavnih uzroka, što se i na ostrvima nije nošnja tako dugo mijenjala. Opet je i temperamenat ovih ljudi imao vazda više samostalnosti i mnogo više otpora prema svakom stranom uticaju. Međutim oni nisu zato u kulturnom pogledu nazadovali, već sasvim protivno, oni su se vlastitom snagom i vlastitom inicijativom razvijali i postigli to, da je njihovo ekonomsko stanje, naročito Murtera i Zlarina, bilo vazda bolje nego na zadarskim ostrvima. Tako se i njihova nošnja gotovo samostalno razvijala i oni su neke dijelove svoje nošnje nametnuli i drugima. Interesantno je istaći, da je danas »murterinska kapa« prodrla u područje zadarskih ostrva, a naći ćemo je na kopnu i na glavama katoličkog stanovništva kod Knina. Pašmanac se vazda divio poduzetnom duhu Murterinca, koji je u nekoliko decenija pokupovao od zadarske gospode sve nenaseljeno kornatsko ostrvlje i tu počeo da krči vinograde i da sadi masline, pa nije ni čudo što se današnji Pašmanac »kačiperi« u murterinskoj kapi.

Kad pažljivo usporedimo nošnju otočana naše oblasti sa nošnjom kopnene strane, odakle su oni porijeklom ,vidićemo da su vrijeme, položaj i borba za opstanak učinili, te smo od jednog zajedničkog korijena dobili jedan sasvim novi tip na ostrvima, dok je na kopnenoj strani lakši život i konservativni stočarski duh održao skoro nepromijenjenu staru nošnju. Potpuna izolovanost ostrva od kopna nastupila je tek u 19 vijeku, kad već uslijed prenaseljenosti ne mogu ni pojedinci da prelaze na ostrva, i kad su brakovi uslijed razlike u karakteru i zanimanju sasvim prestali. No dok su uticaji s kopnene strane u 19 vijeku sasvim prestali, to su uticaji između sela i gradova iste oblasti, te između sela i sela, ostrva i ostrva ostali vrlo živi. Na ostrvima nije vazda narod jednako i u isto vrijeme napredovao. Napredak je zavisio od blizine grada, od promjene zanimanja, kao i od razlike u temperamentu — kako smo već prije istakli. Najviše su uticaja drugih sela i grada primila neka sela u neposrednoj blizini Zadra, gdje se kroz vijekove formirao duh pun rezigniranosti, pokornosti, poslušnosti, čak neke vrsti servilnosti, koji je suzdržavao otpornu snagu naroda u tim selima. Zato oni u nošnji primaju najviše stranih elemenata, ali su se nakon oslobođenja najbolje emancipirali od izgubljenog Zadra i samostalnošću

[9]) Das was verschwindet.

i velikom disciplinovanošću postigli najbolje uspjehe u kulturnom i privrednom životu. Uticaj Oliba, čije je stanovništvo porijeklom iz šibenskog zaleđa, u pogledu nošnje se primjećuje do polovine Dugog Otoka u nekim elementima, dok Murter prodire prema Vrgadi i Pašmanu.

Danas na ostrvima sasvim nestaje stare nošnje. Fabričke su izrađevine istisle iz porabe domaće tekstilne proizvode, pa je današnja jeftina fabrička roba sasvim zavladala, a samo su ženske zadržale u kroju nešto od prvašnjih vremena. Danas više nema kod muškaraca crvenih kapa; mogu se još samo vidjeti na glavi kakvog sijedog starca. U nekim se mjestima čuva u škrinjama staro odijelo iz prve polovine 19 vijeka, koje muškarci oblače na zadnji dan poklada. A ono što se do danas održalo to je fabrički proizvod: plisirana modra suknja sa prslukom od jednog komada; bijela košulja i crni ili tamno modri malem haljetak; svilena marama na glavi, a pred suknjom svilena pregača (traverša). Svečanih dana nose na nogama male lakovane cipelice, a papuče se još samo u polje nose.

Kod muškaraca nema više ni traga nošnji. Nova vremena, brzina misli i rada u životu, živa dinamika potpuno je mediteranizirala ovo stanovništvo. Nema više vremena da se misli na monumentalnost nošnje; življe kretanje stvari i bića zahtjeva veću koncentraciju misli u pravcu rješavanja kompliciranih životnih problema svagdašnjice.

Najvažnija djela sa ilustracijama nošnje Viaggio in Dalmazia dell' Abate Alberto Fortis, in Venezia MDCCLXXIV. — Lavallée-Cassas, Voyage pitoresque de l'Istrie et de la Dalmatie, Paris 1802 — The World in Miniatur, Illyria and Dalmatia, A Description of the Manners, Customs, Habits, Dress, and other Peculiarities Characteristic of their Inhabitants, and those of the Adjacent Countries; Illustrated With Thirty-Two, Coloured Engravings, London, Printed for. R. Ackermann 101, Strand; And to be had of all Booksellers. — La Dalmazia descrita dal professore Dottor Francesco Carrara, con. 48. Tavole Miniate rapresentanti i principali costumi nazionali, Zara, 1846 (fratelli Battara tipografi editori). — Dalmatien in seinen verschiedenen Beziehungen dargestelt von Franz Petter, I. Theil. Gotha Justus Perthes 1857. — L. Menin, Il Costume di tutte le nazioni e di tutti i tempi, Padova 1834. — Das Was Verschwindet. Trachten aus den Bergen und Inseln dei Adria Druck von F. A. Brockhaus.

BOŠKO DESNICA:

JEDAN KRAJIŠKI STATUT I NEKOLIKO PRILOGA ZA PROUČAVANJE „LIGE“

Pravna ustanova poznata pod nazivom liga ili zbor, rjeđe posoba ili obljuba, bila je savez seoskog stanovništva jednog gradskog područja u samozaštitne svrhe, sa zakonodavnim, pravosudnim i policijskim funkcijama. Jesu li tu ustanovu prvi slavenski doseljenici našli kod autohtonog, romanskog stanovništva dalmatinskog primorja i otuda je recipirali, ili je ona jedna derivacija germanskih Schutzgildena, to bi se teško moglo ustanoviti. Izvjesno je toliko, da se je institut lige razvio i došao do cvata u područjima primorskih gradova, i to ne, kako Đ. Ljubić[1]) tvrdi, samo sjeverne Dalmacije, već, kako dokazuje zaostroški zakonik iz 1551 pronađen od Zlatovića,[2]) u čitavom dalmatinskom primorju, od Nina do Neretve. U unutrašnjosti Dalmacije liga je bila nepoznata ili, ako je možda nekada, u predturska vremena, ona i tu postojala, iseljenjem starosjedilačkog življa ona je otuda isčezla ne ostavljajući traga o sebi ni u pisanim spomenicima ni u običajima ni u pravnoj svijesti novih doseljenika, Morlaka. Priroda Morlaka, nomada, stočara, individualiste, nasilnika sa prirođenim anarhističkim i antisocijalnim nagonima, isključuje svaki pravni poredak osnovan na samopomoći, na autodisciplini, na smislu za zajednicu, na podređenju ličnih prohtjeva interesima kolektiviteta. Pravna ustanova kakova je bila liga nije nikako mogla da nastane ni da se održi u narodu sa morlačkim duševnim svojstvima, i kad je taj narod, silom prilika i voljom vlastodržaca, došao u dodir sa ligama, one su od tog dodira usahle i uginule.

Mletački su upravnici već zarana došli do spoznaje da je liga jedno moćno sredstvo za održavanje mira, pravnog poretka i auktoriteta vlasti među seoskim stanovništvom gradskih područja, pa već u prvim godinama mletačkog vladanja nailazimo na tragove njihovih nastojanja da potčine svom uplivu tu pravnu ustanovu koja je već bila uhvatila korijena u narodu. U jednom članku kalendara »Il Dalmatino« iz 1895 g.[3]) anonimni pisac (vjerovatno S. Ferrari Cupilli) tvrdi, ne navodeći izvora, da je već 1412 g. zadarski konte Jakopo Trevisan naredio da sastancima liga ima da prisustvuje pretstavnik mletačke vlasti. Iz jednog od dokumenata koje objavljujemo u ovoj radnji izlazi da su »povlastice lige, potvrđene od javne neuporedive mudrosti 13. novembra 1455«, ušle u knjigu zadarskih statuta. U statutu Lige kotara

[1]) Dr. Đuro Ljubić, Lige i posobe, Rad knj. 240.
[2]) Zlatović, Franovci itd. str. 30.
[3]) Lighe e Possobe nel contado di Zara, Lunario »Il Dalmatino« 1895.

ninskoga, objavljenom od prof. Karlića u Vjesniku za 1912 g.[4]) kaže se da su ti zakoni potvrđeni »na 1 gjenara 1474 od Marchiola Micheli, providura«. Napokon iz svih dokumenata koje ovdje donosimo izbija jasno konsekventna težnja republičnih pretstavnika da održe tu ustanovu u životu ali pod svojim uplivom i pod svojom kontrolom. To je nastojanje vlasti nametnulo ligu i onim Morladima koji su se doselili u Kotare i pomiješali se sa tamošnjim starenicima. Nesumnjiv dokaz o tome pruža nam ovaj štatut, koji je pisac našao u zadarskom arhivu[5]) nekoliko godina prije nego je prof. P. Karlić publikacijom ninskoga statuta pobudio u našoj nauci interes za lige i njihove zakonike. Statut, pisan bosančicom, očevidno na samom zboru koji ga je izglasao, a vjerovatno od kakvog kotarskog katoličkog popa, predan je u ruke proveditoru G. A. Zenu, kako to izlazi iz zabilješke na samom izvorniku:

Adi 1 Settembre 1655. Presentata nelle mani di S. E. dal Capo dei Morlacchi Capitan Filippo Smiglianich per nome suo e d'altri Harambasse instanto ecc.

U ime Boga
— g — 1654.
miseca augusta. Neka se znade,
kada se sakupi kraina na Grusi i učiniše
Ligu.

1) Ot potoči. Kadase tarče za Turci, ko ostane kada se za Turci tarče, da ima platiti pedeset libara.

2) Kada ko ubie po nesrići čovika, da ima dati Ligi tristotine groša, ostra ostali potrošaka.

3) Od lupeža. Ko ukrade konja ali vola ali bravče ali kokoš ali snop žita ali koju drugu robu, da ima dati gospodaru glavu za glavu, a Ligi šest glava da ima dati.

4) Ako bi se ko našao da prodade ali ukrade, ali ako bi mu ko pomoć davao ali dočekivao, ali ogovarao, ko bi takovo dilo tamno učinio, da ga ima sva Liga uititi i kaštigati i gospodi dati, ali umoriti koliko njega, toliko onoga ko bi mu pomagao.

5) Ko nebi svoga suca poslušao ali kapetana svoga, da ima platiti dvadeset ipet libara.

6) Ako bi ko na ovakovu skupu povadio oružie, ali na voisci ali u gradu da ima platiti deset groša ko povadi sablju ali pušku.

Ovo pisa sva kraina s licencom gosposkom. gn. Serdar sa svimi voivodami i suci koliko vlaški sinovi toliko Pokraici, svi ovo učiniše i svi ovomu kuntenti biše.
(naleđe)

7) Ako bi neprijatelj plino zaiao, i pomoć za njima igjući, ako bi se ko zadio na stanu ali na putu, da ima platiti sedmero za jedno.

8) Ako bi ko livadu potaro, da ima platiti kako i žito.

9) Ako bi ko na lumbardu ne potekao, da ima platiti pet toljori (sic) Ligi.

Ovo učini sva Kraina gornja i donja do Pakoštani.

Uz izvornik statuta nalazi se u citiranoj svesci Zenovih spisa i njegov talijanski prevod. Prevod, koji nesumnjivo potječe od ondašnjeg ilirskog kančelira, Dra Grgura Kalčine i nosi naslov: »Traduzione dal Serviano«,[6]) vrlo je tačan i odaje savršeno poznavanje i našeg i tali-

[4]) D. Petar Karlić, Statut Lige Kotara ninskoga, Vjesnik Hrvatskog Arheološkog Društva, Sveska XII. 1912.

[5]) Spisi generalnog proveditora Giovanni Antonio Zen knj. II str. 120.

[6]) Zanimljivo je istaknuti da svi mletački dokumenti kad je u njima riječ o pismu i jeziku upotrebljuju stalno naziv »serviano« ili »illirico« ili »illirico e serviano«. Lingua, idioma, carattere, lettere praćene su uvijek pridjevom serviano ili illirico. Kad je riječ o vojsci, naziv je beziznimno »croato«, »milizia croata«, »cavalleria croata«,

janskog jezika. Navodimo, primjera radi, prevod nekih neobičnijih izraza: krajina = il confine; ot potoči = circa correrie; groš = reale; ostra = oltre; ot lupeža = circa latrocinii; ogovarao = tenesse la sua protezione; dilo tamno = trista azione; umoriti = venirli a capo; skup = radunanza; vlaški sinovi i pokraici = Morlacchi e confinanti; plino zajao = facesse bottino; potoč za njima igjući = fosse inseguito. Prevodilac je vrlo tačno diferencirao značenje riječi potoč u naslovu prvoga člana od njenog značenja u članu sedmom. Jedna pogreška, pored sve savjesnosti, potkrala se ipak prevodiocu kod izraza »zadio na stanu«, koji je on pogrešno shvatio kao »na stranu« i preveo »restasse in disparte«, dok je očito da riječ »stan« označava na ovom mjestu upravo stan t. j. zgradu u koju se sajavljuje stoka.

Upoređen sa ninskim statutom, ovaj naš zakonik, pored nesumnjive jezične i stilske sličnosti, koju treba pripisati ikavskom duhu redaktora, i pored istovjetnosti sankcije »sedam za jedan« kod prestupa krađe, koju opet treba pripisati uvriježenosti te kazne u narodnoj svijesti, pokazuje ipak izvjesne uočljive razlike: ninski statut, opsežan, iscrpan, sa razrađenom kazuistikom, odaje zakon stvaran natenane i natenane dopunjavan, dotjerivan i prilagođavan oblicima jednog mirnog i staloženog narodnog života; naš je zakonik naprotiv izraz nervoze, užurbanosti i haotičnosti pometenog vremena koje ga je izazvalo. Ono je mirnodopski, ovo ratni zakon. Onaj vodi računa o svim mnogostrukim pojavama i odnosima koje treba podvesti pod sankciju, ovaj se ograničava na najpreče, na one koje najviše gore. Ninski je statut mnogo stariji od našega. On je raniji od doseljenja Morlaka u Kotare, i on je još prije tog doseljenja izišao iz upotrebe i pao u zaborav. Pretpostavka g. prof. Karlića da je kanonik Vlatković g. 1744 prepisao tu kodifikaciju stoga što mu je ninski biskup bio delegirao jurisdikciju u civilnim i pravnu pomoć u krivičnim poslovima u oblasti svoje dijeceze pa mu je ninski statut trebao kao zakonski tekst za tu njegovu djelatnost, lišena je svakog osnova. Mletačka je republika od postanka pa do smrti ljubomorno čuvala neprikosnovenost svog lajičkog suvereniteta i svaki pokušaj zadiranja u taj suverenitet od strane Rima rađao je neminovno prekidom odnosa sa papom i interdiktom proti republici. Ni mletački patrijarh nije u duždevoj državi vršio ni civilne ni krivične jurisdikcije (sem krivične u pogledu sveštenih lica) pa je tim manje mogao da je vrši neznatni ninski biskup. Prenos, dakle, tih funkcija na kanonika Vlatkovića ili se je odnosio na jurisdikciju »in spiritualibus« ili je pretstavljao jedan apsolutno platonski i uzaludni posjedovni čin. Ni u jednom ni u drugom slučaju Vlatkoviću nije bilo nužde da prepisuje ninski statut, a ako ga je on ipak prepisao, učinio je to kao dokon pop, da sačuva jedan »curiosum«, jednu zanimljivost za koju je, sa pravom, držao da zaslužuje da bude sačuvana. Ovo tumačenje ne umanjuje nimalo Vlatkovićevu zaslugu za spas ove važne kodifikacije domaćeg prava.

»croati cappelletti« itd. Za narodnost pak naziv je uvijek »s c h i a v o n a«. Nesumnjivo je međutim da Mlečići nisu diferensirali plemena i da se sva tri naziva odnose podjednako i na jedno i na drugo pleme.

Da je ninski statut u doba kad ga je Vlatković prepisao bio jedan već davno neupotrebljavan i zaboravljen zakon, postaće očito kad se pročitaju proveditorske terminacije koje ovdje objavljujemo. Stalna težnja mletačkih upravnika da institut lige pretvore u jedan organ slijepo podvržen vlastodršcima, dovela je, postepenim presizanjem vlasti u njene zakonodavne funkcije, do potpune atrofizacije te funkcije. Vrlo je vjerovatno da je naš statut posljednje zakonodavno djelo kotarskih liga. Od g. 1654 »kada se skupi kraina na Grusi i učiniše ligu«, pa sve do februara 1677 nema u spisima zadarskog starog arhiva pomena da je krajina skupljana i liga činjena. Rat je trajao predugo da bi značenje i auktoritet jednog faktora poretka kao što su bile lige mogao da ne olabavi. Mir i nepravedno razgraničenje unijeli su još veću nesređenost i pometnju u haotične prilike života na krajini. Interesi koji su tada došli u pitanje bili su kudikamo preči od interesa da se sankcioniše i udari kazna onom koji ukrade »bravče ali kokoš«. Da je kroz to vrijeme stara ustanova lige bila pala u zaborav, kazuje nam jasno i uvodna rečenica Grimanove terminacije kojom se ta ustanova povraća u život. Ali već ta prva terminacija ukida autonomiju lige i oktroiše joj norme kojih ova mora da se pridržava.

Nastavljajući upoređenje među ninskim i našim statutom palo nam je u oči da ninski, iako opsežniji, poznaje samo novčane kazne i kaznu lišenja slobode, dok naš, kraći i nepotpuniji, predviđa za jednu krivicu i smrtnu kaznu. U članu koji ima tu sankciju krije se zagonetka koja traži objašnjenja. Član koji prethodi ovom nejasnom mjestu odnosi se na krađu i nabraja objekte krađe. Ti su objekti mahom pokretne stvari i prema izrazu »ali kakvu drugu robu« ove nisu navedene taksativno već egzemplifikativno. Taj je član imao da dođe do primjene i kod krađe pokretne stvari koja nije u njemu spomenuta. Sankcija je: »glavu za glavu, a ligi šest glava«. Zagonetni član, koji se nadovezuje na ovaj o krađi glasi: »Ako bi se ko našao da **prodade ali ukrade** ali ako bi mu ko pomoć davao, ali dočekivao, ali ogovarao ko bi takovo **dilo tamno** učinio, da ga ima sva liga uititi i kaštigati i gospodi dati, ali **umoriti koliko njega toliko onoga ko bi mu pomagao**«. Sankcija sadrži jednu »facultas alternativa«: izručenje krivca vlastima ili njegovu smrt. Kad uzmemo u obzir da prethodni član iscrpljuje sve slučajeve krađe, da krađu konja i vola, koji pretstavljaju najdragocjeniji dio imovine i vlaškoga sina i pokrajca, kazni sa sedam za jedan, onda se doista u čudu moramo da pitamo, kakva je to prodaja ili krađa tako »tamno dilo«, da je pravna svijest naroda udarila na nj smrtnu kaznu, i to ne samo za počinitelja, već i za sukrivca, jataka, pomagača, pa čak i onoga koji bi pokušao da krivca opravda?

Da se ne radi o krađi i prodaji stvari to je, iz onog što smo istakli, jasno. Dobro zaštićeno ovom kaznom mora da je daleko dragocjenije od koje bilo pokretne stvari. Talijanski prevod dodan tekstu nije nam pomogao da riješimo zagonetku: ni u tom prevodu nije naznačen objekt prodaje ili krađe. Za rješenje koje sam naslućivao našao sam oslona u jednoj depeši proveditora Girolama Cornaro upućenoj senatu u kojoj se opisuje očajno stanje doseljenih Morlaka. Ta stavka

glasi: »Tratti con violenze da paesi piu fertili, dispersi tra boschi. costretti alcuni **a far denaro dai propri figli** per sostenersi, et altri **venirgli barbaramente tolti** dai Morlacchi, vecchi abitanti, per **venderli a Segna, e di la a medesimi Turchi,** e finalmente sono ridotti questi infelici ad una mendicità cosi deplorabile, che una semplice schiavina convertir la devono in uso d'habitazione e di vestito«.[7])

Tekst koji je pobožni kotarski pop ostavio nepotpun ili nehotice, iz nepažnje, ili hotimice, radi užasa koji je u njegovoj krotkoj hristjanskoj duši izazivalo to bogumrsko djelo, trebao bi da se popuni ovako: »Ako bi se ko našao da prodade s v o j e d i t e ali ukrade t u đ e i t. d.«

Uvjeren sam da bi se sistematskim proučavanjem depeša i izvještaja republičinih pretstavnika u Dalmaciji našlo još mnogo podataka koji bi išli u prilog našem rješenju ovog enigmatičnog člana krajiškog statuta.

Po svršenom razgraničenju od 1671 g. i po stišavanju nezadovoljstva i meteža koje je ono izazvalo u narodu, za mletačku je vlast nastajala nova neophodna državna nužda: briga i nužda da se po svaku cijenu i bez obzira na žrtve uspostave sa pograničnim Turcima odnosi dobrog susjedstva, da se ukloni sve što bi te odnose moglo da pomuti, da bi se tako oduzeo dalmatinskim begovima svaki povod za tužakanja na porti. To je bila stalna težnja i najpreči zadatak svih mletačkih providura u Dalmaciji u razdoblju od kandijskoga mira pa do novog rata 1684 g. Ta je potreba izvukla kotarske lige iz zaborava u koji su one u rasulu i anarhiji zadnjih ratnih godina bile zapale. Ustanova lige bila je kao stvorena da pomogne mletačkim prokonzulima u njihovom nastojanju za održavanjem mira na pograničju, za progonom razbojnika, Senjana i buntovno nastrojenih Morlaka, čija su nedjela mogla da dovedu u pitanje toliko željeni i tolikim žrtvama postignuti mir. Uvjereni smo da je to glavni uzrok oživljavanju pažnje mletačkih vlasti prema ligama koje se u ovom razdoblju tako vidno ispoljuje. To uostalom izbija i iz samog teksta dokumenta koji ovdje objavljujemo.

I

Zadar, 17 februara 1677

Generalni dalmatinski providur Girolamo Grimani vaspostavlja ustanovu kotarskog zbora, propisuje njegov sastav i dužnosti i određuje kazne za izvjesne prestupe.

Zara 17 Febr(aio) 1676. M. V.[8])

Noi etc. Rimesso di commissioni N(ost)ra li passati mesi l'antico instituto della radunanza universale o sbor di questi distrettuali, riconoscendolo confacente al Serv(itio) di S(ua) Ser(enità), resta che con il presente positivo decreto le diamo forma e regola tale,

---

[7]) Depeša G. P. G. Cornara od 3 januara 1687. Mlet. drž. arhiv Senato-Dispacci P. G. in D. et A. F. 119/527.

[8]) Sedamnaest februara 1676 »more veneto« odgovara istom danu 1677 g. Po mletačkom računanju vremena godina je počimala prvim marta, tako da mletački januar i februar padaju uvijek u susljednu godinu.

che possa da cadauno esser compresa e con la debita puntaulità incontrata la Pub(blica) e N(ost)ra intenzione. Esercitando però l'Aut(orità) del Gen(eralato) dichiariamo e stabiliamo:

Che sotto la direzione del S(ignor) C(onte) Zorzi Possedaria Colonello e Sopraintendente delle genti paesane della Provincia coll'assistenza del C(onte) Francesco suo figlio, governator di Nona, per quanto riguarda l'interesse de sudditi di quel Contado; del Gov(ernator) Zorzi Renessi per quelli di Zara Vecchia e 4 ville littorali vicine; del Cav(alier) Stogian Mitrovich per la parte superiore di questo Territorio e del Sardar Smogian Smiglianich per l'inferiore, radunati quando occorrerà et haveranno licenza da Noi, uno per famiglia di tutti li habitanti nuovi come vecchi del Paese, debba alla testa di cadaun commune esservi il capitanio per dover poi tutti essi Capitanii unitamente giusta li seguenti ordini operar cio che conferisse a mantener la quiete del Confine, la libertà del transito di vettovaglie e mercantie da un paese all'altro e la sicurezza delle vite et de haveri de sudditi di S(ua) S(erenità) e de confinanti.

Habbino li capitanii medemi l'obligo di porre in chiaro li trascorsi, di comporre in forma de confidenti le differenze che le venissero dalle parti spontaneamente proposte, salvo però sempre il giudicio agli Ecc(ellentissimi) Rap(presentanti) e di esigere le pene che sopra cadaun capo e caso sono qui sotto esposte sempre con la partecipazione del predetto S(ignor) C(onte) Zorzi Possedaria e suoi assistenti, alli quali sian essi capitanii nelli propri mancamenti sottoposti.

Chiunque de sudditi ricusasse di capitare al Sbor sia conforme all'uso de Communi terminato[9]), salvo legittimo impedimento.

Non sia chi ardisca in tal addunanze tumultuar, usar parole improprie, minacce o älcuna violenza contro li Capitanii, Giudici o altri capi de communi, sotto pena di spoglio di tutti li animali che havesse e d/esser dato in mano della giustizia, mentre chi si sentisse indebitamente aggravato puo sempre ricorrere agli Rappresentanti ad impetrar sollievo.

Sia proibito espressamente a qualsisia suddito d'andare in partita[10]), unirsi o ammassar in numero benchè minimo per portarsi a danni de Turchi, sottoposti in pena di perder tutti li animali et altri beni mobili da esserli levati e divisi per comune.

Alcuno de sudditi me(de)mi non ardisca molestare con parole nonchè con fatti insolenze o oltraggi di sorte li Turchi o loro sudditi, quando però non furono trovati a mal fare, nel qual caso debba eseguirsi quanto si dirà più sotto in pena de Duc(ati) 25, per comune, mentre l'offera fosse nella persona e non molto grave perchè alhora dovrà il reo soccombere a rigori della Giustitia; e quando havesse levato animali o robbe furtivamente o con forza, debba castigarsi con la compensation di 7 per uno, cioè l'uno per restituire al padrone danneggiato et li 6 da esser divisi per Comune.

Non sia permesso ad alcuno che non sia di questa Giurisditione, l'handar vagando per questo territorio se non haverà licenza o mandato sottoscritto da chi s'aspetta, et attrovandosene sprovisto debbono li capitanii et capi delle ville sotto pena de duc(ati) 25 fermarlo, dandone parte alli Ecc(ellentissimi) Rap(presentanti) senza però molestarli sin ad altro ordine loro.

Quelli che hanno barche nelle ville della marina non debbano traghettar persone o robbe fuori del territorio senza licenza de Ecc(ellentissimi) Rapp(resentanti) in pena d'incendio dele medeme e spoglio d' animali. Se alcuno dasse ricetto a haiduchi, o altri malviventi di che stato si voglia, le somministrasse cibo o soccorso, o tenesse con alcuni di essi commercio o corrispodenza dovranno esserli levati tutti li animali et haveri irremissibilmente, col spianto delle case sino da fondamenti.

Chi sapesse la prattica, riccovero o corrispondenza che alcuno de predetti haiduchi tenesse nei nostri Territorii avvisandolo cautamente al Co(nte) Zorzi Possidaria, o suoi assistenti in modo che ne segua l'arresto conseguirà Ducati 25 di premio e sarà tenuto secreto.

Parimenti chi sapesse che qualcune de capitani delle ville ha trascurato d' inseguir questi tristi sia in obbligo d' avisar detti superiori, promettendossele l/ istesso premio che alli medemi Capitani dovrà esser per pena levato, cioé Duc. 25.

Li villici che nei casi d' inseguir predetti malviventi venissere da Capitani a ciò comandanti, al che mancando sia cadaun castigato con Ducati 5.

Li sudditi colpevoli di furto che non ecceda li 5 Ducati hanno la prima volta con la sola restitutione et altretanta pena (n e č i t l j i v o) la seconda con le 7 per 1 e di la in poi, massime quando si tratasse di considerabil danno, sogiaccia al spoglio di tutti li

---

[9]) osuđen.

[10]) četovati, dizati četu.

haveri e spianto della casa se non si potesse havere nelle forze per dover pagar con la persona li misfatti.

De passati trascorsi si concede indulto della pena, verso rifusione de danni inferti.

Il presente decreto sia nel primo congresso pubblicato et intrepretato nell'idioma Illirico, perchè da alcuno non possa esserne pretesto l' ignoranza et sii registrato ecc.

II

Zadar, 4 aprila 1677

Generalni providur Girolamo Grimani piše ninskome kontu Benzonu, priznaje da pretstojništvo lige kotara ninskoga pripada po pravu ninskome kontu, odvaja stoga tu ligu od one kotara zadarskog i povraća upravu iste javnom pretstavniku u Ninu, dok će ligi kotara zadarskog biti na čelu knez Juraj Posedarski.

Zara 4 aprile 1677.

All' Ill(ustrissi)mo Signor Giovanni Antonio Benzon Conte di Nona.

Ben esaminate le lettere di V(ostra) S(ignoria) Ill(ustrissima) di 18 marzo scorso e 2 corrente con la Duc(ale) dell' Ecc(ellentissimo) Sen(ato) di 22 ott. 1568 qual conferma la terminazione del Ecc(ellentissimo) Signor Kavaliere Proc(urator) Cap(itano) Gen(erale) da Mar Melchior Michiel di 31 Nov(embre) 1565 e hanno relatione a più casi seguiti sotto gli Ill(ustrissi)mi suoi Precessori, comprendo che la sopraintedenza alla lega di questo contado sia stata sempre appoggiata al suo regimento, regola alterata nella diuturnità della passata guerra, mentre per non vi essere costa pub(blico) Rappresentante fu la stessa Lega unita a quella del contado di Zara. Col motivo di tale uso ne ingionsi la direzione al Co(nte) Z(orzi) Possidaria. Hora persuaso dalle di Lei giuste instanze tendenti a sostener le prerogative antiche del suo Reggimento dichiaro che allo stesso incomba la Sopraintendenza alla Lega di codesto contado. Onde V(ostra) S(ignoria) Il(lustrissima) restituita nel posto primiero, avrà campo di far caminare regolato l' affare, divertire li furti ed insolenze et amministrar giustizia, a consolazione de sudditi; ordinando la registrazione ecc.

Le bacio affettuosamente le mani

Girolamo Grimani Kavalier P(roveditor) Gen(erale)

III.

Zadar, 22 marta 1678

Generalni providur Petar Valier naređuje da se prevedu na »materinski« jezik povlastice lige potvrđene od Senata 19og novembra 1455 i da se prevodi predadu na izvršenje starešinama lige. Dalje propisuje pravila u pogledu ustrojstva, sakupljanja i djelovanja lige.[11])

Noi Pietro Valier, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditor Generale in Dalmatia, et Albania.

Perchè possa più facilmente conseguirsi il fine, che habbiamo di tenir purgate e nette queste Campagne di Maluiuenti, e scelerati huomini in modo che tanto a Sudditi, quanto a esteri sia permesso sicuro il transito senza temer insulti; habbiamo conosciuto conferente per ariuare al termene di rauiuare l' osseruanza delli priuileggi della Liga, approbati già dalla Publica incomparabil Sapienza a 13 9bre 1455 e stampati nel Libro de Statuti di questa Città; onde quelli fatti tradurre in Idioma Matterno, saranno a Capi della Liga medesima consegnati per la loro puntual osseruanza.

Ma perchè la redutione di essa Liga, et il fine per il quale è stata ordinata camini per quella strada, che uole la mente di Sua Serenità habbiamo stimato di ordinare quanto segue:

---

[11]) Dokumente objavljene pod brojevima III do VIII našao sam u rukopisnom zborniku zadarske biblioteke Paravia ,koji nosi naslov »Regole et diverse investide di ministri per la radunanza del sbor universale«. Br. 11086 — XXIX — III — II.

Volemo che sia elletto un Parocco il più intelligente, il quale habbi a registrare fedel e legalmente tutti gl' atti della Liga stessa, e registrar li conti delli danari che alla medesima si aspettaranno in uirtù de suoi priuileggi, al quale per le sue fattiche li deputati della Liga stessa douranno decretar quella mercede che stimarano conueniente alle sue fatiche.

Item ordiniamo che dalli Capi d' essa Liga sia elletto un Cassiere, l' Officio di cui sarà tenir appresso di se in buona custodia li danari et altri effetti di quella, senza però che possa disponer di essi in qualsiuoglia minima quantità, senza espressa licentia delli Capi, e di quel che saranno dispensati come si dirà sotto. Altrimenti sarà egli sottoposto, al rissarcimento della Cassa con quel di più che parerà alla Giustizia.

Item espressamente Commettemo che detta Liga debba radunarsi due uolte all' Anno cioè le tre Feste delle Pentecoste ,e doppo la Festa di S. Michiel di Settembre, ne luochi doue da Noi ,et Eccellentissimi Successori Nostri sarà ordinato; Onde li Capi e Giudici di quella doueranno capitar auanti Noi, e Successori, et in absenza di questi Illustrissimi Rettori, otto giorni prima della ridutione per riceuer quelli Ordini, che si stimaranno proprij per detta radunanza perchè li sij deputato il loco della medesima, e quatro deputati tra Nobili, e Cittadini di questa Città.

Cadauna Villa dourà deputar quatro persone espresse che uagliano quella rappresentare in essa Liga, quando sarà legittimamente, e colle forme come auanti prescritte radunata, e li Giudici, et altri Capi di essa conseguiranno la Decima delle pene che si riscoteranno dalli Condannati nelle radutioni stesse.

Che tutte le Ville di Terra Ferma siano recinte per quello sia possibile, et habbino le loro Porte, che si serino con chiaui come si praticaua auanti la passa Guerra. Le chiaui siano custodite da Giudici, o altri Capi delle Ville in tempo di notte che deuono star serate. Auertano detti Capi e Giudici se quelli non dormissero nelle proprie case, siano restati fuori per qualche loro urgenza o altro e mentre ui fosse sospetto sopra ciò sia denunciato alla Giustizia come pure ogni male che succedesse in conformita de Proclami ,e come dispongono li Privileggi della Liga.

Nelli delitti occultamente commessi dei quali non si sa l' auttore, ogn' uno habbi faccoltà di denontiare alla Giustitia li Malfatori, che uolendo sarà tenuto Secreto, anci potrà esponer le sue denoncie alla Giustizia nella Cassella a quella Deputata con questo che manifesti il proprio nome che pure sarà tenuto secreto, perchè liquidati li delinquenti, e castigati, egli conseduirà per premio della sua diligenza la mettà delli Beni di Malfattori, et il medesimo consenguiranno quelli che daranno nelle mani della Giustizia Rei colti infrangranti, et banditi entro li luochi loro uietati. oltre li beneficij che in captura de banditi riceuono dalle Leggi, e dalle Sentenze contro loro publicate.

Circa l' inseguir li Banditi e maluiuenti sia pratticato quanto uiene prescritto da Capitoli della Liga, il che uenendo trascurato ,et hauendo di ciò notitia la Giustizia saranno puniti l' inobedienti, che potranno esser denonciati, con denuntie secrete come sopra. Sicuri li Denuntianti oltre la Secretezza conseguir premio, hauuto riguardo alla qualità dell' affare.

Saranno tenuti tutti li Giudici delle Ville di Terra Ferma come de Scogli, capitar ogni due mesi e rifferir alla Giustizia il stato de loro Villici, con espressione de costumi loro, et ciò in pena ad arbitrio della Giustizia.

Le Barche che si uederanno fermate per le ponte, et altri luochi insoliti, siano recconosciute dalle Ville uicine cosi in Terra Ferma come ne Scogli, e mentre in quelle ui fossero genti sospette di mala uita, quando non ui siano persone Ciuili conosciute, o Mercanti con merci, siano dalli Comuni fermate, e le persone ben assicurate siano condotte alla Giustizia, e li primi che a ciò s accingeranno o esseguiranno, guadagnaranno la mettà delli effetti che fossero in dette Barche ,e non ui essendo cosa di rilieuo, riceueranno altro premio equiualente, come parerà alla Giustitia, doue al contrario quelli che trascureranno tal diligenza, saranno puniti ad arbitro della Giustizia stessa.

Ogni uno dunque si astenghi dal Mal fare, perchè oltre le diligenze predette che doueranno usar li Comuni, sarà anco prouisto cosi in Mare come in Terra andar in traccia di gente cattiua, che capitando come si uoglia nelle forze della Giustizia, sarà ogn' uno punito a misura de proprij demeriti ,et eccessi.

Zara, 22 Marzo 1678.

Pietro Valier Proueditor General

Giacomo Spinelli Segretario

IV

Zadar, 15 aprila 1678

Generalni Providur Petar Valier, želeći da u ligi koja ima da se sastane u maju uzmu učešća pretstavnici zadarskog plemstva i građanskog reda, imenuje na tu dužnost konta Julija Sope, Franu Bortulačića, Dra Ivana Kašića i Jerolima Pasini.

Noi Pietro Valier, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Proueditor General in Dalmatia ,et Albania.

Hauendo Noi stabilito molti Capitoli, sopra il Sbor Uniuersale di questo Contado, che douerà redursi due uolte l' anno, specialmente il prossimo mese di Maggio, e uolendo che ci assistano due Nobili, e due Cittadini di questa Patria quali con la loro prudenza moderino la libertà de' Territoriali, e faccino ben esseguire la Nostra intentione, et il Publico Seruitio; Habbiamo perciò elletto li Signori Conte Giulio Soppe, Francesco Bortolazzi qm. Simon, Dr. Giouanni Cassio, et Gerolamo Pasini; sicuri Noi, che loro adempiranno tutti li Numeri di puntualità, e fede, per sempre più auanzarsi nella Publica gratia. In quorum ecc.

Zara, li 15 April 1678.

Pietro Valier Prov. Gen.

Gerolimo Zappich Nodaro al Criminal

V

Zadar, 15 aprila 1678

Generalni providur Petar Valier imenuje za bilježnika lige ražanačkog paroha Don Ivana Petrovića.

Noi Pietro Valier, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditor Generale in Dalmatia, et Albania.

Stabilissimo Noi le regole del Sboro, o Liga, che due uolte all' anno uogliamo sia raccolta in questo Territorio dalli habitanti di esso, et tra gl' altri particolari stimassimo necessario l' ellettione d' un Prete Illirico, che serua per Nodaro alla medesima Unione, e conserui gl' atti; onde informati della sufficienza, e fede di Don Zuanne Petrouich Parroco di Raxance, in Virtù delle presenti coll' autorità del Generalato Nostro l' ellegemo in Nodaro della Radunanza predetta, sicuri che inuigilarà alla puntual essecutione delli Ordeni Nostri, in diuersi Capitoli espressi, per meritare il Publico agradimento. In quorum etc., et ciò sino ad altro ordine Nostro.

Zara li 15 Aprile 1678.

Pietro Valier Provv. Gen.

Girolamo Zappich Nodaro al Criminal

VI

Zadar, 15 aprila 1678

Generalni providur P. Valier imenuje za blagajnika lige Milu Mrvicu (ili Maroicu?) iz Biograda.

Noi Pietro Valier, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditor Generale in Dalmatia, et Albania.

Acciò le regole da Noi stabilite per il Sboro, e Liga, che deue farsi due uolte all' anno in questo Territorio, sortiscano l' intiera essecutione ,in uirtù delle presenti coll' auttorità del Generalato Nostro destiniamo, et ellegemo per Cassiero, et Conseruatore delle pene che si leuaranno a particolari Mile Maruizza da Zarauecchia, qual speriamo adempirà alle parti della douuta pontualità, per meritare la Publica Gratia, et ciò sino altro Ordine Nostro.

In quorum ecc.

Zara li 15 Aprile 1678.

Pietro Valier Provv. Gen.

Girolamo Zappich Nodaro al Criminal

VII

Zadarski rektori konte Giulio Donà i kapetan Leonardo Venier, po nalogu generalnog providura Valiera, sazivlju ligu za dan 30 maja t. j. drugi dan Duhova. Dana 22 maja t. j. na Spasovdan starešine i suci lige imadu da se prijave rektorima radi primanja naređenja, koja će im se udijeliti prema namjerama generalnog providura.

Dokumenat nije datiran, ali je izvjesno da je pisan zadnjih dana aprila ili prvih maja 1678 g.

Noi Giulio Donà Conte, et Lunardo Venier Capitanio ,per la Serenissima Repubblica di Venetia. Rettori di Zara.

Volendo che gl' ordini dell' Illustrissimo, et Eccellentissimo Signor Proeuditor Generale Pietro Valier a Noi impartiti circa la redutione della Liga nel presente mese di Maggio le Feste delle Pentecoste siano puntualmente esequiti, col tenor del presente Comettemo a tutti li Capi, e Giudici di essa Liga debbano capitar alla Nostra presenza per la prima Dominica doppo, l' Assensione di Nostro Signore, sarà li 22 corrente a riceuer da Noi quelli ordini, che inherendo alla Mente di Sua Eccellenza li saranno impartiti. Fra tanto gli auisiamo che essa Liga si radunarà a 30 corr., sarà Lunedi la seconda Festa delle Pentecoste, et doueranno trouarsi presenti nel luoco che da Noi sarà deputato li Capi, et Giudici predetti, et cadauna Villa a tal funtione deputarà quattro persone espresse, che in essa redutione quella douranno rappresentare, et per trattar gl' interessi particolari douran iui capitare uno per Casa. Tanto però commettemo alli Giudici delle Ville et luochi doue capitarà il presente, douer a chiara intelligenza di tutti publicare, perchè cosi esseguito sia, sotto quelle più seuere pene tanto pecuniare, quanto corporali che con sommo rigore saranno esseguite contro gl' inobedienti.

In quorem ecc.

Giulio Donà Conte
Lunardo Venier Capitanio

VIII

Zadar, 22 oktobra 1678

Generalni providur Petar Valier normira ustrojstvo, saziv i djelovanje lige u području Nina saobrazno načelima propisanim za zadarski kotar terminacijom od 22 marta 1678 g.

Noi Pietro Valier, per la Serenissima Repubblica di Venetia, Proueditore Generale in Dalmatia, et Albania.

Perchè possa più facilmente conseguirsi il fine di tenir nette le campagne di questa Prouinzia, e purgate da scelerati, e maluiuenti huomini, in modo che li quieti e fedeli Sudditi di Sua Serenità habbino sicuro il transito, senza temer l' insulto di chi si sia; si come stimassimo proprio ordinar nel Territorio di questa Città la riduzione della lega, cosi anco decretiamo che la medesima sia radunata nel Territorio della uicina Città di Nona, prefigendosi da Noi per essa reduzione le regole infrascritte:

In primo luoco sia da quell' Ill.mo Sign. Conte elletto un Parroco, il più sufficiente della sua Giurisdizione, o altro Sacredote idoneo, il qual debba tenir legal registro di tutti gl' atti, che nella reduzione di essa lega si faranno, et registrar li conti delli danari, et altri effetti aspettanti alla medesima in Virtù de suoi Priuileggij, il quale per le sue fatiche dourà esser riconosciuto dalli Deputati sopra essa Liga con quella mercede che stimaranno proprio in riguardo all' opera sua.

Dourà in secondo esser elletto un Cassiere sufficiente et habile, l' officio di cui sarà tenir appresso di sè in buona custodia li danari, et altri effetti della Liga, senza però poter disponer di essi in qualsiuoglia minima quantità, senza espressa licenza dei Sopraintendenti e Capi di quella; altrimente sarà egli sottoposto al rissarcimento della Cassa, con quel di più che parerà alla Giustizia.

Che detta Liga debba radunarsi oltre il suo ordinario, ogni uolta, che parerà a quell' Illustrissimo Signor Conte, et ogni riducione di quella debba seguire con sua licenza e permissione nel luoco che dal medesimo le sarà deputato, et alla presenza di due nobili

di quella Città l' auttorità de quali sarà d'ouiar gl'inconuenienti, et fare ch'in essa Liga non si ecceda ne da alcuno si usurpi l'autorità di giudicare quello non li tocca, potendo essi regolare li Giudicij fatti da Capi di quella come stimaranno per Giustizia.

Li Capi della Liga predetta douranno otto giorni prima della reduzione capitare auanti quell' Illustrissimo Rappresentante per riceuer dal medesimo gl'ordini proprij come anco il stabilimento del luoco, come pure delli Deputati predetti.

Cadauna Villa dourà deputar quattro persone espresse, che quella douranno rapresentare in essa Liga come pure dourà capitare uno per casa per l'interessi loro particolari.

Li Capitanij d'essa Liga, Scriuano, Depositario et altri officiali conseguiranno quelle mercedi degli effetti della Liga stessa che parerà alla Virtù di quell' Illustrissimo Rappresentante con li Sopraintendenti Nobili destinadi, del che tutto tener diligente Registro esso Scriuano.

Nel resto uolendo Noi, ch'essa Liga goda li suoi Priuilegij, come ha fatto per il passato mentre non fossero repugnanti alli presenti ordeni da Noi stabiliti, che douranno esser nella Cancelleria di Nona registrati, in detta Città publicati. — In quorum ecc.

Zara 22 Ottobre 1678

Pietro Valier Proveditore Generale.
Giacomo Spinelli Segretario

25 Ottobre 1678. Registrata nell' Estraordinario 2-do a carte 28.

Girolamo Grisogono Cancellier Pretoreo di Nona ha fatto d'aliena a sè fida mano copiare, et in fede sottoscritto.

IX

Zadar, 26 marta 1680

Generalni providur Girolamo Cornaro naređuje starešinama lige da izvrše liginu presudu, kojom su stanovnici Filipjakova osuđeni da dadu Jusupu i Sulji Prviću iz Kule Atlagića četiri krave, dva vola i dva konja ili naknadu za tu stoku.

Noi Girolamo Cornaro, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditore Generale in Dalmazia et Albania.

Com(mette)mo alli Capi della Liga che in conformità di quanto è stato da loro terminato a favore di Jussuf et Suglio Pervichio dalla Cula dell' Atlaghich debbano far alli med(esi)mi contribuire da quelli di S(an)ti Fillipo e Giacomo, le quattro Vacche, due Manzi e due Cavalli, a il refacimento per li stessi, e tanto dovrà restar eseguito in pena di bando, Prigione, Galera ad Arbitrio. In quorum fidem

Zara 26 marzo 1680.[12])

X

Zadar, 3 juna 1680

Generalni providur Girolamo Cornaro naređuje da se liga i zadarskog i ninskog kotara ima da sastane dana 9 juna 1680 g. u selu Visočanima.

Noi Girolamo Cornaro, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania.

Dovendo d'ordine N(ost)ro seguire la ridut(io)ne della Lega ovver Sborro di tutto questo territorio destinato per Domenica ventura, sarà li 9 corrente, in cui essendo neccessario che v'intervenghino anco quelli del Territorio di Nona nella forma praticata nei tempi passati, et operar in detta ridutione quanto sarà conosciuto conferente al pub(bli)co interesse et alla quiete e buon governo de Sudditi; Espressam(en)te Com(mete)mo alli Giudici e Capi delle ville esistenti dentro questo Territorio come quello di Nona, siccome

[12]) Zadarski, mletački arhiv, Spisi G. P. G. Cornara, knj. II. str. 44.

a Capi delle famiglie, che nel giorno sopradetto debbano tutti, niun eccettuato capitar e rittrovarsi al Posto di Vissozane, destinato da Noi per l'accennata ridut(io)ne in pena agli inobbedienti delle magg(io)ri all' Arb(itri)o N(ost)ro risservate. Dovendosi il p(resen)te esser portato di Villa in Villa, pubblicato a chiara intelligenza di tutti, e con le note della pubblicat(io)ne riportato nell' Off(ici)o N(ost)ro; tanto si eseguirà.

Zara 3 Giugno 1680.[13])

XI

Zadar, 7 juna 1680

Generalni providur Girolamo Cornaro povjerava upravu nad zborom sazvanim u Visočanima Kavaliru Grguru Kalčini i Anđelu Fantonji iz plemićkog i Ivanu Krstitelju Capiću i Ivanu Krstitelju Marki iz građanskog reda i udjeljuje im uputstva za njihov rad u tom svojstvu.

Noi Girolamo Cornaro, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania.

L'ordinata ridutione della Liga nel luogo di Vissozane per Domenica pross(im)a ha tenuto principal scopo di veder constituita questa Giurisditione in perfetta tranquilità, et allontanate le molleste contingenze al Confine, solite massime rissentirsi dalle rubbarie de' malviventi. Per facilitare la consecutione dell' intento e far che alli Capi della Liga med(esi)ma resti avvalorato l'impiego, et la prudente diretione, risolviamo appoggiar a Voi S(igno)ri Dr Kav(alie)r Gregorio Calcina et Anzolo Fanfogna dell'ordine nobile S(igno)ri Gio(vanni) Batt(ist)a Zappich e Gio(vanni) Batt(ist)a Marchi delli Citadini; la Sopraintendenza al Congresso in conformità del praticato altre volte, et con li titoli e prerogative, che a tal carica si aspettano. V'avanzarete dunque nel sud(det)to luoco di Vissozane, et assistendo personalmente alla Liga, sarà vostra parte esattamente invigilare, che restino adempiti li Capitoli concernenti la stessa, et intierm(en)te espurgate e sopite tutte le doglianze, o reclami, che venissero da chi si sia portati contro li Sudditi del Prencipe con quell'esecutioni summarie, che sono solite ponersi in uso. Doverà pure esser suggerita la puntual esecutione del Proclama di nostra Commissione fatto pubblicar et affiggere per tutte le Ville del Distretto in proposito dei malviventi, banditi et Segnani a quali non doverà da chi si sia esser dato ricetto sotto alcun pretesto, anzi sempre perseguitarsi a Campana martello, perchè all'emendatione d'ogni danno sarà tenuto il Comune intiero, per haver poi il regresso contro li beni et effetti del malfattore.

Sopra tutto dovrà insinuarsi la demolit(io)ne delle Case sparse per la Campagna, particolarm(en)te se vi fossero dentro il Confine Ottomano, che rissolutam(en)te intendo siano distrutte, con la constitutione delle stesse dentro l'habitato dal corpo magg(io)re della Villa, per esser tutti sotto l'occhio et obbendienza dell'ordinario Giudice o Capo, a remotione d'ogni inconveniente, che lontano dalla sua osservatione potesse commettersi. Tanto si occore raccomandare alla loro molta puntualità et applicat(io)ne con certezza di ritrahere frutti corrispondenti alli riguardi del Pubblico servitio. In quorum fidem.[14])

Zara 7 Giugno 1680.

XII

Zadar, 8 juna 1680

Generalni providur Girolamo Cornaro zabranjuje svim poglavicama lige izdavanje presuda, naređenja i dozvola bez prethodne registracije i ovjerovljenja od strane ligina kančelira Dra Ivana Turko, pod prijetnjom ništavosti nepropisno izdanog akta.

---

[13]) Ibid. knj. II. str. 54.
[14]) Ibid. Knj. II. str. 58.

Noi Girolamo Cornaro, ecc.

Per divertire gl'incovenienti che nascevano havendo destinato l'Eccmo Precessor N(ost)ro Valier in Canc(ellie)re della Lega ovvero Sbor di questo Territorio di Zara il Dr Gio(vanni) Turco, che s'esibì volontariam(en)te di servire senza alcun aggravio pubblico, intenti ancor noi a stabilire le regole aggiustate al benefitio, così pubblico come privato, Com(mette)mo alli Capitanii, Giudici, Deputati et Capi della Lega ovvero Sbor, che non debbano rilasciare a chi si sia sentenza, ordine o licenza di qualsivoglia sorte se prima non saranno registrati et autenticati dal Canc(ellie)re pred(det)to, e suoi Coadiutori, negli atti della med(esi)ma Lega, esistenti appresso esso Cancelliere, altrim(en)ti tutto quello che seguirà senza tali requisiti s'intenderà ipso iure nullo e di niun valore, et come se fatto non fosse; Commettendo in oltre alli Giudici delle Ville somministrar anco per esso Canc(ellie)re le sexane, siccome si prattica con li Deputati in pena ad Arbitrio. In quorum fidem[15])

Zara lì 8 Giugno 1680

XIII

Zadar 25 maja 1681

Terminacija Generalnog providura Girolama Cornaro potpuno jednaka prethodnoj od 7 juna 1680. Uprava lige sazvane za 26 maja (ne kaže se na kom mjestu) povjerava se kontu Juliju Sope i Dru Blažu Sope kao pretstavnicima zadarskog a Ivanu Krstitelju Ponte kao pretstavniku ninskog opštestva.

Zadarski mletački arhiv, Spisi Cornaro knj. II, str. 192.

XIV

Zadar 9 decembra 1681

Generalni providur Cornaro piše ninskome kontu Valentinu Barbaro da ninsko opštestvo nije delegiralo u zadnju ligu dva plemića, kako to propisuje terminacija od 25 oktobra 1678, i da se ne zna gdje se nalaze globe plaćene na toj ligi. Određuje stoga da naredi pisaru lige don Mihovilu Lupi da ovaj pretstane providuru, da prikaže spise i položi račun o utjeranim globama te mu stavlja u dužnost tačno vršenje navedene terminacije.

Spectabilis et Generose Vir. Con Terminazione di 25 Ottobre 1678 dell'Ecc(ellentissi)mo Precessore Nostro Valiero restano prefisse diuverse regole per la reduttione della Liga particolare per quel Territorio, e fra le altre uiene stabilito che siano deputati due Nobili di quella Città che in essa debbano interuenire con quelle prerogatiue che la medesima prescriue tendenti tutte a uantaggio cosi publico come priuato. Et essendoci esposto dalli Signori Consiglieri di quella Comunità che nell' ulima Lega radunata nel Territorio stesso, non sij seguita la Deputazione d'essi due Nobili, come sin hora è stato pratticato, et che le condanne in quella esatte da condannati per non sapersi oue siano non possono esser disposte giusta essa Terminazione, onde sopra loro riuerenti Instanze le dicemo far commeter al Rev(erendo) Don Michiel Lupi Scriuano d'essa Lega e Depositario delle condanne stesse, debba in termine di giorni tre capitar alla Nostra obbedienza, e presenza con presentarci nota distinta di tutti gl'atti seguiti in detta ultima redutione, e renderci conto delle pene in quella esatte da colpeuoli acciò restino disposte giusta essa Terminazione, et ciò in pena al medesimo di ducati 100 applicati al restauro del Campanile di quella Cattedrale, et inoltre le dicemo che detta Terminazione in tutti li suoi Capi resti de cetero nella sua puritá eseguita,

[15]) Ibid.

specialmente nella Deputatione di detti due Nobili in pena di nullità, di quanto diuersamente si operasse, oltre altre pene ad arbitrio Nostro e degl'Ecc(ellentissi)mi Successori Nostri, et così esseguirà.

Zara, 9 Decembre 1681.

Girolamo Corner Kav. Provv. General.

Biasio Bertolini Segretario

(Tergo) Spectabili et Generoso Viro Domino Comiti None, honorando[16]).

XV

Zadar 1 marta 1682

Terminacija gen. providura G. Cornaro potpuno jednaka onima od 25 maja 1681 i 7 juna 1680. Za pretstojnike lige, koja ima da se sastane (ne kaže na kom mjestu) postavljaju je dr. Antun Bortulačić i Anđel Fanfonja za zadarsko a Ivan Krstitelj Marki za ninsko opštestvo.

Biblioteka Paravia, l. c.

XVI

Zadar 23 maja 1682

Jednaka terminacija providura Cornaro. Ligi sazvanoj za dan 24 maja pretstojaće zadarski plemići knez Julije Benja i Blaž Sope za zadarsko, a ninski plemići Kavalir Marko Crnica i Alviž Budini za ninsko opštestvo.

Zadarski mletački arhiv, spisi Cornaro II, 398.

XVII

Zadar 4 juna 1682

Generalni providur G. Cornaro naređuje dru Andriji Torre da preda svom zamjeniku u kančelirstvu lige dru Ivanu Zucco sve spise, procese i akta lige sastavljene na zadnjem i predzadnjem zboru.

Noi Girolamo Cornaro, per la Serenissima Pepubblica di Venezia, Provveditor Generale in Dalmazia ed Albania.

Dovendo gli Atti tutti dela Liga ovvero Sbor esser conservati dal Cance(ellie)re attuale della Med(esi)ma a qual effetto anco é stato egli destinato a tal off(ici)o Com(mette)mo al Sig(no)r Dr. Andrea Torri, che subito veduto il p(rese)nte ordine nostro debba consignar al Sig(no)r Dr. Gio(vanni) Zucco Canc(ellie)re della sud(det)ta Liga tutte quelle Carte. Procesi et altri Atti da lui girati come suo sostituto in virtù del Decreto nostro di 27 Febraro pross(im)o decorso, tanto nel p(rese)nte, quanto nel preced(en)te congresso del Sboro, in pena ad arb(itri)o. In quorum fidem.

Zara 4 Giugno 1682[17]).

XVIII

Zadar 6 novembra 1682

Marko Balbi zadarski konte predlaže generalnom providuru Lorenzu Dona osam zadarskih plemića od kojih se dvojica imadu da izaberu za pretstojnike lige.

---

[16]) Biblioteka Paravia, rukop. br. 11086.

[17]) Zadarski mletački arhiv, Spisi Cornaro, knj. II. str. 409.

Adi 6 Nouembre 1682[18]).

Si propongono a V. E. li sottoscritti Nobili da Noi Consiglieri di questa Città, due de quali douranno esser elletti per le Sopraintendenze dei Territorij di Zara e Nona con due altri Nobili per sopraintendere alla Liga d'ambi li Territorij, giusta il solito.

Li Signori Kav. Dr. Gregorio Calcina — elletto
Simon Bortolazzi qm. Girolamo — elletto
Dott. Biasio Soppe
Conte Giulio Begna
Zuanne Gliubauaz
Nicolò Calcina
Antonio Grisogono
Simon Soppe
Marco Balbi Conte

XIX

Zadar 6 novembra 1682

Kako radi kratkoće vremena ninski konte ne može da izvrši izbor ninskih pretstavnika za zbor sazvan za 7 novembra, taj izbor izvršuje generalni providur Lorenzo Donà iz popisa ninskih plemića, bez uštrba po nadležnost ninskog kneza u ovom predmetu.

Adi 6 Nouembre 1682.

Hauendo l'Ill(ustrissi)mo et Ecc(ellentissi)mo Signo)or Lorenzo Donà Prov(veditor) Gen(erale) in Dalmazia, et Albania comandato per dimani la solita Liga delli Contadi di Zara e Nona, ne potendosi per breuitá del tempo, e per gl'affari che premono per pubblico seruizzio differirne l'effetto col commetter l'ellezione delli due Nobili di Nona a quell' Ill(ustrissi)mo Rappresentante per questa uolta uengano elletti dall'Ecc(ellentissi)mo Signor Proueditor Generale salue l'incombenze in auenire al sudetto Ill(ustrissi)mo Rappresentante; qual doi Nobili giusta l'ordinario con quelli della Città di Zara douranno sopraintendere alla reduzione di sopra commessa, li elletti sono li sottoscritti

Li Signori Girolamo Pasini — elletto
Gio: Battista Zappich
Marchiol Marchi
Gio: Battista Marchi
Aluise Budini
Biasio Giordani
Kav. Marco Crnizza — elletto

Lorenzo Dona Provveditor Generale[19]).

XX

Zadar 6 novembra 1682

Generalni providur Lorenzo Donà povjerava upravu nad ligom sazvanom za dan 7 novembra u Biogradu Kavaliru Grguru Kalčini i Šimunu Bortulačiću kao pretstavnicima Zadra a Jerolimu Pasini i Kavaliru Marku Crnici kao pretstavnicima Nina te ih upućuje u kom pravcu ima da se kreće njihov rad u tom svojstvu.

Noi Lorenzo Donà per la Serenissima Repubblica di Venezia Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania.

---

[18]) Biblioteka Paravia, navedeni rukopis.
[19]) Ibid.

L'ordinata ridutione della Liga per dimani saranno li 7 corr(en)te a Zara Vecchia ha tenuto principale scopo di veder constituita questa Giurisditione in perfetta tranquillità et espurgata da tristi e malviventi com'anco allontanata ogni molesta insorgenza al Confine, solita massime rissentirsi dalle ruberie de contumaci.

Per facilitare la consecutione dell'intento e far ch'alli Capi della medesima Liga resti avvalorato l'impiego e la più prudente diretione; rissolviamo d'appoggiar a voi Signori Kavalier Gregorio Calcina e Simon Bortolazzi per parte di questa Città et Signori Girolamo Pasini, et Kavalier Marko Cernizza per quella di Nona; la diretione et Sopraintendenza al congresso, conforme il pratticato altre volte; et doverete avvanzarvi al luoco deputato per assistere alla Liga, et invigilare con esatezza che restino intieramente eseguiti li capitoli concernenti la medesima, et sopite tutte le differenze o reclami, che venissero da chi si sia potrati contro li Sudditi del Principe con quell' esecutioni summarie, che sono solite ponersi in suo. Doverà pure a Capi et Giudici delle ville esser suggerita la puntale esecutione de nostri ordini in proposito de'malviventi, Banditi et Segnani, a quali non doverà da chi si sia esser dato ricetto sott' alcun pretesto, anzi applicaranno perseguitarli a campana martello, perche all' emendatione d' ogni danno sarà tenuto il Comune intiero, per haver poi il regresso contro li beni et effetti del malfattore. Et perchè sono stati ultimamente pratticati furti de' manzi et d' altro nel Paese Ottomano confinante, massime dagl' habitanti di San Cassano, sarà vostra incombenza liquidare il nome de' delinquenti; et procurar il loro arresto col mezzo de Capi et Giudici delle Ville per farli capitar poi nelle forze della Giustizia, obbligando li loro Animali et effetti al risarcimento del danno; et incaricando che nell' avvenire tutte le genti del Contado stiano raccolte dentro l' habitato dal corpo maggiore della Villa per esser cadauno sotto l' occhio et obbedienza dell' ordinario Capitanio o Giudice a remotione d' ogn' inconveniente, che lontano dalla sua osservatione potesse commettersi, di cui sempre haverà da render egli strettissimo conto. Sarà pur vostro debito col mezzo de Giudici, et altri Capi obbligar le Ville all' esborso puntuale de' Cecchini cinquanta otto dovuti da medesimi per saldo di Decime et herbatico dei terreni lavorati sopra il Confine Ottomano, qual danaro dovete seco portare per esser consegnato dov' occorre.

Tanto ci occorre raccomandare alla vostra puntualità, con certezza di ritrahere effetti corrispondenti alli riguardi del Pubblico esential servitio. In quorum fidem.

Zara 6 Novembre 1682[20])

XXI

Zadar 17 novembra 1682

Terminacija generalnog providura Lorenza Donà, kojom se zabranjuje starješinama lige nadležnim za presuđivanje u parnicama, prevarama i krađama kotarskog stanovništva, pačanje u one poslove stranaka koje se pretresaju ili su presuđene od strane mletačkih vlasti.[21])

XXII

Zadar 14 decembra 1682

Generalni providur Lorenzo Dona naređuje glavarima Biograda, Filipjakova i Turnja da silom izvrše presudu lige, kojom su stanovnici Krmčine osuđeni na isplatu 56 cekina radi ubistva Turčina Ćate (ili Kjate) izvršena od Senjana, koje su Krmčinjani primili u svoje selo.[22])

---

[20]) Zadarski mletački arhiv, Spisi Donà, knj. I. str. 29.
[21]) Zadarski mlet. arhiv, spisi Donà knj. II. str. 129.
[22]) Ibid knj. II. str. 32.

XXIII

Zadar 7 marta 1683

Jednaka naredba za izvršenje ligine presude od 12 novembra 1682, kojom su neki seljaci iz Krmčine osuđeni da naknade štetu i trošak za ubistvo Turčina Duića Hodže izvršeno od Senjana sklonjenih u Krmčini i od Krmčinjana navedenih na taj zločin.[23])

XXIV

Zadar 24 maja 1683

Kako je jedna stranka osuđena od sudaca lige uložila proti presudi priziv na generalnog providura, ovaj naređuje sucima da u roku od tri dana upute pred njegov sud obe stranke ili da podnesu spise uz izvještaj o predmetu, kako bi mogao, po preslušanju žalilaca, postupati po zakonu.[24])

XXV

Zadar 18 novembra 1683

Terminacija generalnog providura Lorenza Donà, kojom sazivlje za nedjelju 21 novembra ligu. Svi glavari i suci kotarskih sela sa po jednim članom svake porodice imadu da se sastanu »na našoj međi prema Stošiji[25]) da učine ligu i na istoj dogovorno odluče i izvrše ono što smo im mi usmeno naredili u ime javne službe radi mira na pograničju i iskorjenjivanja zlikovaca«.[26])

XXVI

Zadar 3 maja 1689

Generalni providur Alessandro Molino tumači izvjesne odredbe Cornarove terminacije od 11 marta 1689 kojom je ovaj propisao »kapitule« za ligu.

Noi Alessandro Molin, per la Serenissima Repubblica di Venezia, provveditore Generale in Dalmazia ed Albania

Ordinata con Decreto di 11 Marzo[27]) prossimo passato dall' Eccellentissimo Precessor Nostro Kavalier Provveditor Girolamo Cornaro la Liga di questo Contado, con Capitoli dalla maturità sua formati a diretione sicura di si importante interesse, e con risserva

---

[23]) Ibid str. 165.

[24]) Ibid. str. 198.

[25]) Stošija se danas prizivlje jedna uzvisica sa ostacima starijeg naselja u islamskom polju prema Kašiću. Po Bianchi-u je tu bilo selo od tridesetak kuća koje je pripadalo zadarskoj stolnoj crkvi Sv. Stošije te mu otuda potječe ime. Postojanje sela dokazano je, uvijek prema Bianchi-u, još u 1551 g.

[26]) Ibid. knj. I. str. 292.

[27]) Pored najbrižljivijeg traganja za ovom za naš predmet važnom odlukom, nije nam uspjelo da je pronađemo. Uopće je čudno da je od drugog Kornarovog generalata, koji je trajao od 1686 do 1689 i bio pun važnih događaja, u proveditorskom arhivu ostao jedan nesrazmjerno malen broj spisa.

a questa Carica di dichiararli, sminuirli e d' aggiungerne degl' altri, secondo l' emergenze. Sopra le relationi de Governatori a si neccessarissima funtione dal Decreto medesimo prescielti, e con motivi havuti dall' Eccellentissimo Senato in Ducali riverite di 31 Marzo scaduto, aggiungemo e dichiariamo quanto segue.

Havendo i Capitanii e Giudici delle Ville ricercato nel congresso d' unione universale l' applicatione di Reali 100 sopra i beni delli Homicidi, giusta gli usi antichi del Contado; Diciamo et ordiniamo, che siccome il Giuditio del castigo dovrà esser risservato agl' Illustrissimi Rappresentanti ed' in particolare a questa Carica secondo la gravità di essi, cosi la Liga, et i comuni, che colla lor diligenza facessero fermare tal qualità di Rei possano conseguire per l' inveterata consuetudine del confine la summa preddetta, d' esser estratta da loro beni et effetti in odio maggiore del delitto, et in principio di pena a delinquenti.

E perchè nel Capitolo 7⁰ delli già promulgati e stato decretato, che i malviventi, i Baditi, falliti, et ogn' altra sorte di genti di malaffare, che vi fossero nel Distretto, siano giusta alle Leggi fatti inseguire da Comuni, et in caso d' innobbedienza o mancanza incoressero nella pena di Reali 100 applicati la metà alla Cassa pubblica ,et l' altra metà alla Liga. Però non tenendo beni suoi il commune medesimo, ma essendo nell' unione fatta al presente state praticate esecutioni contro gl' animali et effetti d' alcuni partite, affine la disobbedienza universale non sia di detrimento a questi soli; ordiniamo, che in tali casi e fuori delle loro contingenti portioni debbano haver regresso, et essere risarciti dell' intiero rimanente da tutti gli altri del commune medesimo, che da loro Capi e Giudici dovranno rattarsi, soccombendo cadaun disobbediente per il suo caratto, com' ogni legge e Giustutia ricerca. Tanto però dovrà esser dedotto a notitia d' essi Governatori e Capi della Liga, acciò sempre più possano dal loro congresso sperarsi effetti corrispondenti alla Nostra e pubblica rettissima intentione. In quorum fidem.

Zara li 3 Maggio 1689[28]).

XXVII

Zadar 12 februara 1696

Generalni providur Daniel Dolfin udovoljujući pretstavci prikazanoj mu devetog februara od kotarskih serdara, kapitana i harambaša sazivlje ligu te, pridržavajući se odredaba Cornarove terminacije od 11 marta 1689, propisuje trinaest »kapitula« u pogledu sastava, postupka, nadležnosti i dužnosti lige.

Noi Daniel Dolfin 4-to. Kaualier, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Proueditore Generale in Dalmazia, et Albania.

Intenti a rimouer tutte l' inconuenienze che si sentono nascere alla giornata per questo intiero Territorio habbiamo rissolto a causa di rimetterlo nella douuta tranquillità e quiete, di far a Noi chiamar li Sardarij, Capitanij e Harambasse di questo Contado, e comparsi alla Nostra presenza l' esponessimo le graui continue indolenze de Sudditi ch' esclamauano esser trauagliati da Maluiuenti coll' esprimer loro la Nostra rissoluta uolontà di uoler rimouer ogni disordine e castigare tutti i delinquenti a freno de futuri pregiuditij e sconcerti. Essi però con scrittura presentataci li 9 corrente ci supplicarono che concedessimo a' medesimi l' ordinaria Liga onde conoscendoli ancor Noi per gl' essempij pratticati dall' Ecc. mi Nostri Precessori molto proficua habbiamo a tal proposizione donato il Nostro beneplacito, e concorriamo ch' ella sia congregata douendo principiare Lunedi prossimo uenturo affine sia in essa pratticato quanto ne seguenti Capitoli sarà prescritto et ingionto.

1-mo. Che siano giusta il consueto scielti dodici Capitanij delle Ville di questo Contado de più accreditati et intendenti, quali habbino facoltà di decidere le controuersie aspettanti alla Liga in qualità di Giudici di prima Instanza.

2-do. Che faccino figura di Giudici d' appellazione li Signori Kav. Conte Francesco Fanfogna, e Governator Gio: Alberti Nobili di questa Città, li Signori Francesco Cassio e Sebastiano Ponte Nobili di Nona da Noi scielti et a questo Deputati assieme colli

[28]) Zadarski mlet. arhiv spisi Alessandro Molin knj. II. str. 2

Signori Conte Francesco Possidara Coll. o di questo Contado, et il Signor Francesco Spingaroli Governator di Zaravecchia, e colli due Sardari Sauissa Mitrouich, et Boxe Milcouich, inanti a quali sarà aperto l' adito di ricorrere a tutti quelli che dal primo Giudicio de Capitanij se ne aggrauassero; decidendo essi, regolando, limitando, annullando et approbando tutte le sentenze de primi secondo detarà loro la propria conscienza.

3-zo. Le sentenze de primi Giudici, che non fossero appellate, non possano mandarsi da Capitanij all' essecuzione se prima non saranno notifficate et approbate dalli sudetti Signori Giudici della seconda Instanza.

4-to. Che uenendo cosi inanti i Giudici di prima Instanza promossa qualsisia pretesa in cui alcuno d' essi ne hauesse qualsiuoglia interesse, debba quel tale, per quel caso, solamente esser eccetuato dal giudicare.

5-to. Che le motioni della Liga habbino ad esser pratticate ne luoghi del maggior bisogno a giudicio delli sudetti Signori Deputati douendo gl' altri Capitanij et Harambassè dipendere dalle loro prescrizioni.

6-to. Che li predetti Signori Deputati habbino l' arbitrio d' ellegger il Cancellier, Chiaussi, et altri officiali necessari per essa Liga.

7-mo. Che tutti i Mandati e Sentenze saranno da questa Carica rilasciate e dagl' Ill. mi Rappresentanti, sia particolare incombenza il farli con pontualità esseguire, leuando a trasgressori inobedienti quelle pene che saranno in essi precetti contenute, quali s' intendano alla medesima Liga applicate, compresi li Signori Deputati che ne faranno le giuste distribuzioni.

8-uo. Giudicheranno a scrittura le matterie de furti, danni dati, defraudi de Dominicali in particolare quando i Patroni hauessero Sentenze attenute a fori ordinarij, restino quelle esseguite con ogni uia sommaria per il modo difficile di hauer i debitori qui in Città, e fatti sodisfar per i loro danni e defraudi possano anco giudicar le altre cose lieui et ordinarie della Liga secondo le consuetudini et antichi instituti del Paese.

9-no. Che i Maluiuenti, i falliti, i Banditi, Biastematori, et ogni altra sorte di gente di mal affare, che ui fossero nel Distretto, fatti inseguire con concorso de Comuni, giusta le leggi, e dati in mano della Giustizia per hauer il condegno castigo. — I Villici che ne casi d' inseguir li predetti Rei uenissero dalli detti Signori Deputati a ciò comandati prontamente obediscano, contribuendoui tutto il potere e diligenza; altrimenti cadauno che mancasse sia condannato in Lire 25 di pena da esser applicata la mettà alla Cassa publica et la mettà alla Liga ,et in caso che il Comune sudetto mancasse, incorra nella pena di Reali cento, da esser applicati come di sopra.

X.mo Non sia chi ardisca d'essi Capitanij delle Ville intervenienti nel Congresso negar di uenirui a tempo e luoco deputato in pena di esser pretesserato dalla Liga stessa nelle forme solite, saluo sempre legitimo impedimento. Non presuma nemeno alcuno in tale radunanza tumultuare, usar parole improprie e far alcuna immaginabil uiolenza contro li Signori Deputati, Giudici, e Capi delle Ville sotto qualsiuoglia causa o pretesto, in pena di spoglio di tutti gli animali che hauesse e d'esser dato in mano della Giustizia per riportare castigo corrispondente all'eccesso.

XI.mo Possa e debba la detta Liga far inseguire i Rei che rapissero Vergini o altredonne di buona fama in pena di Ducati 100 applicati alla medesima da esser estratti da beni de rei, facendoli arrestare e consegnare alla Giustizi de Publici Rapp.ti.

XII.mo Sia cura principale d'inuigilare sopra quelli che hauessero comessi homicidij, et procurar che in tutte le forme restino arrestati, applicandoli Noi sopra i beni dei medesimi Malfattori li Reali 100 giusta gl' antichi usi del Contado, e giusta alla Terminazione dell'Ecc.mo Precessor Nostro Molin di 3 Maggio 1689 decretata dall'Ecc.mo Senato risseruato il Giudicio d'essi casi grauissimi all'Ill.mi Rappresentanti et a questa Carica secondo essa Terminazione.

XIII.zo E perchè è difficilissimo il modo di rileuare gl'eccessi graui che furono e uengono commessi cosi per terra come per mare diamo facoltà alli Signori deputati predetti di publicar d'ordine Nostro l'impunità a complici, premio e segretezza agl'accusatori, et indagare i delitti con le forme più accurate, far arrestare da Comuni et da chi si sia altro de Sudditi del Contado i delinquenti, incendiar barche e pratticar tutte le forme possibili per fermar anco li loro beni facendo capitar nelle mani della Giustizia essi Rei per l'esemplare loro castigo.

Con risserua a questa Carica d'aggiungere altre Commissioni secondo i reccordi che nell'esercizio dell' incombenze ci ueniranno dati da essi signori Deputati coll'Occasione che conosceranno nelle conuocazioni de congressi esserne di bisogno. Decretate le presenti regole

col fondamento della Terminazione dell'Ecc.mo Sign. Precessor Nostro Girolamo Cornaro 11 Marzo 1689 per il tempo della presente Guerra, risseruato agl'Ecc.mi Successori lo stabilir altre consuetudini in tempo della pace correlatiue a quanto s'Usaua per il passato, et a quanto prescriuono gl'altri Pubblici Decreti in tali aperture, promulgati. La presente dourà esser tradotta in Illirico accio in Congresso possa esser intesa da tutti oue comettiamo douersi publicare. In quorum.

Zara, 12 Febraro 1695 M. V.

Daniel Dolfin 4. Kav. Provv. General.

XXVIII

Zadar 9 februara 1697

Generalni providur Alvise Mocenigo naređuje Boži Arbanosoviću iz Lišana da, po presudi lige, isplati obrovačkog ranara koji je vidao Ivana Cetinovića izujedana od njegovih pasa, inače će se prodati konji koji su mu po naredbi lige bili zaplijenjeni.

Noi Alvise Mocenigo, per la Serenissima Repubblica di Venezia, provveditore Generale in Dalmazia ed Albania.

Essendo stati fermati d' ordine della Liga a Boxe Arbanassovich da Lissane, due Cavalli nelle mani di Vido Giurgievich da Obbrovazzo per soddisfare il Chirurgo, che ha medicato il figlio del qm. Simon Cettinovich, lacerato et ferito gravemente da Cani del suddetto Arbanassovich, et essendo di ragione che detto Chirurgo conseguisca il dovuto pagamento, ad instanza di Zuanne figlio suddetto del qm. Simon Cettinovich; Commettemo col presente Mandato a Boxe Arbanassovich, che nel termine di giorni tre debba sodisfar il Chirurgo d'Obbrovazzo altrimenti gli saranno venduti li due Cavalli, e con il loro prezzo dovrà esser esso Chirurgo soddisfatto delle sue mercedi, giusta l'accordato, et il giudicato della Liga. In quorum fidem.

Zara li 9 Febbraro 1696 M. V.[29])

XXIX

Split 29 septembra 1697

Proglas generalnog proveditora Alvisa Mocenigo kojim, s obzirom na učestane slučajeve grabljenja djevojaka i žena, toliko među morlačkim doseljenicima koliko među starosjediocima, zabranjuje te otmice pod najstrožijim kaznama koje će udarati proveditorska vlast ne dirajući u ono što ligini zakoni propisuju u ovom predmetu.

Naročito se zabranjuje sveštenicima obaju obreda vjenčavanje otmičara bez prethodnih razrješnica i dozvola od strane crkvenih starješina.

Noi Alvise Mocenigo, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania.

Fra tutte le private violenze, sempre odiose a Dio, al Prencipe, et agl'huomini, la più detestata è quella, del Rapto delle Vergini e delle Donne, colla quale resta oltraggiata la libertà e l'onore de'Sudditi, con quelle pessime conseguenze di scandali e di mali, che sovente succedono e sono noti. Perciò viene prohibito da tutte le leggi Divine et humane e specialmente da quelle della Serrenissima Repubblica, attenta a conservare ne'suoi Stati il pretioso tesoro della libertà, 1574. 15 Aprile, et 1578, 24 luglio e 24 Settembre. Ad ogni modo pare che vada in queste Provincie serpendo l'abuso massime tra i Morlacchi Paesani e nuovi sudditi e se bene anco tra l'Ottomani è solito d'essere capitalmente punito s'è da

[29]) Zad. mlet. arhiv. Spisi A. Mocenigo knj. II. str. 27.

qualche uno preso l'ardire di pratticarlo divertendo poi i ricorsi, aggiustando le parti con matrimonii, quantunque dalle leggi Canoniche e Civili interdetti e prohibiti, et applicando agli eccessi rimedii peggiori del male. Rissoluto per tanto l'Illustrissimo et Eccellentissimo Signor Alvise Mocenigo 3. o per la Serenissima Repubblica di Venetia, Provveditore Generale in Dalmazia et Albania ad estirpare l'importante intollerabile disordine et impedirne il progresso; In esecutione et adherenza delle Leggi, fà pubblicamente intendere, che come il Ratto è uno dei delitti più aborriti e prohibiti dalle Leggi, così con la forma più vigorosa e con i maggiori rigori sarà dalla Giustitia di Sua Eccellenza e dei publici Rappresentanti progredito contro i Raptori e complici che praticassero o tentassero Rapti di Vergini o donne così a fine di matrimonio come d'ogni altra natura, così per se come per altri, tanto seguendo aggiustamento con la parte offesa, come non seguendo e vi s'applicheranno le più severe pene di Prigione, bando, con confiscatione de'beni, Galera, et etiam della vita, secondo la qualità e circostanze dell'eccesso, giusta la dispositione delle Leggi, e salvo in oltre quanto nei Capitoli delle Lighe resta espresso e cominato in questo proposito.

E perche con troppa facilità i Parrochi s'arrogano la libertà d'unire li Raptori e le rapite in matrimonio senza le neccessarie previe separationi e licenze de Prelati, con scandalo e pregiuditio gravissimo dell'anime, resta anco comminato a Parrochi preddetti così d,un rito come dell'altro, tanto Preti quanto Frati a dover invigilare a tanto disordine e non permetterlo anzi impedirlo, e non fomentarlo in pena d'essere espulsi dalle cure e banditi giusta le leggi, oltre le censure Ecclesiastiche, e le pene che le devono esser irrogate da fori Superiori e competenti e così dovrà esser eseguito, In quorum fidem.

Spalato lì 29 Settembre 1697.[30])

XXX

Zadar 31 maja 1702

Povodom krivične parnice u kojoj je vodila islijeđenje i donijela presudu liga kotara Zadvarja, a koja je u prizivnom stepenu došla pred proveditorski sud, generalni providur Alvise Mocenigo konstatuje da se od strane liga vrše zloupotrebe u pitanju nadležnosti na štetu redovitih sudova, te poziva lige na red, određujući tačno djelokrug, svrhu i trajanje njihova rada.

Noi Alvise Mocenigo, per la Serenissima Repubblica di Venezia, Provveditore Generale in Dalmazia ed Albania.

Con l'esame del Processo portato in appelatione è formato d'ordine del Governator Stefano Furioso con la Liga, abbiamo scoperto il gravissimo abuso introdotto di deliberar formazion di Processo, continuarla con atti successivi, e di devenir con solenni benchè disordinate formalità di Giuditio a difinitive sentenze; e dove l'unione delle Lighe tutte e cosi anco quella del Distretto di Duare è stata benignamente permessa altre volte e per pochi giorni con l'oggetto di frenar i malviventi rimediar i furti, esseguir gli atti e Preccetti de'Pubblici Rappresentanti e troncare quelle contese leggere, che per gli antichi istituti del Paese sono solite a sciogliersi in tali Radunanze a sollievo della povertà e de'nuovi sudditi impotenti a ricorrer a Magistrati Superiori, ma sommariamente con speditezza e nel breve tempo che dura la stessa Radunanza, si vede introdotta di stabilire quasi maggistrato permanente, e continuo la Liga stessa, e replicandola contro la formalità de' Capitoli, senza permissione a capriccio e con l'unione d'alcuni pochi Capitanii o Harambasse, si viene ad appropriarle Giurisdizione non concessa, et a praticar formalità che solo compatiscono ai Tribunali del Principe.

Essendo però neccessario e giusto troncare con rissoluta forma la perniciosa introduzione non meno contratria alle Leggi che al fine dell' Istituzione e del Publico interesse, troviamo con l'Autorità del Gn-alato e Decretiamo:

Che salvi e risservati i Capitoli respettivamente formati nell'istituzione delle Lighe, non repugnanti alla presente Termiantione non possano ridursi le Lighe stesse, se non ne'tempi prescritti, e sempre previo l'assenso e permissione di questa Carica, quali unioni dovranno

[30]) Zadarski mletački arhiv. Spisi G. P. Alvise Mocenigo knj. III. str. 316.

farsi sempre con l'intervento non solo de'Governatori Collonnelli o Capi principali, ma di tutti i soggetti per essi Capitoli destinati, salvo chi avesse legittimo impedimento e durare solamente per quei giorni, che le sarà permesso; così che sciolta l' unione, cessi totalmente ogri autorità e facoltà di giudicare o pratticare atto di Giurisdizione e salvo sopra gli atti, che fossero seguiti agli aggravati il ricorso dell' appellazione secondo i Capitoli stessi.

Tutti i Processi formati nella maniera anteddetta siano e s' intendano annullati e tagliati, come se fatti non fossero, dovendo tutti esser trasmessi a questa Carica acciò non ne resti esempio, e de coetero s' intendano rigorosamente proibite simili continuate formazioni di Processo che solo compatiscono all' Autorità Pubblica e de' Rappresentanti del Prencipe in pena al Governatore o Capi della privazione della prerogativa e del Carico et a quelli che assumendo il nome de' Cancellieri ardissero di scriver in essi et ingerirsene, di dieci anni di prigione e di non poter più esercitar alcun Carico Publico di tal natura.

Restano con ciò incaricati il Governatore attuale di Duare e successori, a quali è ingionto anco la Sopraintendenza del Distretto, a non permetter dette Radunanze senza la permissione di questa Carica e fuori esser oltre il tempo premesso. E dovrà esser la presente trasmessa all' Illustrissimo Reggimento d' Almissa, perchè la faccia pubblicare e registrare; e fatti raccoglier detti Processi, li trasmetta come di sopra onde sortisse l' intiera sua esecuzione al presente e nell' avvenire. In quorum fidem.

Zara 31 Maggio 1702[31]).

XXXI

Zadar 31 maja 1702

Kako je hajdučija uhvatila maha, generalni providur Alvise Mocenigo, na molbu pukovnika Frana Posedarskog i ostalih kotarskih poglavica i serdara, sazivlje ligu za dan 7 juna, određujući za drugomolbene sudije proti presudama lige Jerolima Nassi i kapetana Petra Kalčinu, zadarske, i Ivana Krstitelja Marki i Pasina Pasini, ninske plemiće, kotarskog pukovnika Frana Posedarskog, biogradskog governadura Frana Spingaroli te serdare Gvozdena Radasovića i Lazara Smiljanića. Kod svog rada liga će se pridržavati propisa sadržanih u terminacijama Dolfino od 12 februara 1696 i Molino od 3 maja 1689.

Noi Alvise Mocenigo, ecc.

Molti sono gl' incovenienti che si sentono nascere alla giornata in questi Territorii e frequenti doglianze sono pervenute alla Carica, portate da Sudditi inquietati da Malviventi e danneggiati con violenze da chi nemico del giusto e della ragione ama d' opprimere il povero e l' impotente. Intenti perciò Noi a rimovere dalla sua radice tanti disordini, correggere le delinquenze e por in freno la temerità de' trasgressori, riflettendo che con prudentissima deliberatione degli Eccellentissimi Precessori Nostri con gl' assensi infallibili dell' Eccelentissimo Senato fu a questo principal oggetto instituita la Liga e venendoci la medesima efficacemente ricercata dai Sudditi con le replicate rimostranze e suppliche portateci dal Signor Conte Colonnello Francesco Possedaria e dagli altri Capi e Serdari della Liga medesima, e con l' Autorità del Generalato Decretiamo ch' ella sia congregata con gli oggetti suddetti di Giustitia e di quiete. Dovrà pertanto la medesima essere raccolta giusta il solito, cioè coll' elletione dei dodeci Capi più accreditati et intendenti delle Ville del Contado, quali havranno facoltà di decidere le contro-versie spettanti alla Liga in prima instanza.

Restano scielti per Giudici d' Appellatione li Signori Girolamo Nassi, Capitan Pietro Calcina Nobili di Zara, e li Signori Giovan Battista Marchi e Pasin Pasini, Nobili di Nona, quali insieme con li Signori Conte Francesco Spingaroli, Governator di Zara Vecchia e Sardari Guozden Radossovich e Lazzaro Smiglianich, dovranno ascoltare chiunque s' aggravasse de' primi Giudici coll' Autorità che le resta prescritta dai Capitoli della Liga medesima, tagliando, moderando, approvando.

---

[31]) Zadarski mletački arhiv. Spisi A. Mocenigo knj. III. str. 569.

Dovrà essa Liga principiare li 7 Zugno venturo e progredire sino che detti Signori Deputati vedranno esservi esentiale effettivo bisogno, avvisando però la Carica di mossa in mossa e di tutto ciò che fosse degno della Nostra notitia et andasse emergendo.

Per regola e norma delle loro diretioni a piedi del presente Decreto le saranno registrati i Capitoli o Terminatione 12 Febbraio 1696 dell' Eccellentissimo Preccessor Nostro Kavalier Delfino et il Decreto antecedente dell' Eccellentissimo Signor Provveditor Generale Molin 3 Maggio 1689 a quali dovranno conformarsi in tutte le loro operationi, tenendo sempre fissa la mira che restino estirpati gli abusi et i delitti, assicurata la quiete e la libertà de Sudditi, ed havendo attentione che gl' atti della Giustitia siano sempre accompagnati con i riguardi della Carità.

Zara li 31 Maggio 1702[32]).

*

Ovim smo iscrpili sve dokumente o ligama koji se nalaze — ili bar sve one do kojih smo mi mogli da dođemo — u starom mletačkom arhivu i u biblioteci »Paravia« u Zadru. Spise generalnih proveditora od godine 1645 pa do godine 1708 pregledali smo list po list, a one od te godine pa do pada republike, kao i spise zadarskih rektora i rukopise biblioteke, nismo stigli da tako mninuciozno pregledamo, već smo morali da se prepustimo katalozima. Ipak vjerujemo da nam mnogo toga nije izbjeglo; možda kakova sitnica koja bi malo šta mogla da izmijeni na slici o životu liga u ovoj zadnjoj fazi njihova bitisanja. Slika koja se iz objavljenih dokumenata dobiva ova je: za čitavog trajanja kandijskog rata imademo sami jedan dokumenat: krajiški štatut, stvoren na brzu ruku da bi se dobio zakonski lijek najosjetnijim ratnim zlima: krađi, otmici djece, »zabušanstvu« i t. d. Dalji tok rata, mir, razgraničenje, razočaranje i nezadovoljstvo naroda postignutim uspjesima, djelomični povratak pod stare gospodare, nestašica zemlje, glad, bacaju u zaborav tu ustanovu.

Potreba da se održi mir na granici i suzbije djelovanje elemenata koji su radili na njegovom remećenju oživljuje u upravnicima interes za lige. Taj se interes naročito potencira za generalata providura Lorenza Donà, kad je mletačka vlast upregla sve sile da je ustanak Morlaka u Kotaru i Bukovici ne bi zapleo u rat sa Portom. A kad se republika i pored toga zapliće u rat, liga opet postaje suvišna: krupni (razumije se, sa provincijskog gledišta) ratni događaji, kao što su Valierov poraz pod Sinjom, opsada i odbrana Zadvarja, Cornarovo osvojenje Sinja, Knina, Hercegnovoga, upadi u Liku i Bosnu i velike seobe iz tih pokrajina u gornju Dalmaciju, potiskuju u pozadinu lige. Od novembra 1683 pa do marta 1689 mletačka vlast ne izdaje ni samog jednog akta koji bi se odnosio na lige. Godine 1689 rat je u gornjoj Dalmaciji prestao: Turci su prebačeni preko planina i pozornica ratnih događaja prenosi se daleko na jugoistok, u Hercegovinu. Prilike se u osvojenim krajevima postepeno normalizuju, ali za ratom dolaze njegove neminovne posljedice: nedisciplinovanost i anarhističke težnje stanovništva, ekonomski poremećaji, hajdučija. To opet rađa potrebu za redom postignutim uz najmanji državni trošak, a takav su red mogle da ostvare lige, i mi vidimo kako ih providuri opet oživljuju, ali primjećujemo ujedno i njihovu namjeru

[32]) Zadarski mletački arhiv. Spisi A. Mocenigo knj. III. str. 573

da ih liše svake autonomije i da ih što čvršće zauzdaju. Lige, međutim, regbi ne pristaju pasivno na to sputavanje, prelaze djelokrug određen im kapitulima i uzurpiraju funkcije koje padaju u nadležnost redovnih vlasti. Kroz to se mijenjaju i etnička fizionomija i politička situacija zemlje. Uslijed velikih seoba iz Like i Bosne i uslijed aneksije čisto morlačkih oblasti unutrašnjosti, razmjer među morlačkim i stareničkim življem pomjera se osjetno na štetu potonjega. Na sjeverozapadu republika dobiva tada za susjeda Austriju, a ondje gdje joj Turčin ostaje i dalje susjed, ona dobija kao granicu teško prohodne planinske lance. Lige, koje su nastale iz potrebe naroda za pravnim poretkom, a koje su u svojoj dekadentnoj fazi održavane u životu iz političkih računa mletačke vlasti, izgubile su u jedan isti mah oba razloga opstanka. Za Morlake, sirove, neobuzdane, puste, lige su značile stegu, zapt, auktoritet, dužnost, a to je baš ono što se kosi sa njegovom prirodom, koja poznaje jedan sami zakon: instinkt. Morlacima dakle lige nisu trebale a za mletačke vlastodršce one su postale suvišne, čim je nestalo nužde da se njihovom snagom i njihovim moralnim auktoritetom čuva mir na pograničju.

Osim toga tih su dana nastupili i izvjesni događaji koji su pametnim i opreznim Mlečićima pokazali i opasne strane narodnog sastajanja i saborisanja. God. 1702 Ličani su se, na jednom crkvenom zboru, pobunili i pobili svoje vojničke i civilne poglavice. God. 1704 pop Kuridža, na zboru kod Petrove crkve, digao je bunu i doveo pod Zadar 7000 oružanih Morlaka. Zborovanje liga, pored sve kontrole vlasti, moglo je kod takova raspoloženja u narodu da urodi neželjenim posljedicama. Stoga su mletačke vlasti pustile da se lige ugase prirodnom smrću dotrajalih bića. To su one tim lakše mogle da učine, u koliko su policijske funkcije na koje se je u posljednje doba bila svela sva djelatnost liga, mnogo uspješnije vršene od kotarskih serdara koji se, baš u ovom vremenu, od narodnih starješina i vojskovođa postepeno pretvaraju u pandurske poglavice. Mislimo da nećemo pogriješiti ako ustvrdimo, da je liga koju je providur Mocenigo sazvao za 7 juna 1702 bila posljednja liga koja se u Kotarima sastala.

Kanonik Vlatković, prepisujući 1744 god. štatut lige kotara ninskoga, prepisao je jedan fosilni zakon jedne ugašene ustanove.

БОШКО ДЕСНИЦА:

ЈЕДНА НЕПОЗНАТА БУНА И ЈЕДАН НЕЗНАНИ МУЧЕНИК *)

I.

Кад се млетачка република, уговором закљученим у Линцу, придружила »светом савезу« и, у јулу 1684. г., први пут од свог постанка, она прва навијестила рат турској царевини, њени поданици, котарски ускоци, били су већ дигли устанак у турском дијелу сјеверне Далмације и на своју руку, без државне помоћи и у пркос званичним забранама, отпочели рат против домаћих и пограничних Турака. Код свог ступања у рат република је нашла готово сву горњу Далмацију већ освојену и очишћену од Турака, и њеним је војсковођама остајало само да још освоје книнску и сињску тврђаву, па да предратни уски републичин посјед протегну на читаво горњедалматинско копно. У септембру 1686. освојен је Сињ, а двије године касније пао је и Книн, и тиме је сва сувоземна Далмација међу ријекама Зрмањом и Цетином дошла под дуждеву власт. Падом Книна, који је за Млечиће значио остварење њихова најсмјелијег ратног циља у овом крају, закључена је прва периода ратовања у Далмацији.

У другој периоди горња се Далмација већ налази ван опсега ратних операција. Позорница тих операција макнута је даље, према југоистоку, у неретванску долину, која је сад постала гравитациона тачка млетачких тежња. У јулу 1694. Млечићи освајају херцеговачку тврђаву Габелу, и том побједом сбезбјеђују посјед доњег тока Неретве. Тиме је исцрпљена сврха млетачког ратовања и на овом крају, и рат у Далмацији фактично довршен, иако је до формалног мира протекло још пет година.

Сав терет овога, као и свих осталих републичиних ратова у Далмацији, сносио је наш народ. Лукавству и агилности млетачких управника у Далмацији било је успјело да искористе сеобене тежње српског народа у пограничној Босни и Лици, да канализују

*) Наш историчар пок. проф. Јован Н. Томић, заинтересован Курициним случајем о коме сам први пут писао у београдској »Политици« концем 1923 г., нашао је у архиву државних инквизитора у Млецима и мени уступио два документа која су ми наметнула дужност да првобитну радњу подвргнем радикалној ревизији па да је објавим овако употпуњену и исправљену. — Документи које ми је послао пок. проф. Томић јесу: једно Курицино писмо упућено из тамнице 1734 г. стричевићу попу Михајлу Јагодићу у Билишанима и Курицина молба за помиловање управљена државним инквизиторима. — Напомена писца.

сеобени покрет и да буицу заталасаног народа сведу у своје границе. Пресађени на далматинско тло, ови су досељеници — претежно Срби — давали јадранској републици њену најхрабрију, најистрајнију и, што је главно, најјефтинију војску. За сами суви хљеб, овај је народ у Далмацији од почетка кандијског рата па све до пожаревачког мира, дакле за пуних 70 година, војевао, крвио се и незажално, нештедице гинуо за славу млетачкога дужда. Потпуно је разумљиво да су мудри републичини претставници у управљању овим корисним народом поступали памучном руком. У новоосвојеним крајевима досељеницима је дијељена земља, паша, шума, зграде, а у неродним годинама и по која мјера проса по породици; на раздату земљу нити је узиман какав порез нити ударан какав намет; за ратне заслуге дијељене су колајне, доламе, чоха, пера, свједочбе и похвалнице; главарима, које је народ сам био себи изабрао, препуштена је непосредна, нижа управа, одређене им мјесечне плате и признате разне повластице; у вјерским питањима држава је показивала извјесну трпељивост; правосуђе, и грађанско и казнено, било је остављено народним правдотворним и законодавним зборовима (»лигама«, »пособама«) који су судили по домаћем обичајном праву и по законима које би, на основу начела обичајног права, сама »лига« или »пособа« стварала и кодифицирала. Једном ријечи: српским је досељеницима у Далмацији остављена пуна слобода, а у замјену за то од њих се тражило вршење саме једне дужности: да се боре и гину за преведрог Принципа.

Али оваково стање ствари није било дуга вијека. Оно је потрајало таман толико колико и јуначка невоља која га је била изазвала. Чим је непријатељ потиснут и пребачен преко граница, потреба за живом снагом српског народа постала је мање осјетна, а престанак те потребе ријешио је млетачку власт дужности да према том народу поступа са изузетним обзирима. Један велики број докумената из тог времена свједочи да је непосредно по освојењу Книна, доласком у Далмацију новог провидура Александра Молина, наступио обрат у основним начелима која су одређивалаи систем управе. Дотадашња тактика благости и попустљивости одбачена је, а заведено оно што би се модерним изразом назвало »режим јаке руке«, који је требао да необуздани и у рату подивљали народ укроти и спута, а државној власти прибави аукторитет који она дотада није имала. Промјена система испољила се најприје и најосјетније у тумачењу питања о власништву земље у новоосвојеним крајевима. У акутној фази рата то питање није уопште постављано; свак је био пуни, неоспорни сопственик онолико земље колико је био приграбио или код подјеле добио, и на ту се земљу није плаћао никакав данак. Али чим су се ратне прилике измијениле у корист републике, јавља се теза, да сва земља у крајевима освојеним јавним оружјем, »jure belli«, припада држави, а да су посједници те земље само власници користи, и по томе дужни на извјесно давање у знак признања државне врховне сво-

јине. На основу овог схватања уведена је — први пут око 1690 г. — »децима« на земље у освојеним крајевима. Децима (десетина прихода од земаља) која се почела побирати опрезно и са поштедом, јер је спочетка узимана само са ораница, претворила се временом, нарочито услијед начина на који је утјеривана,[1]) у један тежак намет, под којим је народ стењао и страдао и који га је, на концу, нагнао на отворени револт против државе. По природи плах и лако упаљив, народ, у којем је дуги рат био пробудио још и извјесне анархистичке склоности, тешко се измиривао са новим редом ствари. Није требало ни дугог искушења ни големог повода па да у тако расположеном народу превре жуч и проради нагон. Прва је експлозија букнула у Врани, гдје су Биограђани и Пакоштанци, у јануару 1692, извршили смртну осуду, донесену на једном свом тајном збору, над задарским племићем Шимуном Бортулачићем, који је, као вански гувернадур, дуго и некажњено вршио зулум над народом повјереним његовој управи.

Реакција власти на овај први трзај била је сасвим у духу новоусвојеног управног правца: над општинама Биоградом и Пакоштанима проглашена је »дуждева немилост«; припадници тих општина стављени су ван закона; куће учесника у злочину попаљене и сравњене са земљом, а двојица криваца која су пала у руке провидуру Долфину, у Задру »con pubblico spettacolo« — тако каже извор — жива рашчеречена.

II.

Окрутна репресија вранске жакерије постигла је своје дејство: народ се, бар на око, покорио и примирио, тако да је провидур Долфин, јављајући у Млетке о постигнутом успјеху, могао да, на саму годину послије догађаја, предложи да се прогнаним Биограђанима и Пакоштанцима поврати дуждева милост. Али млетачки управници нису разумјели опомену која је била садржана у вранском догађају, и управна строгост није ни послије тог догађаја попустила. Наставило се с несмиљеним побирањем пореза. У марту сваке године провидури би расписивали лицитације за закуп »децима« по подручјима. Прва ставка дражбеног огласа гласила је: »S'incantano le decime di cadaun frutto, che la prossima ventura stagione si raccoglierà sopra i beni di nuovo acquisto, dovute da ciascun possidente in ricognitione del dominio diretto di Sua Serenità«. Овом је формулом децима протегнута на с в е плодове са земаља у новим крајевима. Ово је стање истрајало до формалног

[1]) Децима, која је првих година плаћана у плодовима и то искључиво у житу, била је касније од закупаца паушализована и наплаћивана у новцу у размеру од 10 лира по орном волу. Тај је начин наплате закупцу заштеђивао муку око сакупљања, похране и уновчења плодова, а, на око, био погодан и народу, јер га је ослобађао дужности полагања рачуна о приходу и догона данка к закупчевој кући. У ствари, тај је начин опорезивања био народу много незгоднији у првом реду што је искључиво свако прикривање прихода, а потом стога што је давање »in natura« у сељачкој економији несразмјерно лакши облик исплате од давања у новцу.

закључења мира и сусједног разграничења. Мир, међутим, мјесто олакшања донио је народу нове тегобе. Затегнути односи са Аустријом и неповјерење према Турцима захтијевали су да Република постави посаде у све пограничне тврђаве и да коњицу примакне ближе границама. Та се нужда државе претварала за народ Котара и Буковице у дужност да кулуком даје комору за снабдијевање утврда и да по својим селима прима на квартире млетачке коњаништво. Овај је нови терет знатно појачао незадовољство које је и онако било завладало народом. К свим овим невољама надошле су још и неке нове. Год. 1701 провидур Алвизе Моћениго био је послао к босанском Халил-паши кнеза Франу Поседарског да са овим уреди нека погранична питања. Поседарски се том приликом нагодио са пашом за штету, коју су наши сточари починили испашом на турској страни, послије разграничења од 1699 г. Та је штета нагођена са 1000 цекина. Исто је тако 1703 г. пуковник Канајети на молбу Морлака, које је босански алајбег Мустафа затекао са стоком на босанским пашњацима, био овом избројао 200 цекина да заглади тај преступ млетачких поданика. Отштете су у оба случаја падале на терет народа у Буковици. Како није било лако сакупити међу сиромашним, брдским народом толику своту у готову новцу, државни органи почели су да му плијене и одгоне стоку, одузимајући му тим једино врело његова прихода. Догодило се међутим да су у августу 1702 Личани, ради зулума својих заповједника, дигли буну, побили заповједнике и ослободили од галије једног свог невино осуђеног војводу. Успјех ове буне која је, или услијед слабости аустријских власти у том крају или ради разлога опортунитета, остала некажњена, имао је заразно дјеловање на народ с ове стране Велебита. Неколико мјесеци послије личке буне одржавана је у Задру лицитација за закуп децима за 1703 годину, која је, ради броја нудилаца и жестине надметања, постигла неслућене резултате. Закуп децима Буковице и Котара, припао је задарском властелину Шимуну Фанфоњи, за дотле нечувену закупнину од 7800 реала. Да би избио уложени новац, нови је закупац, придржавајући се дословно дражбених увјета, почео, преко својих субаша и десетара, да безобзирно купи десетину не само од бијеле хране, већ и од сијена, вина, маслина, па чак и од млинских ујмова. Само пак утјеривање претстављало је један нови, неиздрживи терет за народ. Десетари су падали у села у пратњи једне чете од 60 Канајетових драгуна и села су морала да намичу храну за ту ордију. Нови је закупац при томе починио још и погрјешку, што је на исплату дециме почео да нагони и народне главаре које су сви дотадањи закупци ослобађали од данка ради помоћи коју су им ови пружали код побирања. Та безобзирност није остала без посљедица.

III.

Погођен са толико страна и тако осјетно у најживотније интересе, а под још свјежим утиском личког примјера, народ се напо-

кон ускомешао и узбунио. Буна је букнула у Буковици која је била и ближа Лици и даље од Задра т. ј. од утицаја и снаге млетачких власти, кад је по њој сердар Гвозден Радасовић почео да купи благо за отштету пуковнику Канајету. У јануару 1704 »Морлаци« из села Жегара, под водством свог главара Илије Нанића, сишли су у Обровац, ослободили два своја утамничена друга и преотели сву стоку већ покупљену по Буковици за ону прву отштету кнезу Поседарском. Ради овог догађаја, народни старешине из Буковице, којима се поставио на чело поп Петар Јагодић-Курица, парох Петрове цркве у Биовичину селу, састали су се на договор и сазвали одмах велики народни збор на који су приступили и многи главари из Котара. На овом је збору поп Курица саставио на име народа једну дрску притужбу на генералног далматинског проведитора Марина Зане, која овом није никад дошла у руке, јер је лице одређено да му је преда, упозорено да би могло да плати главом дрскост састава, повратило главарима неуручену претставку. Са збора је Курица разаслао писма на све још непобуњене котарске главаре и на народ у книнском, дрнишком, шибенском и скрадинском крају, позивљући их све да се придруже покрету Буковчана, пријетећи им иначе грозном осветом. На тај су позив Котарци листом устали на оружје, али је одазив у крају преко Крке потпуно затајио. Узрок том неуспјеху није у том, што је народу с ону страну Крке живот био сношљивији, већ у околности што је тај крај био фрањевачка домена, а Фрањевци не би дозволили својој пастви да се прикључи покрету никлу у ришћанској Буковици и вођену од ришћанског попа, све и кад тај покрет не би био управљен против једне католичке државе каква је била Млетачка република.

Слаб одазив Прекокрчана није међутим зауставио бунтовнике. Ухвативши везу са аустријским командантима у сусједној Лици, од којих им је долазила ако не стварна помоћ, а оно бар јак морални потстрек, они су се најприје оборили на Фанфоњине десетаре и на све оне који су оклијевали да се придруже покрету, злостављајући их, палећи им куће и пљачкајући им стоку, а потом су отишли за један корак даље и забранили сваки увоз намирница из задарског залеђа у град. Поп Курица и остали главари, увиђајући узалудност сваког отпора без довољних материјалних средстава, ударили су намет на народ и за потребе буне сакупили износ од 1500 реала.

Док се ово догађало у Буковици, генерални проведитор Зане налазио се у Сплиту и није се за читавог трајања буне макао из тог града. То своје готово једногодишње отсуство из Задра гдје је његова присутност била тад потребитија него икад, он оправдава неким покретом босанских Турака које је он требао да изблиза држи на оку, али је јасно да њега ванска опасност није толико возивала за Сплит, колико га је унутрашња одбијала од Задра. На први глас о буковичким нередима, Зане је из Сплита заповједио свом замјенику, задарском капетану, да под пријетњом нај-

строжијих казни позове народ да одустане од насиља и да своје тегобе изложи власти. На тај је позив 7000 оружаних бунтовника под водством седамдесеторице главара пало под Задар и позвало котарског пуковника кнеза Поседарског и сердаре Радасовића, Смиљанића и Спингарола да им изиђу на разговор у Црно. Као најраспаљеније вође побуњеног народа, Занов извјештај сенату, поред већ споменутих Курице и Нанића, истиче још биоградског главара Матију Жабетића, брата једног од јустифицираних ради вранског догађаја, и главаре Матију Миљанића из Крушева, Тому Королију из Ивошеваца, Цвјетана Цвјетићанина из Вељани, Радована Корду из Ђеврсака и Новака Вујанића из Ервеника. На њихов позив изашао је из града Поседарски са свом тројицом сердара и са капетановим канчелиром и њему су главари Нанић и Жабетић, врло смјелим изразима, тачку по тачку изложили све народне тегобе. Код сваке изнесене притужбе главари су се обраћали бунтовничкој маси, која им је грајом изражавала своје одобравање. Поседарски је савјетовао бунтовнике да изаберу неколико стараца, који ће на лијеп начин изнијети пред провидура народне жеље, али су му они одговорили да народ има своја три сердара и да је заговарање народне ствари њихова дужност, па нек сердари иду к провидуру, јер их иначе народ неће признавати за своје заповједнике. Одмах по том сердарима је предана молба на провидура, коју је саставио Курица, и народ се разишао, пријетећи да ће знати што да ради ако му се не би удовољило жељама.

Сердари су без одлагања отпутовали у Сплит и изишли пред Зана, али не као браниоци народних правица, већ као потчињени који имају да извијесте свог старјешину о догађајима, без икаквог личног залагања за ствар. Зане није нашао да у питањима на која се односила претставка треба узимати ма које одлуке, већ је напросто отпремио сердаре назад к бунтовницима, са налогом да им објасне како су њихови састанци злочин против државе, како народ треба да своје жеље изразује умјерено и понизно, и како ће власт, ма колико спремна да изађе у сусрет оправданим захтјевима народа, ипак знати да употреби најстрожије казне, ако народ не одустане од преступничких поступака.

На ту поруку састали су се сви главари, саставили опет једну претставку коју су на три одвојена листа потписали претставници трију сердарија, и, послије него су примили вјеру од задарског капетана, под Куриџиним водством изишли преда њ да му је предаду. Али капетан, умјесто да саслуша њихове жалбе, удари на њих пријекорима и пријетњама. На такав дочек, Курица изгуби стрпљење, обори се на провидурова замјеника врло тешким ријечима и пријетећи опћом сеобом народа у другу државу, остави са главарима Задар.

Млетачка војна снага у Далмацији била је у ово вријеме сасвим незнатна. Република, која се и за рата у главном ослањала на »вјерне Морлаке«, економски исцрпљена, једва је сачекала мир да одмах отпусти скупе плаћеничке трупе. У Далмацији је остало

толико те војске, колико је једва достајало за покривање најнужнијих потреба, а и то мало било је расијано по посадама утврђених мјеста на дугој граничној линији од Обровца до Габеле. Са таквом снагом Зане није могао да помишља на насилно гушење буне, али је ипак, да прикрије своју немоћ, одмах послије Курицина испада у Задру, наредио да се коњица из свих квартира у покрајини сакупи у Скрадину. Тај апарат снаге није могао ни да завара ни да уплаши бунтовнике, старе крајишке ратнике, прокушане и прекаљене у турским војнама, а то је Зане добро знао, па је стога, да ослаби и скрши покрет, прибјегао другом, поузданијем средству. Он је почео да призива и домамљује к себи у Сплит народне поглавице, али не више у скупу, већ појединачно, почињући са онима, за које је знао да су најмање отпорни. И ту, у Сплиту, онако саме, одвојене од народа и средине из које су црпили снагу, он их је мотао и ломио све дотле док их не би нагнао да му дају вјеру и јамство да ће се одвојити од покрета и олакшање народних невоља тражити не силом и оружјем, већ молбом на милост дуждеву. На тај је начин Зане предобио за себе најприје дванаесторицу главара и тиме пробио брешу у бунтовничким редовима и пољуљао темељ народном отпору. За том првом почеле су да се редају све нове и нове апостазије. Побуњени главари један по један прилазили су покајнички провидуру, молили за опрост, тврдили да су били заведени, обвезивали себе и народ на све што је провидур хтио, задовољни платонским обећањем да ће им се дозволити одашиљање изасланика к дужду у Млетке. Под конац љета буна се била толико стишала, да је Зане мирно могао да се поврати у Задар.

IV.

Несаломиви и досљедни до краја остали су само зачетници буне: поп Курица и главари Жабетић и Нанић. На њих се сад обори сав гњев и освета у сили и достојанству увријеђених млетачких управника, и они су се, да би се спасили од тог гњева за који су из искуства знали да не позна милости, кад су већ видјели да их сви напуштају, склонули привремено к ћесаревцима у Лику. У октобру 1704 Зане је прогласом позвао сту тројицу да се предаду власти, а по безуспјешном протеку удијељеног им двомјесечног рока, прогласио осуду којом се поп Петар Јагодић-Курица, Илија Нанић, главар Жегара и Матија Жабетић, главар Биограда осуђују на смрт на вјешалима, односно на вјечно изгнанство из свих републичиних посједа, уз уцјену од 3000 лира, и на губитак све помичне и непомичне имовине. Осуда је објављена у Задру на талијанском, а у Жегару и Биограду на српском језику, и имања осуђених одмах конфискована, а домови им спаљени и разрушени.

Али упркос Зановој осуди, једног дана, у децембру 1704, осване у Млецима Жабетић, ријешен да ступи пред дужда, да му прикаже све неправде нанесене народу и открије сва злодјела републичиних претставника у Далмацији. Несрећа је хтјела да је

Жабетић у Млецима срео једног земљака, далматинца Фра Павла Вушковића. Чим је овај »degno sacerdote di minori osservanti«, како га извор називље, препознао Жабетића, обавијестио је одмах Зана у Задру, да се уцијењени велеиздајник налази у престоници, а овај је, без оклијевања, јавио ствар државним инквизиторима у Млетке. Жабетића је, по Вушковићевој достави, у Млецима био прихватио његов земљак и сродник Тома Тубић, капетан једне државне галеоте, који је у своје доба био прогнан ради учества у Бортулачићеву уморству, али је касније био помилован па се тада са својом јединицом налазио у служби инквизитора над царинама. Нема сумње да је Тубић помогао Жабетићу да умакне из Млетака и да се опет дохвати Лике.

Кад је кобни провидур Зане у љето 1705 г. напустио управу Далмације, Курица се из прогонства обратио новом провидуру Ђустину да Рива молбом да прими и саслуша изгнанике. Интересантно је да се за њих код провидура заузео онај исти кнез Фанфоња чији је закуп био непосредни повод буковичким нередима. Да Рива је примио сву тројицу и Курица му је изложио читав ток догађаја, и при том толико успио да оправда поступке бунтовника, да им је провидур издао слободни лист те их, за трајања његова провидурства, власт није никако узнемиривала. Кроз то затишје које је Курица спокојно провео код куће у Билишанима или на парохији у Биовичину селу, мора да се је у њему створило увјерење да је његов преступ или опроштен или заборављен, па је тим веће морало да буде његово запрепаштење кад је, ускоро по доласку новог провидура Винћенца Вендрамина, једног ружног дана 1708 г. одред млетачких коњаника упао у село, зграбио га и одагнао у книнску тврђаву. Ту је злогласни Канајети, који још није био прегорио златнике плаћене алајбегу за Морлаке, преко једног поручника захтијевао од Курице да му плати 300 цекина, обећавајући му да ће га, ако плати, пустити на слободу а ако не плати, да ће га упропастити. Курица, или што није имао новаца, или што није вјеровао у озбиљност пријетње, одбио је Канајетов захтјев, тврдећи да му он лично ништа не дугује, а ако има какво потраживање према народу, нека га од народа и наплати.

Из молбе, коју је Курица много година касније из тамнице управио државним инквизиторима дознајемо да су Жабетић и Нанић 1715 г. (ваљда поводом новог рата с Турцима) били помиловани и повратили се својим кућама. Рачун за буковичку буну подмирио је у цјелини сам Курица. »Ја сам — каже он у тој молби — из Книна спроведен у Млетке на једној галији. Овдје сам био затворен у најстраховитије тамнице, зване »pozzi« и провео у њима 10 мјесеци, а отуда сам премјештен у друге, али једнако мрачне тамнице, у којима се налазим већ 40 година, плачући моју несрећу и немилост мог штованог владара, о чију послушност, вјерност и љубав не знам да сам се икад огријешио. Душевне патње, биједа и дуго протекло вријеме одузели су ми очњи вид, ослабили слух и толико изломили тијело, да не могу да макнем нег од столице

до кревета. Живем, јер тако хоће Бог, али су ми осамдесетгодишња старост и болести одузеле све животне снаге а оставили дух само за то, да осјетим своју биједу и несрећу.

И у оваком стању, тако близ свршетку мојих невољних дана, још не престајем да чезнем за милости мог Владара којег увијек носим у срцу, и нећу никад престати да молим Свевишњега за највећу срећу његову и свакога који се удостоји да ми измоли његову милост.«

Ову јадну молбу написала је она иста рука, која је некада управљала провидурима »scritture temerarie, ripiene di doglianze«' Од пркосног и бунтовног влашког попа који је под лацмански Задар довео оружану Буковицу, који се пред републичиним проконсулима испрсавао и бректао, вријеме и муке учинили су богаља у ком је живио још само бол претученог скота. Толика биједа такла је најзад срце и страшној, тајанственој Тројици. На листу засебно приложеном Курициној молби налази се биљешка: »1746. 29 марта. Пуштен на слободу. Био је предан Петру Шпиро, Грку, који га је за толико времена, тојест за отприлике 40 година, издржавао, са налогом да га не пушта излазити из грчке четврти и да га првом приликом отпреми у домовину«. Ова је сува биљешка једно читаво откровење. Док су толики Курицини домородци живјели и пролазили раскошним дуждевим градом и не слутећи да један њихов несрећни земљак копни и труне под оловним крововима: док су на дому стричевић му, поп Михаил, и невјеста, удовица брата му Петра, по влашком обичају отимали његовој јединици Манди кукавну очевину, дотле је о засужњеном српском свештенику водио оригу један смјерни. незнани Грк, и та је брига трајала, с дана на дан, непрекидна и неумањена, пуних 40 година! Ако Курицин удес претставља невиђен примјер људског страдања и долготрпленија, скрб Грка Петра Шпиро пружа рјеђи и величанственији примјер једног неизмјерног људског милосрђа.

Тридесетог марта 1746 г., дакле 42 године послије догађаја о којима је била ријеч, пишу државни инквизитори из Млетака далматинском генералном проведитору Ђакому Болду: »Ријешили смо, да послије четрдесет и више година тешког тамновања, повратимо на слободу православног свештеника Петра Јагодића, осуђена од те власти године 1702 или нешто касније. Он је ухватио осамдесету годину, па да би му се омогућило да остатак живота проведе без опасности, биће потребно да се пребрише из спискова и зато ће В. Г. одредити и т. д.« — Буковачка буна била је већ један тако далек догађај, да државни инквизитори нису тачно знали ни године кад се она десила, а њен зачетник и вођ, један незнани српски мученик, вукао је још свој страшни живот у оним грозним млетачким тамницама које се и данас показују странцима као језиви примјер нечовјештва ишчезлих покољења. Али је у народу буковачке голети успомена тог нечувеног мучеништва још дуго живјела, и кад се, пуних 80 година послије догађаја, наш кочоперни Зелић у Млецима натезао с инквизиторима, сјетио се судбине »свог

првог сосједа, протопопа Курице« и претрнуо на помисао да би и сам могао да доспије »у тамнице под земљом у којима је он четрдесет година живио и невиню страдао«.

У једној старој матици цркве Св. Илије у Задру, међу стотинама безначајних забиљежака о смртима задарских Грка и Срба-ља, има једна и значајна и занимљива. Она нам, на грчком језику, казује, да се 9-ог априла љета господњег 1749. преставио у Задру богобојажљиви јереј Петар Јагодић из задарске околице »*τὸ γένος σέρβιος* « — по народности Србин.

Зашто је левантински парох при св. Илији, међу стотинама усопших православаца, једином Курици поред имена истакао и народност, то је загонетка чије нам се рјешење отимље.

V.

Буковачка је буна била један чисто социјалан покрет изазван биједом сељачког сталежа, и она је тај социјални карактер сачувала до краја. Услијед политичких прилика у сусједним државама: измореності након дугог рата, тек и с муком закључена мира, заузетости за друга, важнија питања — ова је буна остала без политичких посљедица. У критичном часу, кад су бунтовници били господари ситуације и могли да једним замахом сатјерају Млечиће на галије и у приморске градове, исто као што су, по ослобођењу Беча, били протјерали Турке у супротном правцу, није се нашао нико коме би било до тога да се наметне покрету и ту узаврелу снагу искористи у какву политичку сврху. Саме аустријске власти, које су без сваке сумње са симпатијама пратиле развој буне, нису у својој сусједској злурадости ишле даље од намјере да свом далматинском такмацу створе домаћу неприлику. Да је аустријска политика истински имала у виду заплетај са Републиком и њен изгон из подвелебитске Далмације, она је то у овој прилици могла да постигне и без муке и без директног учешћа. Али Аустрија није то жељела, и тако је циљ покрета остао до краја тај, да се пријеким средствима присили млетачка управа на уступке економске природе. Та сврха објашњује и млитавост покрета и његов брзи расплет. Бунтовници су се истина били одметнули од млетачке власти, и за пуних 10 мјесеци, колико је покрет трајао, признавали само ону својих главара, али кроз цијело то вријеме нису извршили ни сами један акт насиља прама власти као таковој. И кад су вође буне у својим вербалним сукобима са јавним претставницима хтјели да запријете најгором крајности до које очајање може да доведе народ, они су запријетили не оружаним нападајем, већ сеобом из земље; а чим је провидуру успјело да обмане главаре, како ће сврху којој су тежили лакше постићи легалним средствима, покрет се одмах слегао и буна престала.

Биједу народа међутим ова буна није ни ублажила ни погоршала: она је остала и даље потпуно иста. И даље се побирала децима од свих плодова, и даље је народ кулучио код јавних рад-

ња и давао комору за тврђаве и квартире за коњицу и све друго исто као и раније. Што се пак нарочито српског живља тиче, ова је буна знатно отешчала његов положај. У жилавој борби српског народа у Далмацији за слободу своје вјере, борби која испуња цио XVIII вијек, буковичка је буна послужила као моћан аргуменат за сузбијање српских захтјева. Гониоци православља, бискупи Змајевић и Караман, знали су вјешто да, на основу те буне, прикажу млетачким властодржцима српски народ у Далмацији као један крајње непоуздан и нелојалан елеменат и да их увјере како би свако попуштање таквом народу могло да доведе у питање опстанак државе.

*

Апологиста млетачке прошлости, сенатор Помпео Молменти, бранећи свој родни град од тешких пријекора историје, позивље се на случај попа Курице, који је послије више од 40 година тамновања здрав изишао из »поца«, да тим примјером обескријепи све тврдње о грозоти млетачких тавница.[1]) Ми не знамо у колико издржљивост буковачког попа може да твори доказ за доброту млетачких тамница, али знамо врло добро да млетачке тамнице рјечито свједоче о неизрецивим мукама овог српског страдалника. Стога ми у случају попа Курице видимо примјер нечег љепшег и узвишенијег, примјер отпорности и несавитљивости наше расе, примјер и доказ силне физичке и душевне снаге нашега народа.

---

[1]) P. Molmenti, Storia di Venezia nella vita privata.

Др. ЈЕЛКА ПЕРИЋ:

ШИБЕНИК У МЛЕТАЧКО-ТУРСКИМ РАТОВИМА

до разграничења од 30 октобра 1671 *)

Иза трогодишње борбе Шибеник је год. 1412 подлегао премоћној сили Републике, а послије Шибеника услиједила је год. 1420 и предаја Сплита, Трогира, отокâ и читаве далматинске обале до Котора (осим Дубровника). Млечићи су господовали Далмацијом све до пада Републике.

Кад се је Шибеник уговором подложио Млецима био је додуше неугледан и правио је утисак више дрвеног насеља, али је ради опсега свога котара био врло цијењен. Имао је око двадесет села са кулама, што на копну што на отоцима, те се је протезао у дужини од 32 миље од истока на пазад т. ј. од Рогознице до на Модраву, а у ширини 25 миља, од мора до Петрова поља.[1])

Шибенски тјеснац није био тад још утврђен. На улазу са вањске стране затварао га је мали оточић са црквицом св. Андрије те протегнути рт у облику оточића са црквицом св. Николе. На унутрашњој страни тјеснаца стражиле су двије куле. Овај су тјеснац млетачки провидури радо називали »Дарданеле«.[2])

Зидине — које су се спуштале у три низа са врха каштела према мору опасавајући мјесто у триангуларном облику — биле су по мнијењу тадашњих војних стручњака врло слабе. Оне са западне стране биле су само танки зидови без туриона и казамата, а оне на западу од каштела према мору, биле су на мјестима и дрвљем закрпане и по старинску изграђене. Оне пако са морске стране нијесу се могле ни звати зидинама, већ су то били у дјеломичним празнинама међу појединим ниским кућама и магазама слаби зидови са кулама и торњићима приватника, ишчичкани цвијећем и зеленилом.

У прво вријеме млетачког господства за једно цијело столеће и поред чешћих страначких сукоба Шибеник се је нормално развијао. Окружен винородним брежуљцима а богат плодним пољима могао је да удовољава не само свим својим потребама, већ да

*) Преглед из хисторије Шибеника коју писац има још у рукопису.

[1]) 7531 Raccolta Confinaria

Informatione data all' Ill.mo et Eccmo. Sigr. Gir.o Cornaro Cav.r Proc.r di S. Marco e Prov.r Gen.ale di Dalm.a et Alb.a s.a il contado di Sebenico sino all' anno 1671. del Dott. Francesco Difnico (Bib. Paravia Zadar).

[2]) Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium. Volumen VI. Commissiones et Relationes Venetae. Tomus I 1876. XVIII. Relatio 29 octobris 1524. p. 188 i dalje.

[3]) Ljubić: Listine X. CXXIV 1458. 2 lipnja u Mletcih p. 129-30.

Atti prov. gen. Aluise Mocenigo 1626-1638. Lib. I. di carte N.o 3586 (Archivio di Stato — Zara).

сувишком опскрбљује и друга мјеста. У вези са материјалним благостањем мијењао се је и вањски изглед града. Док су чланови домаћег племства, имућнији приватници и трговином обогаћени грађани дизали угледне палаче[4]), општина је настојала да подиже споменике за подмиру јавних потреба[5]), а кад је стара жупска црква св. Јакова постала премалена за потребе и за углед града, устрајности, пожртвовности и такмичењу свих слојева грађанства успјело је да се изгради велебна катедрала (1431—1535) као умјетничко чудо нашег приморја.

Тако је прво доба млетачког господства и у Шибенику доба интензивног рада на пољу умјетности. Али већ у другој половини XVI в., пред честим борбама и навалама Турака, и грађевна је дјелатност у Шибенику закржљала, док је Венеција — сматрајући посјед далматинске обале као стратегијски ослон у борби против Турака — досљедно претворила и Шибеник у своју филијалу, спремну сваки час да спасава Венецију и Италију. У то га је име и учвршћавала зидинама и кулама: с морске стране на улазу канала великом тврђавом довршеном год. 1542, а с копнене стране утврдама Св. Иван и Бароне, чиме је Шибеник добио и изглед правог утврђеног града.

У првим сукобима нашега народа с Турцима од друге пол. XV па све до прве пол. XVII в. Венеција је рјеђе интервенирала, држећи се у дефензиви на овим странама, премда су послије битке на Крбавском пољу год. 1493, кад су се Турци разлили по Лици и Крбави и немило харали по хрватским крајевима, дневни напади на села далматинских котара упозоравали, да су млетачки посједи, — слабо заштићени од сусједне угарско-хрватске државе, — на сталном удару. Добри односи и мир с Турцима био им је и сувише драгоцјен и вриједан да му жртвују неколико »влашких села«, па су зато давајући инструкције кнезовима и капетанима који су одлазили на своја мјеста у Далмацију савјетовали да настоје одржавати пријатељство с Турцима. Такове су инструкције стизале и у Шибеник.[6])

С друге је стране у томе међувремену Венеција досљедно потпомагала и окураживала онај старосједилачки хрватски живаљ, који је — потиснут таласима турских најезда, напуштајући постепено своје земље у унутрашњости и бјежећи к мору, у приморске градове и на отоке — омогућио новом, млађем и свјежем народу истовјетне расе, познатом по општем имену Морлаци, да на њиховим напуштеним огњиштима распрета своју ватру забиљеживши тако почетак оне полагане тихе и снажне миграције, која је носила собом несломиву виталност јужног славенства, миграције која је са чисто славенске периферије доносила далматинском народу у приморју богату инфузију славенске крви. Венеција ју је потпомагала

---

[4]) Šibenski Štatuti 1446. Indictione 9 die 15 mensis junij Cap CCLXII.

[5]) Год. 1446 изграђивала се је велика чатрња »Cisterna Magna«.

[6]) Arhiv za povijest Jugoslovena knjiga V. Rapporti della republica Veneta coi Slavi Meridionali di Marino Sanudo. 1496-1533. p. 34.

видећи у њој резервоар војника за обрану њезине величине. Узмицањем нашег живља из залеђа у приморје заледњивала се је земља у источном а дјеломично и у западном дијелу шибенског котара.[7]) То је било доба, кад су претци Радовчића и Јеловчића спуштајући се са примоштенских брда — како пише Каер — одабрали Каприје за свој нови завичај[8]), и кад су се свеудиљ новим приливима бјегунаца спремала сигурнија склоништа и осигуравала паша за стоку и дрво за огријев и грађу на Оруту, Какњу и Обочну[9]), а с Гребаштице силазио пук на сусједни Крапан и Зларин.[10])

У том су се истом међувремену Турци досљедно примицали обали те су се заузећем Книна и Скрадина год. 1522 примакли Шибенику у удаљености од самих 10 км од града а спахије су, под изликом да су то угарске земље, полагано присвајали тридесет и три опустошена села у источном дијелу котара населивши у њима мноштво Морлака да им обрађују земље.[11])

Али и поред свих перипетија, пажња и сусретљивост, мито и дарови одобровољавали су пограничног сусједа, а трговина је с Морлацима, турским поданицима, који су ради соли дневно падали у Шибеник у великом броју[12]), подржавала на око бујни источњачки живот у граду, чије су улице врвиле посленим свијетом а млати клесара, који су радили око столне цркве, на грађанским палачама и лођама, одјекивали су околицом. Та у размаку од год. 1528 до 1534 саградили су лођету, од год. 1534 до 1542 поправљали су велику лођу а на величанственој катедрали мајстори Бартол и син му Јаков из Местре посвршавали су још задње радове, пошто ју је јака умјетничка личност Николе Фиорентинца (1499—1505) украсила октогоналним тамбуром куполе, великом ренесансном куполом и оригиналним облим сводом.

У рату који је Венеција водила с Портом од год. 1537—1541 Шибеник је само материјално страдао али у посједу није био прикраћен. Слаба заштићеност града с морске стране потакла је у том међувремену владу да поклони пажњу савјетима и предлозима стручњака прећашњих година и да на улазу канала, на оточићу Св. Николе, сагради утврду, повјеривши рад једному од признатих млетачких инжинира, Микелу Самикели. Капетан са одјелом од 25

---

[7]) 7531. Raccolta Confinaria I. Informazione. Op. cit. p. 243 i dalje.

S. Ljubić op. cit. p. 238-239.

[8]) Rivista Dalmatica Anno II. fascic. V. 1901.

Sac. Pietro Caer. Le isole di Caprie, Cacan et Orut e gli scogli di Misjak e Obočan p. 194.

[9]) Ibidem. p. 208-209.

[10]) Folium Dioecesanum. Organon Curiae Episcopalis Sibenicensis Annus III. Br. 5. 1884. p. 23-24. et. Br. 4. p. 29.

[11]) Raccolta Confinaria. Op. cit.

[12]) У фебруару год. 1525 Венеција повјери Петру Зен-у да са турским представницима утврди границе шибеничког котара према Скрадину. Том је приликом Петар Зен под управом кнеза и капетана Бернардина де Ла Тајапиетра 10 априла у Шибенику утврдио са емином (турски цариник) Кастел Новога и Скрадина Зехафер Целеби-ом трговачки споразум на темељу којега су турски поданици долазили у Шибеник, са својом трговином узимајући у замјену сол, за коју су плаћали републици 7 аспри а Емину 6.

војника и 5 топника сачињавали су од тога времена стражу тврђаве.[13])

Од углављеног мира год. 1541 до Ципарског рата год. 1571 град се је трговином с Морлацима економски придизао. Јачих је трговина било тад у граду око петнаест а много малих трговчића, крамарчића, који су преметали само да преживе. Морлаци су падајући дневно у град у бројним караванама од 500—600 коња несметано саобраћали с мјештанима и слободно се кретали по градским улицама а турски је емир, премда је имао стан на Мандалини уз митницу, ипак становао у граду. Али док су појединци — користећи се трговином — економски ојачали, док је државна благајна — користећи се царином од распродаје соли, закупом од млинова и отока и другим разним царинама — биљежила знатне приходе, пучани су — ради занемарене пољопривреде у неким дијеловима котара, ради честих испада турских и њиховог настојања да у миру постигну оно што им није успјело ратом — тешко и биједно живили, а границе су се котара — ради присвојених 33 села у источном и неких мјеста у западном дијелу његовом — свеудиљ сужавале, тако да је по извјештајима синдака од год. 1599[14]) котар имао од 120 некадашњих села на копну и отоцима тек 28 слабо насељених а по извјештају приложеном Сенату год. 1566 било их је тек 14 насељених, те је котар обухватао од некадашњих 25 миља само 7 у највећој ширини.[15])

Па ипак за све ово вријеме Млечићи су се чували да се упусте у одлучну борбу с Турцима, али предузетни потхват Селима II да отме Млечанима Кипар тргао је напокон Венецију из њезина оклијевања те је год. 1571 ступивши у савез с Филипом II, папом Пиом IV и Геновом накратко прекинула дипломатске односе с Портом и прихватила рат.

Прије него што је дошло до правог ратовања сусједни су санџаци отворили четовања по Албанији и Далмацији те приморски градови допринашаху обилати обол и у галијама и у галиотима. Колико знамо, шибенски су племићи Лучић и Шимун Добровић наоружали на своје трошкове први галију Св. Јурај, а други један бригантин, и заповиједали на њима као супракомити. Куле које су у прошлим ратовима остале поштеђене и стале на бранику котара: Врпоље и Паризото у источном дијелу, Дазлине и Ракитница, Разлине, Злосела и Затон на западу претварали су сада у развалине, а свршетком рата год. 1573 и разграничењем од 3 августа год. 1576 задржавши Турци Дазлине, Ракитницу, Затон, Разлине, Грабровце, Пулицање и нека друга села у западном дијелу котара те млинове и 33 већ споменута села на истоку, сведоше котар на самих 7 села од некадашњих 19 на копну.[16])

---

[13]) Commissiones, op. cit. Tomus II. XXII. De castello di San Nicolò di Sebenico 1540. p. 154.

[14]) Ibidem XVI p. 126.

[15]) Ibidem p. 245-246.

[16]) N.o 11182 Vol. XVI. fascic. B. (Bib. Paravia Zara).

У том су међувремену шибенски отоци: Орут, Какањ, Мишјак Велики и Мали и Каприје опет долазили у обзир што као обитаваништа нових избјеглица, а што као пасишта и извори дрва за грађу и гориво[17]) а Зларин се је поновно напучивао новим избјеглицама из Примоштена.[18])

Ријешивши питање разграничења Шибеник је, налазећи у живом трговачком саобраћају с муслиманским залеђем отштету за претрпљене губитке, полагано и стално поправљао своје економско стање, док га није затекао Кандијски рат.

*

Далмацију су повукли у тај рат Дуракбеговићи, господари Вране: Халилбег и његов син Дурак. Халилбег, већ од младих година заклети непријатељ кршћана, — не пропуштајући прилике да са свога богатог зиамета, Вране, упада и пљачка по задарском и шибенском котару — постане свемоћан, кад се је неком чудном игром судбине докопао највише части у држави, врховног заповједништва на мору (Capitan Bassà del mare), његов некадашњи кмет Јусуф Машковић. Од тога је времена судбина Далмације била у рукама Дуракбеговића. Халилбег, постављен од Машковића за личког санџака[19]) није престао да тражи згоду како би свој зиамет на Врани заокружио посједима из подручја Задра и Шибеника. Зато искористи сав свој велики утицај на двору у Цариграду да и Далмацију уплете у Кандијски рат.

Голема турска војска од 60.000 искрцавши се концем маја год. 1645 на Кандији под заповједништвом Јусуф Машковића, натјера у страх све наше котаре пред отвором нових мегдана и пограничних сукоба. Али је Сенат — у нади да ће се конфликт локализовати на Кандију и исток — пропуштао неколико мјесеци да ишта подузимље за обрану својих прекоморских посједа. Тек су насружане припреме у Босни, изазване упорним захтјевима Дуракбеговића те прекид трговачког саобраћаја између Босне и наших градова а истодобно и прекид дипломатских односа између њих и сусједних санџака, упозоравали Сенат да Турци на овим странама спремају озбиљан удар.

На учестале молбе градских општина Сенат је наш кон у августу подузео мјере за обрану Далмације повјеривши врховно војно заповједништво Нијемцу баруну Кристофу Мартину Дегенфелду. Генерални је гувернер Андреа Вендрамин по упутама Сената радио колико је могао око утврђивања Задра и Котора, јер је на обра-

---

[17]) Il N. Cronista V—VI. p. 116. 27 maggio 1570. Ducale di Aluise Mocenigo e Jacopo Pisani, conte e capitano di Sebenico.

[18]) Folium Dioecesanum. Annus III. Br. 3 1884. p. 39.

[19]) Лички санџакат уз Велебит обухватао је Лику и Крбаву, сјеверни дио Далмације до ријеке Крке са Скрадином и Обровцем, Котаре и Буковицу. Санџакат је био раздијељен на шест капетанија: Книн, Скрадин, Надин, Земуник, Обровац Доњи и Удбина. Сједиште Санџаката био је обично Книн. Будући да је лички санџакат био на граници османлијског царства према млетачкој приморској Далмацији и према Хрватској, био је упориште за турске навале на дужда млетачког и аустријског цара.

ну тих градова Венеција скренула главну пажњу. Остали су се градови налазили у тешкој стисци.

Шибенчани су — криво обавијештени да је босански паша кренуо из Сарајева за Скопље с намјером да удари на Шибеник — одлучили у свој журби у аугусту год. 1645 да по савјету провидура Малипиера разоре Варош повукавши житеље у зидине а случајни велики пожар у којему је у градском одјелу самостана Св. Фране изгорило више од 30 кућа, тумачили су као предзнак кобних догађаја.

Али док се је Халилбегу журило да се изненада удари на Далмацију, прије него што се Венеција и спреми за обрану, босански паша Ибрахим, премда је под заставу окупио био 15.000 војника, оклијевао је да се упушта у борбу, увјерен, да би плодови успјеха били мањи од претрпљених штета. Зато је при отвору непријатељства Далмације био опаснији Халилбег са 1000 него паша са 15.000 војника, те је год. 1645 прошла само у пограничном чаркању и пљачкашким осветним походима Турака у наше а наших у турско подручје. Али како незапосленост Турака на овим странама није одговарала нити интересима Дуракбеговића нити намјерама султана, паша је своје оклијевање платио главом. Зато се је његов замјеник Мехмед бег пуном паром почео да спрема за идуће бојиште те је Новом годином 1646 Далмација била у знаку рата.

Обрана је Далмације била углавном препуштена домаћем становништву: оточанима, који су редовно опскрбљивали галије галиотима, територијалцима од којих су стварали редовне чете мјештана (paesani) те сеоској стражи под харамбашама на копну и отоцима.[20]) Уз домаћу милицију било је нешто и најамничке војске. Али војсци која је била спремна да у обрани својих огњишта ске жртвује, Венеција је слала саме мрвице. Зато су градови Шибеник, Сплит и Трогир салијетали владу својим ораторима, да траже не само хитну помоћ у људима, оружју и храни већ и хитне мјере у утврђивању градова.

Венеција је у први мах Шибеник пуштала потпуно с вида, премда су Турци били одмах уочили важност коју има тај град за њих, јер су рачунали да у шибенској луци могу да смјесте и највећу флоту а да је скрадинска ријека од непроцјењиве вриједности за пренос живежа, муниције, дрва и другог материјала потребитог за изградњу галија, бродова и ратних лађа. Водећи рачуна о томе претставници су града улагали сву рјечитост да увјере владу о опасности која пријети њихову граду, а док се је паша с војском од преко 20.000 бораца кретао Ливном, Граховом и Книном до на Островицу, Шибенчани су предузимали уз велике жртве све мјере предострожности за евентуални нападај.

Почетак крваве трагедије почео је за њих упадом клишког санџака Бараковића и личког Халила на Водице, село на мору у

[20]) Knez 1646. Malipiero proveditore et Conte Cap.o di Seb.o all' harambaša di Betina,и даље Наредбе за Бетину, Муртер, Тијесно и Језера.

западном дијелу котара. Али јуначка обрана од самих 30 људи уз помоћ од неколико жена одбије коњицу од 2000 људи, која се након кратке борбе повуче у Островицу.

Овај је удар још више увјерио Шибенчане да је сад на нишану њихов град. Пуни отпорне снаге у обрани својих посједа, знали су да и ратним експертима намећу своју вољу у питању обране града.

Свака кула у котару, за млетачко око макар и голубињак, била је Шибенчанима драгоцјена, али ако су се њоме могли евентуално користити Турци, рушили су је без приговора. Тако су пристали да по савјету Малипиера разоре кулу Врпоље удаљену тринаест миља од града а шест од мора, премда су знали да тиме сељаци морају напустити обрађивање шибенског поља, које је досад том кулом било заштићено. Житељи се преселе на малени оток Крапан, 6 миља удаљен од града. Али како се брђани тешко привикавају поморском начину живота, тако и ови мирни земљорадници, приморани да оставе своје дебеле земље, дошавши на Крапан, ненавикли да из мора црпе изворе своје животне среће, потакнути нерадом и глађу развише се помало у вјеште пљачкаше, који су — не предајући ни од пашине близине — пустошили села, плијенили благо, клали људе међу Турцима и враћали се са богатим плијеном. Велика је смјелост тих гладних кршћана вријеђала гордог пашу и скренула његову пажњу на њихову ситну груду земље. Упаднувши тако једнога дана год. 1646 с Водичанима у турско подручје учинише такав покољ, да је паша, бијесан, заокружио својом војском малени оточић. Голоруки житељи утекоше се у кулу затрпавши камењем њезин улаз, жене бацивши игле на страну нанашаху земљу, воду, камење, дрвље и све што им је сиромашно село пружало, а кад су се приближили Турци, ударише на њих врелом водом, опекама, гредама и свим што им је до руку долазило. Нападнути са свих страна, развију очајну борбу, у којој су и жене — у мушко обучене, да бројем заварају — наносиле Турцима великих штета. У моменту најочајније борбе једна падованска галија, која је пролазила пут Котора, чувши запомагање бораца и видећи мноштво Турака, отвори паљбу из топа и натјера непријатеље у бијег. У овом хисторичком моменту нарочито се је истакао фратар Петар Месалинић, гвардијан самостана, који је у једној руци држећи пропело а у другој оружје одушевљавао народ и сјекао Турке.[21])

Водичани су овог пута остали поштеђени, пошто паша није хтио разбијати свој план о нападу на Новиград ради једног села са неколико сиротињских кућа.

Од 1. аугуста до првих дана мјесеца октобра год. 1646. док се је паша споро кретао — тратећи вријеме око освајања Новиграда,

[21]) Framenti istorici della guerra in Dalmazia di Sertonaco Anticano Venezia 1649. p. 31 i dalje.

Padre Donato Fabianich: Storia dei Frati Minori dei primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bossina fino ai giorni nostri. Zara 1863 p. 338 i dalje.

па Турња и Биограда — грађанство је у Шибенику, мушко и женско, муку мучило да у свој журби провиди брегове Св. Иван, на којему дотад бијаше мала истоимена црквица, и сусједно брдо Видакушу утврдама, са којих би се отворио поглед на читаву долину под брдима и онемогућило непријатељу да разапне шаторе на њој. Утврдама Св. Иван и »Баронe«[22]), премда су биле и за оно доба још несавршене, Шибеник се је донекле оспособио да се брани.

Кад је у октобру паша спремио први јуриш на град, у Шибенику је било 4000 бораца, али неуспјели јуриши које су паша и Халилбег подузели 13 октобра на брдо Мали Каменар и Крижић, поштеде град од даљег подсједања, јер је одмакла јесен склонула пашу да дигне опсаду и да се преко Дрниша и планина повуче у Босну.

Отсутност су пашину употребили Шибенчани да још боље утврде бријег Св. Иван, те почеше 8 новембра да малу, на брзу руку саграђену утврдицу усавршавају и замјењују већом и способнијом за обрану.

Уто је земунички догађај, погибија Дуракбега и оца му Халила,[23]) подигао духове наших ратника, а и успјела четовања и јуриши шибенских војних одјела по котару слабила су положај Турака на овим странама. Нарочито су губитком Ракитнице[24]), одакле су утврдили кретање шибенских чета, па губитком Велима[25]), градине с које се је пружао поглед на питому и плодну долину, обилну водом, богату виновом лозом и сваковрсним воћкама — Турци доведени у тежак положај. Напокон је Фосколу пошло за руком, да отјера Турке из Скрадина и да га придружи млетачким посједима. То су били успјеси наших ратника год. 1647.

Међутим је Мехмед пашу замијенио Текели Хусејин паша, подријетлом Черкез. Овај се је дуже одмарао у Дрнишу, сматрајући да је ради оскудице питке воде у котару и дозријевања грожђа, којим је обиловао котар, подесније ударити у касном љету. Али се је стално обавјештавао о односима који владају у граду, гдје није било све ружичасто, гдје је немар владе у опскрбљивању војске нужним животним средствима распаљивао до бучних изгреда и нагонску суровост која је тињала у потсвијести широких маса и исконску мржњу сиротиње против господе и богаташа.

Уто се је Текели паша, спремивши све потребито, кретао из Дрниша са војском и топништвом док се је један одио његове коњице и пјешадије, њих 5000 на броју, оставивши претстражу у Коњевратима, 15 миља далеко од града, појавио 17 аугуста исте године до близу самог града. У граду је свак био на своме мјесту и под својим капетаном и сви су били спремни да врше своју дужност.

---

[22]) Тако су прозвали утврду на Видакуши, на почаст баруну Дегенфелду.

[23]) Земуник је заузет у марту год. 1647. Види Земунички догађај. Бошко Десница. Магазин год. 1934.

[24]) Ракитницу су Турци отели Шибенчанима у Ципарском рату.

[25]) Велим је Венеција уступила Сулејману још год. 1546.

И поред све одлучности наших бораца, силна пашина војска запрепастила је Шибенчане, јер је Горње Поље све до Дубраве било прекрито пашиним шаторима, његове су извиднице проучавале положаје, а поједини су одјели у помпозној пратњи и под развијеним заставама силазили у долину иза бријега Св. Иван, дигавши шаторе и иза самог брда Каменар, три миље далеко од града. Утврдивши своје положаје са три батерије: на пристранку брда Плишавац, 50 корака далеко од тврђаве, на брду Вулоска, ближе тврђави, и на брду Крижић са стране Црнице, непријатељ запријети озбиљно граду. Нарочито је трећа батерија била опасна, јер је паљба с ње гађала и саме куће.

Свако помицање и сваки успјех Турака био је попраћен тежим губицима, јер су шибенски одјели одговарали паљбом са градског топа, са градине, са утврде Св. Иван, а с бокова са двију галија и добро оборужаног галеона капетана Ивана Мијагостовића.

За свеопћи удар на непријатеља очекивали су у Шибенику »мјештане« (paesani) навикле љутом кршу и Морлаке искушане у свим потребама.

Морлаци, о којима је овдје ријеч, били су кршћани, турски поданици, који су одметнувши се од Турака пребјегли у крило млетачке републике. Заслугу је за то имао поп Шорић. Он је, дјелујући као агент републике међу фрањевцима загорских жупа, покорио републици сељане Бањеваца, Станковаца, Добреводе, Кожулова Поља те њиховим житељима населио подручје Вране и Злосела. Република је нато Шорићу дала заповијед над горичким Морлацима.[26])

Свеопће је запрепаштење настало у граду кад је 31 августа непријатељ напао у великом броју на »клијешта« тврђаве Св. Иван,[27]) јер су наши војници, изненађени толиком силом, почели бјежати главом без обзира, омогућивши непријатељу да заузме тај важан положај с којега је могао да учини јуриш на тврђаву. Турци су се у том положају тако учврстили, да их нити Шорићеви Морлаци, стигавши тих дана у град и дошавши у помоћ онима на тврђави нијесу могли потиснути. Али о преосвојењу ове градине овисио је удес Шибеника, нарочито кад су Турци дитли три мања топа на једном малом бријегу са стране Црнице далеко 150 корака од тврђаве. Паљба на тврђаву није престајала, тако да је мукла тутњава допирала до Задра, удаљеног 50 миља.

8 и 9 септембра Турци су отворили жестоку ватру у знак свеопћег јуриша. На бијес Турака одговарали су наши пушчаном паљбом, бомбама и другом ватром из града, са градине, са положаја, са галеона и галија.

Турци су били у толиком броју, да су њихови бијели фесови били прекрили све унаоколо. Сам је паша бодрио, одушевљавао, пријетио и гурао напријед своје војнике. Сваки хитац топа, свака

[26]) Fabianich: Op. cit. p. 345.

[27]) Градина у мачијери,дограђена уз тврђаву, у италијанском техничком називу позната под именом »tanaglia«. Том су изградњом отворили поглед до на дно долине.

мужара почињала је страхоте. Поље и околни брегови покрише се лешинама, па кад у сутон 9 септембра Турци увидјеше свој пораз, полагано се повукоше у своје шаторе. Бучне манифестације којима су грађани поздравили долазак Фоскола Турци су тумачили као дочек нових појачања граду, па одлучише да се у ноћи између 11 и 12 септембра, дигнувши батерије са Црнице и напустивши »клијешта« тврђаве, повуку са првих двију батерија са сјеверне стране. Коначно се преостатак војске, предвођен од паше, повуче 16 септембра прије зоре у Дрниш, након 26 дана неуспјелих јуришања.

Свечани опход око града и свечани Tedeum у катедрали, којима грађани прославише ослобођење, били су видни знакови расположења које је завладало у граду.

Као обично, Сенат је и овога пута обећавао помоћ и заштиту Прејасне Владе, али материјална помоћ коју је република пружила граду препустивши да за 15 година општина побире досадашње државне годишње приходе од соли и од неких добара, биле су само мрвице прама штетама које је град претрпио опсадом. Оваковим се је мрвицама служила република да покаже своје великодушје прама испаћеном граду, који је називала »La fidelissima«.

Овакви успјеси млетачког оружја у Шибенику и на другим странама у Далмацији збуњавали су обезглављену рају лишену својих заштитника, те су олакшавали посао Фосколовим агентима да за млетачку ствар добију драгоцјени влашки елеменат који је имао да обезбиједи границе без државних трошкова. Један је од тих агената, отац Никола Ружић, био баш тада на послу да побуни за рачун Млечића Петрово Поље и Промину, да тим приведе у послушност републике неколико хиљада Морлака, и 17 децембра год. 1647 нађоше се у Шибенику три поглавице Морлака и фратри из петропољских села са Ружићем и гвардијаном Висовачког самостана, да пред кнезом и капетаном Иваном Франом Зорзи утврде на име пука споменутих села писмену погодбу и увјете подаништва и својевољног прелаза у подаништво републике.

Овај је споразум са петропољским Морлацима омогућио Фосколу да у фебруару год. 1648 освоји Дрниш, удаљен од Шибеника 25 миља.

Данијелу Дифнику и Јурју Папалићу била је повјерена задаћа да по утаначеном споразуму приме житеље села Богетић и фрањевце из Висовачког самостана. Молби је наиме висовачких фратара Сенат удовољио да у Шибенику подигну самостан св. Ловре, уступивши им приходе отока Жирја.

Морлаци Богетића спремили су се на пут са обитељима и са више од 20.000 глава стоке.

Смјестивши ове на сигурно, Дифнико прослиједи пут запаливши село Нирмен, па удари затим на Миљевце, и на мјесту гдје се Крка састаје са Чиколом придруже му се и сељаци тих села. Потпаливши њихове станове врати се са Папалићем и с народом у Шибеник, гдје су их Фосколо и грађанство дочекали у великом слављу.

Приступањем ових Морлака у подаништво републике шибенски се котар напучује новим досељеницима. Десет хиљада душа смјестило се је у овом наврату под ведрим небом около града и уз обалу од Гребаштице до Тијеснога, са свим покућством и животињама. Млеци су се користили новим поданицима, стварајући нарочите војне одреде под водством капетана и харамбаша. Према шибенским архивским подацима, у Шибенику су се уредиле четири чете са по 50 војника.[28])

Оснивањем ових чета почињу они типични ускочки пљачкашки походи, који су пролазећи неопажено планинама, ненадано нападали на турска села, палили џамије, убијали, пљачкали, сјекли рсбље и враћали се натоварени плијеном и отсјеченим главама.

Год. 1649 носила је Шибенику готову пропаст. Услијед скупоће житарица настане наиме свеопћа глад у котару а истодобно се увуче незапамћена дотад морија, која је харала пуних 7 мјесеци.

Једног су дана наиме неки војници заплијенивши нешто робе у једној окуженој кући у Гламочу и продавши је у Шибенику, пренијели с робом и тешку заразу, кугу. Иза првог случаја, који се је појавио 8 јуна на једном тежаку из Вароша, пошаст се је ширила муњевитом брзином, тим више, што је по кућама било спремљене робе, опљачкане Турцима. Настао је тако страховити помор, да није било нити довољно руку за покапање нити довољно свећеника за помиривање с Богом. Претставимо страшну слику гдје несретници леже на сандупима у кућним вратима или у ходнику према вратима, гдје свећеници и фрањевци обилазе градом заустављајући се пред кућним вратима, под прозором или на стубама да исповиједају умируће, гдје се лешине пале у гомилама а друге се распадају по кућама трујући уздух, гдје Лазарет на Мандалини није достатан да удовољи свим потребама изоловања већ за осамицу служе и отоци Лупац и Зларин, гдје се пред очима непријатеља прорјеђују војни одјели, гдје се затире живот у самостанима, гдје се искорјењују племићке породице, несмиљено се затире пучанство, обуставља се сваки рад и индустрија, гдје цијена живежу знатно скаче (стар жита 20 дуката), а град у агонији гледа како га разуларена војска пљачка у приватном и јавном посједу (залагаоницу и фундак). То је било доста, да се град, дотад најбројнији и најнапученији у Далмацији, за самих 7 мјесеци претвори у пустош.[29])

Док се је у Шибенику умирало нијесу се забиљежили никакови важнији ратни потхвати, а кад је нови генерални провидур који је наслиједио Фоскола, Ђироламо Фоскарини, год. 1650 посјетио Шибеник, нашао га је да тек животари, тешко погођен од куге.

Преживјело племство, па грађани и пук, до 1500 њих усве на броју, прегну да видају ране унесрећеног града. Да попуне ње-

---

[28]) N.o 82. Capogrosso Girolamo. Fascic. 1659-1666. Adi 1 maggio 1666. Campa.a del Cap.o Boghetić (Bilješ. ar. Šibenik).

[29]) Dr. Jelka Perić: Šibenik u kugi za Kandijskog rata god. 1649.

гове празнине, сад су добро дошли и они презрени Морлаци, који су се очували, заклонивши се за пошасти у граду и котару, по Фртару, Загори, Мосећу, Данилу, Сливну и Ситну, а које, по жељи Шибенчана, отац Ружић наговори, да се настане у граду и Варошима, напучивши њима Долац, Горицу, Варош, Црницу и Мандалину. С овим досељеницима град је добио дефинитивно сељачки карактер и потпуно је ишчезнула она површна италијанска глазура, која је утицајем генералних провидура, кнезова, капетана и талијанских трговаца превлачила помало и Шибеник.

Досељене је Морлаке требало тек снабдјети свим потребитим животним средствима, па је њихов нови живот био тежак и пун трња. Имајући иза себе већ читав крижни пут, страдање им је отупило сваки морални осјећај а сјеча турских глава постала им је занатом. Неукротиви и необуздани, настављајући без станке да упадају у турско подручје, без одмора су настављали, потстицани властитим јунаштвом, да одбијају осветне походе Турака на град и котар. Морлаци су се између себе лијепо пазили и једни другима гостопримством љубав одвраћали, заслађујући сретни повратак пљачкашких похода гозбом, вином и пјесмом, што је каткад знало да сврши и крвавим главама, као што је свршила и пијанка једног дана год. 1656, у којој је на шибенској обали погинуо Филип Смиљанић, брат и насљедник Илије, сердар котарских Морлака.[30])

У развоју даљих догађаја Шибенчани су, очекујући више пута удар, стално утврђивали град. Данијела Дифника иде заслуга што се је град утврдио са стране св. Фране, која је страна дотада била најслабије заштићена. Наши су се градови и села обавјештавали о примицању Турака паљењем ватара по ноћи, а димовима по дану. То бијаше у неку руку брзојавна веза Задар—Сплит.[31])

Год. 1667 Турци су по четврти пут опсјели Кандију кад је у рујну исте године њезин бранилац Франћеско Морозини предаде Турцима. У новембру исте године био је склопљен мир по увјетима који су се односили на пловидбу морем, на посједе на копну и на отоке у Леванту те на нове и старе посједе у Далмацији. О овим посједима закључе, да обе стране придрже оно што су запосјеле. Али ова преопћенита одредба гледе граница изазивала је нове окршаје, док се разграничењем није утврдило што коме припада.

---

[30]) Бошко Десница: Шибенски »faits divers« из год. 1656. У шибенском »Гласу«.

[31]) Тако је по пропису од 26 августа год. 1666 Муртер имао по ноћи да запали двије ватре а по дану да пусти два дима, кад је то исто учинила Вергада у Задарском котару, по Муртеру се је владала Бетина, по овој Муртерски тјеснац, по њему Трибуњ, по Трибуњу Водице, по Водицама Зларин. По Зларину се је равнао с једне стране Шибеник, а с друге стране Примоштен, који је дојављао Рогозници, ова Жирони, Жирона Слатинама, а Слатине Св. Николи код Сплита. (Види: Boško Desnica »Arhivski pabirci«. Сплитско Novo Doba, ускршњи број 1934).

Atti Cattarino Corner 1665-1667 Libro I. di Carte N.o 635. Regola per fare fuochi onde avvisare l'avvanzamento de Turchi. p. 411. (Predratni Namjes. arhiv. sada Archivio di Stato — Zadar).

По разграничењу од 30 октобра год. 1671[32]) шибенском су котару повраћени: Велим, Дазлина и Ракитница са свим осталим подручјем на западу, а освојење Островице, Дрниша и Скрадина омогући и заузеће Млинова, и да град није доживио несрећу страшне куге »могао би се«, пише Фрањо Дифнико, »назвати новом феникс птицом, обновљеном у највећем ратном пожару«.

Тим је разграничењем котар био враћен у границе које је имао почетком 16 стољећа.[33])

---

[32]) 11193. Copia tratta da altra simile autentica esistente nel Scrigno della M.a Communità di Sebenico, che al di fuori dice: La divisioni del confin di Sebenico fatto del 1671, li 30 ottobre p. scritta 7. (Paravia — Zara).

[33]) Види за Кандијски рат:

1) Assedio e Liberatione di Sebenico l'anno 1647 di Virginio della Spada.

2) Girolamo Brusoni: Historia dell' ultima guerra tra Veneziani e Turchi. Bologna 1676.

3) Vernino — Sertonaco Anticano — Frescòt: Delle guere in Dalmazia sotto il generalato di Leonardo Foscolo - libri due.

4) Relatione De' felici progressi dell' Armi della Serenissima Republica di Venetia Nella Dalmatia.

5) Francesco Difnico: Historia della guerra di Dalmazia (rukopis, biblioteka »Paravia« Zadar).

МАРКО ЈЕЖИНА:

ШИБЕНИК У КУЛТУРИ XV. ВИЈЕКА *)

За вријеме развоја хуманизма и ренесансе, Шибеник је, као и сви остали далматински градови, био већ дефинитивно припојен Млетачкој Републици. (28 X 1412).

Град опкољен зидинама са једним главним и са осам споредних градских врата, стерао се баш као и сад под градином св. Ане, тадашњег св. Миховила, са уским непоплочаним блатним улицама. Из низа ниских пучанских кућа покривених нешто цријепом а нешто плочама и сламом, стршиле су тамо амо племићке палаче и по која кула.

Предграђа Варош и Црница нијесу још постојала. У Доцу је живио приличан број земљорадника а у осталим дијеловима града наставали су радници, трговци и господа. Грађанство се дијелило на племиће (кворум у вијећу 41), грађане (трговци и посједници), пучане (радници ,морнари, рибари и тежаци) који су се сакупљали у братовштине, којих је било много (4 су имале уплива на јавни живот).

На једном крају града, баш при свршетку бедема, дизала се црква св. Фране, а на другом, у Доцу, она св. Марије, сада св. Крижа. Тврђава, осим св. Миховила, није још било ни по брдима ни у коналу. С морске стране град је био приступачан само у ономе дијелу што се сада зове »стара обала«. Центрум живота била је пијаца св. Јакова; ту је била катедрала (романски слог), градска стара вијећница, бискупски двор, кнежева палача, ступ инфамије и главни градски зденци. Град је имао свој штатут и владало се по нему, а након пада под млетачку власт само је кнез, касније »конте е капитано«, имао врховни надзор. То су биле прве године ропства које млетачка политика није отешчавала, дозвољавајући у извјесним границама неке пријашње слободе не би ли приљубила себи грађанство и племство, иако се исто у великом броју отселило из града од страха пред млетачком осветом.

У граду се говорило само српско-хрватски; племићи су били народни људи, а многи од њих знали су латински. Иначе, ко је био писмен, писао је ћирилицом у великој већини. Главније племићке куће онога доба биле су: Косирић, Крижанчић, Дивнић, Добројевић, Драганић, Драгојевић, Иветић, Линьичић, Мрнавић, Михетић, Парчић, Семонић, Шижгорић, Тавиљић, Теодошевић, Вранчић, Заворовић. Крсна имена, и племичка и пучка, била су врло лијепа народна имена, какових данас нажалост више нема. Да их напоменем само неколико: Богдан, Доброслав, Цвитан, Жарко, Раде,

*) Породица пок. проф. Марка Јежине, жарког љубитеља свог роднога града и неуморног радника на проучавању његове културне прошлости, доброхотно нам је уступила ово предавање које је нашла међу покојниковим папирима. — Ур

Ратко, Радован, Станко, Вид, Грубиша, Драгота, Прибислав, Врлота, Владан; Деша, Добра, Добрица итд.

И бискупи, који су се у XV вијеку истицали, и то на особит начин, били су народни људи, с лијепим нашим презименима: Пулшић, Шижгорић, Толентић. Дакле, племство са талијанским именима је касније надошло.

На почетку XV стољећа у граду је било врло мало умјетничких споменика, а на свршетку тога стољећа налазимо већ у Шибенику скоро све оно што се и данас види. Нажалост, нешто зуб времена а нешто немарност грађана и помањкање смисла за лијепо скривили су да је многошта што је онда изграђено пропало.

Ипак, најљепши умјетнички споменици тога вијека и данас гордо стоје пред нама и свједоче о великом утицају културе онога доба у Шибенику.

Први учитељи хуманизма приспјели су из Италије у Дубровник још концем XIV стољећа, а током XV стољећа долазили су у све већем броју оснивајући на нашој обали чувене школе из којих су никли знаменити хуманисти. И по осталој Далмацији у првим временима долазили су учитељи из Италије, наравно у мањој мјери него у Дубровник, а долазили су поред њих и нотари и лијечници.

Међу одличним хуманистима онога времена у Шибенику истиче се као један од првих Амброз Михетић, филозоф, учитељ хуманисте Јурја Шижгорића. Поближе о Михетићу мало се знаде, али о његовом ученику Јурју Шижгорићу који га је наткрилио, зна се доста. Овај одлични литерат је један од највећих поноса нашега народа. Био је каноник у родном граду, синовац гласовитог бискупа Јурја Шижгорића, о коме ће бити говора касније. Последња своја дјела штампао је године 1477., а био је још жив године 1508. Уважени литерарни повјесничари др. Водник и Милорад Медини пишу о њему с највећим уважењем.

Савременик Шижгорића био је Илија Толимерић, биљежник, одличан учитељ грчке и латинске књижевности. Умро је године 1537. Он је био учитељем нашем великану Антуну Вранчићу, надбискупу остроГонском, примасу Угарске, дипломати, повјесничару, археологу и пјеснику. Антун Вранчић родио се 1504, и прву класичну наобразбу примио је од Илије Толимерића, у родном Шибенику. Његов ујак, бан Петар Бериславић, позове га к себи, али послије него што је бан био издајнички убијен, пође Вранчић у Падову па у Беч и Краков да се усаврши. Након тога се повратио у Угарску другом свом ујцу, Ивану Стафилићу, бискупу седмоградскоме Ту га у дипломатску службу прими краљ Иван Запоља, који га послије 1530 г. посла у своје име по разним дворовима, и то два пута краљу пољскоме, два пута млетачкој републици, два пута папинском двору у Рим, два пута Фрањи I фрацускоме, и један пут Хенрику VIII енглескоме. Године 1544 био је за кратко вријеме у Шибенику, па одатле оде у Италију, одакле га мало затим опет позва на свој двор Фердинанд Хабсбуршки. Он га постави 1549 за бискупа у Печух, а мало затим за посланика код султана у Цари-

град. Касније је као посланик Максимилијана II склопио са Селимом II мир веома повољан за кршћанство. 1572 г. окрунио је као примас угарски цара Рудолфа II за угарско-хрв. краља. Преминуо је кад је имао да постане кардиналом, године 1573, и покопан је у Трнави. На саркофагу му је сјајан натпис у похвалу његових дјела.

На својим путовањима бавио се непрестано знанственим истраживањима: у седмоградској открио је много римских натписа, на путу за Енглеску упознао се у Њемачкој са гласовитим хуманистима Еразмом од Ротердама и Меланхтоном, с којим је био у дописивању. У Ангори је нашао и сакупио најдрагоцјеније документе турске хисторије и публицирао их под насловом »Турски анали и пандекте«; ту је открио и прочитао гласовиту плочу (»Monumentum anciranum«) свих великих потхвата Цезара Октавијана Августа. Оставио је иза себе усве 12 латинских дјела, највише хисторичких, која су дуго била сачувана у обитељи Драганић-Вранчић (Veranzio), а године 1797 пренесена у Беч у Државни архив гдје се и данас налазе. Шибенчанин Антун Вранчић био је свјетска личност којом би се могао да поноси сваки, и највећи народ.

У духу хуманизма био је одгојен и његов синовац Фауст Вранчић, титуларни бискуп, филозоф, полиглот, математичар и техничар. Родио се г. 1551. Подао се сасвим математичким наукама и апликацији математике на технику. Главно му је дјело »Machinae novae« по којем је био познат у свијету као врстан техничар. Ради једног свог филозофског дјела био је у полемици са гласовитим Марком Антуном Доминисом, бискупом и великим физичаром. У Риму је био изабран да изгради бране на Тиберу; у Венецији је приказао пројект за три велике чесме; у Бечу је конструирао на Дунаву мост. Још је написао рјечник у пет језика (латински, талијански, француски, шпањолски, њемачки) и једну повијест Далмације која је према његовој жељи била с њим постављена у лијес и тако покопана у гробницу. Умро је 1617 г., а гроб му се налази у Првићу код Шибеника у фратарском самостану. Био је народан човјек. Описао је у својем дјелу »Machinae novae« и шибенску катедралу, а написао је за пук на народном језику »Живот николико изабраних дивиц«.

Савременик Антуна Вранчића био је Петар Дивнић, пјесник. Писао је латински, али и српско-хрватски. Од свих његових пјесама сачувала се само једна »У похвалу града Шибеника« коју цитира Фортис у својем »Viaggio in Dalmazia«.

Повјесничар Динко Заворовић (1530), на служби двора угарско-хрв., написао је на латинском повијест Далмације у осам књига, а повијест Шибеника слабим талијанским језиком, али веома важну по садржају.

Још су спомена вриједна два Франа Дивнића: Франо, син Ивана Крститеља (живио око године 1550), који је писао латински, али има заслугу што је на српскохрватски језик превео латинска дјела Марка Марулића; затим Франо, син Николе Дивнића, повјес-

ничар и пријатељ Ивана Луција писца »Рата с Турцима« и најтачнијег списивача опсаде Шибеника.

Међу оне писце који су одгојени и изображени у духу културе XV вијека а који су прославили свој родни град дјелима и списима вриједним вјечног спомена, могу се од каснијих уврстити Тонко Мрнавић, као и Бараковић.

Хуманизам је додуше биљка из туђег перивоја пресађена на наше тло, али је код нас нашла плодну земљу у којој је расцвјетала до замјерне бујности.

Што се умјетности тиче, може се слободно рећи да је Шибеник у XV вијеку био средиштем умјетничке дјелатности у Далмацији. Већ на почетку тога вијека грађани Шибеника баве се мишљу да сагради једну монументалну столну цркву. Шибеник је додуше имао своју катедралу на истом мјесту гдје је и садашња, по свој прилици у романском стилу. Била је свакако краћа и ужа од данашње, те премалена за потребе култа. Бискуп Богдан Пулшић, Шибенчанин, народан човјек, неуморан и устрајан потстицатељ на градњу нове катедрале, већ је године 1402 поставио то питање пред вијеће, и било је закључено да се гради. До године 1409 сакупио се и потребити материјал, који је међутим морао бити употребљен за утврђивање Шибеника против Млечана који су град спсиједали. Како рекосмо, Шибеник је пао 1412. Није се више говорило о катедрали све до године 1428 кад је, у донекле срећеним приликама, то питање опет искрсло као воља и опћи захтјев Шибеника. Многи су хтјели да се нова столна црква зида на мјесту гдје је сада црква св. Ивана (онда св. Тројства), али већина се одлучила за стари положај. Године 1430 склопили су бискуп Богдан и племићи Илија Теодошевић, Доброј Иванов и Тома Мршић погодбу за нову катедралу са млетачким градитељем Франћеско ди Ђакомо. Сви писци о шибенској катедрали погрешно су тврдили да јој је први архитект био Антонио ди Пиер Паоло дале Масење, док заслужни наш др. Петар Колендић није на темељу точних архивских докумената доказао да је први градитељ био Франћеско ди Ђакомо. Погрешка је у томе што је Антонио ди Пиер Паоло Бусато, један од добрих умјетника при градњи катедрале, био замијењен од писаца са Антонио ди Пиер Паоло дале Масење, а то је баш др. Колендић доказао. Франћеско ди Ђакомо прије свог доласка у Шибеник радио је у Млецима на палачи Ка д' оро и у Падови на цркви св. Анте.

Темељни камен био је постављен 9 априла 1431. Франћеско ди Ђакомо радио је пуних 10 година. Уз њега су радили још Лоренцо Пинћино, Антонио Бузато, те шибенчани Андрија Будчић и Грубиша Славчић. У то исто вријеме сликао је у старој градској вијећници Шибенчанин Никола Владанов.

За првих десет година сазидан је био доњи дио фасаде и побочни дио до петога ступа, затим оба раскошна портала без табернакула и лијепих ренесансних кипова светог Петра и Павла над побочним вратима. Средовјечни кипови Адама и Еве по свој прилици постављени су ту са старе катедрале. У унутрашњости биле су

пресвођене скоро све капеле по узору прве коју је за Дешу Јаковљеву пресводио Лоренцо Пинћино. У то је још био дошао у Шибеник Бонино да Милано. Он са прије споменутим умјетницима претставља прву умјетничку шибенску школу. У исто вријеме споменути мајстори-умјетници израдили су и циборij у цркви св. Фране (постоје само ступови под хором), вањске степенице цркве св. Кршевана (касније св. Антуна), један орнаменат, капителе, вањске и унутарње трифоре, кип св. Михајла, све на бискупској палачи, затим красан готски прозор на цркви св. Барбаре (идентичан са оним на катедрали) под којим је кип Богородице са ћирилским натписом а на талијанском језику. И изван Шибеника су радили споменути врсни умјетници, по наручбама цркава и приватника. Тако имамо на пр. једно њихово дјело у Гребаштици, и то кип св. Петра у тамошњој запуштеној капели (Бусато, 1435). Кад је године 1437 преминуо бискуп Богдан Пулшић, наслиједио га је други Шибенчанин, Јурај Шижгорић. Овај је бискуп такођер увелике заслужан за велебно дјело шибенске катедрале. У то доба или боље иза године 1440, почиње нова сјајна ера у умјетничком животу Шибеника. Долази из Млетака градитељ Јурај Матејев (Giorgio da Sebenico, Georgius Matthaei Dalmaticus, Giorgio Orsini). Није сигурно да ли је овај прослављени умјетник рођен у Задру, јер према несталним подацима многи закључују да му је отац из Задра а он да би могао бити и Шибенчанин. Радио је у Млецима код умјетника Ђовани и Бартоломео Бон на »Палацо Дукале« и гласовитој »Порта дела Карта«. Био је и у Фиренци и друговао са Брунелескијем, а био је и пријатељ Микелоца, с којим је касније радио на Кнежевој палачи у Дубровнику. Градитељ Јурај био је истодобно врстан кипар и врстан архитект. У Венецији је радио у стилу млетачке готике, а у Фиренци се касније упознао са темељним идејама ренесансе. У Шибеник је дошао под конац године 1441, и ту је имао прилике да аплицира све своје умјетничко знање на генијалан начин при изградњи шибенске катедрале на којој је толико од себе дао да је створио себи и своме дјелу завидно мјесто у свјетском културном покрету ренесансе, која је његовом заслугом и његовим радом те радом ученика његове шибенске школе распрострла своје сјеме по цијелој Далмацији (Раб, Паг, Трогир, Сплит, Дубровник) и обалама осталог Јадрана (Анкона, Римини), а његовим радом окористио се касније и многи слављени умјетник у Италији.

Кад је приспио у Шибеник имао је да се погоди са Шибенчанима гледе наставка градње започете катедрале. Погодба је гласила на 115 дуката годишње награде за изградњу цркве коју је он, како се чита у документима, у гипсу моделирао и претставио је својим новим послодавцима (juxta formam de creta factam). Према томе моделу, уз неке промјене, била је иза његове смрти (1473 г.) и довршена по свој прилици од Николе Фиорентинца око год. 1500.

Архитектура св. Јакова имаде сва обиљежја архитектуре ране ренесансе очигледно изражена. Кров шибенске катедрале је

перфектно пресвођен у форми тачног уздужног пресјека управног цилиндра. Купола је геометријски тачан пресјек елипсоида по малој оси, а почива на октогону којем се са сваке странице уздижу по два кружним луком спојена ступа са украсом капитела чисте ренесансе. Апсиде су такође полуцилиндричне на атичким базама, док су орнаменти на апсидама и около цијелог горњег дијела цркве такови да гледалац добива одмах утисак примијењене старе класике са храмова Акрополе. Имаде, истина, орнамената на апсидама, навластито у трифорама, који су доиста у својим облицима и линијама »gotico fiorito«, али то су појединости које не дјелују на цјелокупан утисак. Фасада претставља уникум створен од градитеља Јурја; она је и по врсти и по времену први узор свих сличних фасада; све су друге конструисане касније. У Далмацији сличе фасади шибенске цркве св. Јакова фасаде цркава у Сплиту на Перистилу, у Задру она св. Марије, затим она у Дубровнику, а имамо их неколико сличних и у Италији, и то баш у Венецији двијеону Санта Мариа деи Мираколи, и С. Закариа. Све су споменуте фасаде изграђене послије шибенске.

Гледајући цркву св. Јакова изнутра, примјећујемо једнако успјелу хармонију као и извана, хармонију готског стила са великим покровом у ренесанси. Примијетити је и то, да се готска пресвођења у побочним лађама не намећу оку пред дивним високим сводом средње лађе и куполе. И закони статике примијењени су до савршенства. На четири витка ступа почива цијела купола у најстабилнијем равнотежју. Што се тиче крстионице, за њу се мора рећи да је јединствена. Њу је лично израдио градитељ Јурај.

Брунелески, кому се приписује првенство у покрету ренесансе, саградио је своју куполу од опека, без икакових орнамената, па успоређујући дјело нашега Јурја са тим кудикамо познатијим дјелом, морамо с усхићењем примијетити да је умјетник Јурај много новога дао у новом покрету, што се има приписати његовом таленту и далматинском камену којим се он у свом умјетничком стварању служио. Умјетник Брунелески је доиста могао дати орнаментику својој Санта Мариа дел Фиоре употребом мрамора којега имаде на споменутој цркви доста, али то је баш оно што он није учинио јер је мрамор употребио само за изведење полихромије. Ради тога Санта Мариа дел Фиоре у својој унутрашњости не дјелује ни на око ни на душу као богата али укусна унутрашњост цркве светог Јакова у Шибенику. У потврду овога што је речено о катедрали у Фиренци могу да служе дословне ријечи Alfreda Melani-a: »Tanta sontuosità ornamentale esterna ha un desolante contrasto con l' interno, scialbo come una caserma e freddo come un quartiere disabitato«.

Енглески архитект T. G. Jackson у своме дјелу »Далмација, Кварнер и Истра« пише: »катедрала шибенска може се такмити сама којом грађевином онога доба«, а даље: »Не само Италија, већ цијела Европа не би нам могла показати цркву онакових димен-

зија гдје није употребљено ни опека ни дрвета, већ само камен и мрамор«. Још: »Ефекат унутрашњости ове катедрале је импозантан, и ја не познајем ниједну другу цркву сличне величине чија би унутрашњост била кадра да инспирира тако дубок дојам«. Најзад: »Ако се сјетимо да је шибенска црква саграђена девет година прије оне у Римини и 40 година прије С. Мариа деи Мираколи од Пиетра Ломбардо, а да се ренесанса није одомила у Француској Енглеској и Њемачкој него тек око сто година касније, онда се мора признати да Giorgio da Sebenico има наслова за једно одлично мјесто међу покретачима велике културне револуције XV вијека«.

Међу умјетнике који су у то доба дјеловали у Шибенику треба нарочито споменути Луцијана и Франу Лаурана. Они су свакако велики умјетници ренесансе. Били су Далматинци, из Вране код Биограда, дакле наши људи. Они су баш ученици из школе Јурја Градитеља. Луцијан је конструирао у Италији гласовили Палацо Дукале у Урбину, лијеп узор ренесансе на коме се инспирирао и сам Рафаел. Ученик Луцијана Лауране у Италији био је гласовити Браманте.

Није ли према овоме наш Јурај Шибенчанин дјед Брамантеове и Микеланђелове куполе св. Петра?

Градитељ Јурај је често ишао у Сплит, јер су у Сплиту тада римске старине биле видљивије неголи игдје на свијету. У Сплиту је израдио ремек дјело скулптуре у цркви св. Дујма: саркофаг св. Анастазија. Његових дјела, међутим, имамо у Анкони, а у Дубровнику је, како је познато, довршио Кнежев двор. Радио је тада са познатим великаном у покрету ренесансе, умјетником Микелоцом.

Иза смрти градитеља Јурја који је умро баш у своме Шибенику у својој сопственој кући год. 1473, наслиједио га је у градњи катедрале велики умјетник Николо Фиорентино, који је цркву извана сасвим покрио и саградио куполу према замисли свога претходника Јурја. Николо Фиорентино исклесао је и дивни барелиеф на звонику Нове Цркве. Фиорентино је најбоља своја дјела израдио у Трогиру (капела Орсини). (У Трогиру имамо једну дивну имитацију сплитског Ескулапова темпла, познату крстионицу, дјело Андрије Алешија, такође ученика из Шибенске школе).

Послије Фиорентинца истиче се на градњи катедрале Јурај Мастичевић. Он је израдио горњи дио фасаде.

Најбољи ученик градитеља Јурја јесте Иван Прибиславић. Њега је учитељ употребљавао за најфиније своје радње. У Шибенику је он израдио красне стубе са орнаментима и скулптурама на цркви св. Ивана, као и красан приземни прозор сакристије под звоником, те стубе и прозор; затим капелу и попрсје св. Николе у цркви св. Барбаре, све у чистој ренесанси. Истодобно је умјетник Иван Петров израдио у дрвету красно распело на олтару. Иван Петров је био Сплићанин, каноник.

Од осталих ученика Јурјевих вриједни су спомена: Ђуро Припковић, Петар Драшковић, Радић Покровић, Душан Горамић,

Андрија Влатковић, Вукашин Марковић, Пеко Радиновић, а било их је још доста. Ови радници умјетници израдили су по Шибенику све мање архитектурне и скулптурне радње (фасаду св. Духа, звоник св. Спаса,фасаду палаче Фосколо). Највише су радили на грбовима које и данас видимо на сваком углу и на сваком порталу.

Мало времена послије довршења катедрале, док још она није била ни посвећена, рестаурирана је била градска вијећница, такођер у стилу чисте ренесансе (колонаде без прозора).

Прије неголи пређемо на друге умјетнике који су дјеловали на осталим гранама умјетности у то доба у Шибенику, споменућемо још неке радње и умјетничка дјела споменутих кипара и умјетника тесара па катедрали и по осталим грађевинама у Шибенику.

На катедрали до апсида налазе се два дјетића са одвијеним пергаменом са натписом у славу бискупа Шижгорића. Својим пропорцијама и мускулатуром упућују на великог умјетника. То је дјело градитеља Јурја Матејева; израдио га је властитом руком, као што је израдио и »Opus cuvarum«, како натпис под тим дјетићима каже. Стубе св. Ивана, за које смо већ казали да је израдио умјетник Иван Прибиславић са Николом Фиорентинцем, истичу се својом красном балустрадом. Треба овом пригодом потсјетити гледаоца и на средовјечни барелиеф над малим вратима испред стуба, који претставља Св. Ивана са адорантима а у позадини Шибеник. У цркви »Нова Црква« види се прекрасан барелиеф у дворишту који претставља Христово полагање у гроб. Израђен је од Николе Фиорентинца год. 1470. У Новој Цркви имадемо на цијелом зиду фреске из XVII вијека. Не зна се ко их је сликао.

У погледу сликарства и резбарства у то доба имамо гласовитог Јурја Чулиновића-Schiavone-a, зета градитеља Јурја, познатог по својим мадонама и полиптицима (Торино, Дрезден, Лондон). Он се родио 1435 год. у Скрадину. Сликали су у то доба још и Владанов и Вучковић, понајвише олтаре, за капеле господе шибенске. Касније је живио и радио у истом духу познати сликар Медулић (Andrea Schiavone). Он је рођен у Шибенику 1522, г. Ради својих успјелих радња похваљен је био и од Тицијана и запослен у сликању библиотеке св. Марка у Венецији и галерије Медићи у Фиренци. Сликање је научио у Шибенику, гдје је оставио своју велику радњу, фреско на великој страни дворане градске вијећнице, али коју данас више не видимо. Његове се радње већином налазе по галеријама Дрездена, Париза, Беча и Венеције.

Ко је касније сликао лијепе олтаре св. Доминика те стропове цркава св. Фране, Нове Цркве и св. Николе, то се не зна.

Гласовити Мартин Колунић-Рота (рођен г. 1520), умјетник бакрорезне умјетности, био је такођер Шибенчанин. Познат је са својег мајсторског дјела, бакрореза задњег суда Микеланђеловог, и слике Антуна Вранчића.

У Венецији и у Лондону имамо много радња Орација Фортеца, златара-умјетника из Шибеника. Он се родио и умро (око 1580) у Шибенику.

Бакрорезац Наде Бонифацио је такође Шибенчанин. Био је познат у Риму. Стално је радио у заводу илирског св. Јеролима, за који је завод урезао велику земљописну карту илирских земаља, посветивши то дјело Фаусту Вранчићу.

Концем XVI вијека дух литературе и умјетности у Шибенику је већ ишчезавао. Погибељ с мора и навале турске пријечиле су у многоме интелектуални рад. Велика опсада Шибеника 1647 г. дала је граду много бриге и муке. Двије године затим страшна куга похара $^{2}/_{3}$ становништва, које је од 10.000 спало на 3.000. У проријеђеном граду требало је радне снаге, и зато се насели из Загоре, бјежећи од Турака, велики број здравога народнога живља. Кад је престала опасност од Турака почела су се јаче развијати тежачка предграђа, и тако мало по мало град поприми данашњи облик.

На концу овог кратког приказа културе XV вијека у Шибенику, сјетимо се онога што каже умјетнички повјесничар Вентури и поносимо се тиме: да је концем XV вијека и почетком XVI вијека постојала у Шибенику врло уважена умјетничка школа, колијевка ренесансе уопће, и да се уплив те школе одразио у архитектурама Трогира, Сплита, Дубровника и Анконе.

Dr. DRAGAN PLAMENAC:

Nepoznat hrvatski muzičar ranoga baroka

ŠIBENČANIN IVAN LUKAČIĆ (1574—1648) I NJEGOVI MOTETI*)

Dok je historijski razvitak likovnih umjetnosti u hrvatskim zemljama od 16. do 18. vijeka ipak već malo podrobnije ispitan, povijest muzike ovoga razdoblja u nas još je sasvim tamna i neistražena. Pri tom valja, držeći na umu paralelizam manifestacija na različnim područjima umjetnosti, misliti u prvom redu na naše primorske i dalmatinske krajeve. Sudeći po oskudnim vijestima, koje nam javljaju o muzičarima prošlih vijekova u Dalmaciji, čovjek bi pomislio, da umjetna muzika 16. i 17. vijeka ondje i ne bilježi vrednijih samostalnih radova. Stariji pisci o lokalnoj kulturnoj povijesti dalmatinskoj kao Ciccarelli, Carrara, Fabijanić, Ljubić uopće ne spominju starih autohtonih muzičara. Kukuljević u svom »Slovniku« prema starijim vrelima iznosi doduše neka imena, ali, kao i Kuhač i noviji pisci, ne može da ukaže ni na jedno konkretno djelo starije figuralne muzike koje bi, nastalo od domaćeg autora na domaćem tlu, moglo da bude svjedokom izvjesne visine umjetne muzičke kulture onoga vremena u nas, i da nam na živom primjeru pokaže, kakva se vrsta muzike tada u nas gajila. Svi podaci što ih nalazimo u dosadašnjim spisima, koji su se u nas dotakli starih dalmatinskih muzičara, ne prelaze granice kadšto zanimljivih, ali sasvim oskudnih biografskih bilježaka apstraktnog interesa, iz arhiva ili literarnih vrela.

Pa ipak se nije moglo pomisliti, uza sav nedostatak sačuvanih muzičkih djela, da je Dalmacija, toliko razvijena na polju ostalih umjetnosti, baš na glazbenom polju ostala jalova. To se moralo činiti još mnogo manje vjerovatno, ako se uzimalo u obzir, da je Dalmacija iz geopolitičkih razloga bila izložena jakim uticajima zapadne civilizacije. Valja pak znati, da je Italija od 16. do 17. vijeka prva svjetska muzička vlast. U toku 16. vijeka rimska škola s Palestrinom na čelu preuzima od Nizozemaca supremaciju na polju čistoga višeglasnog pjevanja, i ustaljuje je u djelima normativnog značaja i klasične ljepote.

Potkraj 16. vijeka, dijelom kao reakcija na golemu tradiciju Palestrinine škole, rađa se u Italiji novo naziranje na cilj muzike i sredstva njezina, i stvaraju se osnovi muzici narednih vijekova na čitavom evropskom Zapadu. Ovaj pokret, koliko u svjetovnoj toliko u duhovnoj muzici, nalazi područje naročito snažna razvitka u Veneciji. Grad na lagunama, u posljednjim decenijima 16. vijeka, veliko je evropsko muzičko središte i rasadište umjetničkih ideja. Bilo bi nemoguće pomišljati, da

*) S dozvolom pisca, ovaj članak prenosimo iz božićnjeg broja »Obzora« 1934.

jaka muzička strujanja i novi pogledi s druge strane Jadrana nijesu baš nimalo odjeknuli na našoj obali, koja je živjela razvijenim literarnim i likovno-umjetničkim životom, a bila je s Venecijom povezana političkim i privrednim vezama. Ali zar su baš svi do jednoga nestali u nepovrat domaći spomenici stare umjetne muzike?

U ugodnoj sam prilici da ovo pitanje zaniječem ukazujući na Šibenčanina Ivana Lukačića, kapelnika splitske stolne crkve u prvoj polovini 17. vijeka, i na štampanu zbirku njegovih moteta. Gotovo je neshvatljivo, da je ovo djelo, toliko važno za hrvatsku muziku, moglo da ostane u nas potpuno nepoznato. To se može razumjeti samo na osnovu činjenice, da se od njega sačuvao jedan jedini primjerak, k tome u inozemstvu, a sistematska istraživanja na ovom polju u nas uopće nijesu vršena. A ipak je ovo djelo, kao spomenik muzičke prakse u Dalmaciji na početku 17. vijeka, za historiju naše muzike, naše kulture uopće, u više pravaca dokumenat najvećega značenja. Prije svega nam je ono — ako izuzmemo četiri četveroglasna madrigala iz godine 1550., o kojima ću progovoriti drugom prilikom, iz pera Crešanina Andrije Patricija (Petris), suvremenika, sumještanina i jamačno blizog rođaka filozofa Franje Patricija — do sada prvi poznati primjer domaćega stvaranja na polju stare figuralne muzike. Dakle se ipak nije zatro svaki trag domaćem radu i djelovanju na ovom umjetničkom području!

Koliko je iz onih vremena bilo poznato figuralne muzike kompozitora jugoslovenskoga podrijetla, njezini su autori svoj talent i svoje snage mahom stavljali u službu tuđih sredina; njihova umjetnost, pa bila kadšto i veoma znatna, nema s našim domaćim prilikama nikakvih istinskih veza. Jacobus Gallus-Petelin (1550—1591), rodom Slovenac, u ranim se godinama života zauvijek odijelio od domovine; njegovo umjetničko djelovanje čitavo pripada tuđini. Evo velikoga značenja Lukačićeva: premda se njegovo djelo po opsegu i općoj vrijednosti ne može da mjeri s Gallusovim, ustvrdit ću da je ono za historiju naše muzike kudikamo važnije, zato što njegov autor nije samo etnički izrastao iz hrvatskoga naroda nego je čitav svoj vijek živio i radio u njegovoj sredini. Lukačić je rijedak primjer umjetnika iz Dalmacije, koji se političkom vezom s Mlecima, povoljnijim ekonomskim prilikama i sjajem razvijenog umjetničkog života nije dao ponukati da ostavi domovinu i da potraži polje rada preko Jadrana. On nje, kao toliki »Schiavoni« među likovnim umjetnicima, povećao broj naših umjetnika-emigranata u Italiji.

Sama činjenica, da se Lukačić rodio u Šibeniku, ne bi dakle već po sebi bila toliko odlučna; njegovo djelo dobiva za nas svoju punu cjenu od sociološke povezanosti muzičarove s našim muzičkim prilikama. Njegovi su moteti nastali bez sumnje za svakidašnje potrebe muzičkoga dijela službe božje u splitskoj stolnoj crkvi, kojim je Lukačić upravljao. Autor je dakle morao da računa s potrebama i mogućnostima lokalnim, i zbog toga su njegovi moteti nadasve vrijedan prilog za upoznavanje tadašnjega splitskog muzičkog ambijenta. Po tehnici i umjetničkim sredstvima, u njima nam se očituju osobine duhovne muzike, kakva se u ono vrijeme gajila u Splitu i drugim dalmatinskim gradovima,

i na njihovu nam je osnovu moguće da izbliže odredimo umjetničku razinu muzičke prakse kojoj su oni služili.

Moramo reći, da je niveau toga muziciranja bio začudo visok. Čini se, da je prva polovina 17. vijeka bila uopće najpovoljnije doba za njegovanje duhovne muzike na našem Jadranu. Dalmacija je tada bila dovoljno atraktivna i za strane muzičare, tako da je bilo — kako ću pokazati na drugom mjestu — i uglednijih talijanskih glazbenika, koji su čitav život provodili na ovom žalu. Ako isporedimo Lukačićevu muzku sa sačuvanim spomenicima duhovne muzike u Dalmaciji iz 18. i 19. vijeka, morat ćemo ustanoviti, kod posljednjih, jaku dekadenciju u stilu i čistoći sredstava.

*

Da skupim u malo riječi rezultat mojih istraživanja u Dalmaciji o životu majstora Lukačića. Žetva nije naročito obilna, ali je ipak iznijela nekoliko osnovnih data za poznavanje muzičarova života. Kako kazuje i sam naslov njegova štampanog djela, Lukačić se rodio u Šibeniku, u drugoj polovini 16. vijeka. Kako su zapisi najstarijih sačuvanih matičnih knjiga šibenske gradske župe nekoliko godina mlađi od vremena, kad je Lukačić po svoj prilici ugledao svijet, nije uspjelo, bar do sada, da se utvrdi tačni dan njegova rođenja. Dragocjenu naknadu za ovaj nedostatak daje važan dokument, koji sam bio dovoljno sretne ruke da pronađem u župskom arhivu stolne crkve u Splitu, mjestu trajnoga boravka i djelovanja Lukačićeva: zapis muzičarove smrti. U tom se zapisu kaže, da je Lukačić, »otprilike 74 godine star, prešao s ovoga svijeta na bolji«. Uzevši u obzir godinu Lukačićeve smrti, 1648, moguće nam je tako da odredimo godinu 1574. kao godinu u kojoj se muzičar po svoj prilici rodio. Da se utvrdi položaj Lukačićev u općem muzičkom zbivanju, neće biti bez interesa konstatacija, da je majstor bio suvremenik najvećih kompozitora ranoga baroka; otprilike sedam godina mlađi od Claudia Monteverdia, devet godina stariji od Gerolama Frescobaldia, a jedanaest godina stariji od Heinricha Schütza. U vrijeme kad je Palestrina, patrijarh muzike staroga stila, godine 1594. umro, Lukačić je bio u cvijetu mladosti, u dvadesetoj godini života svoga.

O Lukačićevim mladim danima, njegovim općim i muzičkim studijama, znamo samo toliko, da je stekao naučni stepen baccalaureusa, jamačno u Italiji; tamo je valjda studirao i muziku, u kojoj je dobio naslov magistra. Stupio je u red franjevaca i stekao među splitskim redovnicima velik ugled. Dokumenti u splitskom samostanu konventualaca spominju ga kroz mnogo godina kao gvardijana i administratora samostanskoga. Službe kapelnika i orguljaša splitske stolne crkve, koju je vršio gotovo do smrti, Lukačić se prihvatio svakako još prije g. 1620, jer ga već naslov djela štampanoga te godine nazivlje »prefektom muzike u splitskoj katedrali«. Nećemo dakle pogriješiti, ako ustvrdimo, da je Lukačić trideset godina s istaknuta mjesta upravljao crkvenom muzikom u Splitu.

Prema prije spomenutom zapisu u župskom arhivu stolne crkve, fra Ivan Lukačić je preminuo u Splitu, 20 septembra 1648. Mrtvo mu je tijelo sahranjeno u crkvi njegova samostana, franjevačkoj crkvi na Obali,

IOANNIS LVCACIH DE SEBENICO

In Metropolitana Spalatensi Ecclesia Musices Præfecti.

Sacræ Cantiones Singulis Binis Ternis Quaternis Quinisque vocibus Concinendæ.

A IACOBO FINETTO ANCONITANO

In Ecclesia Magnę Domus Venetiarum Musices Magistro.

In Lucem Editæ.

CON PRIVILEGIO.

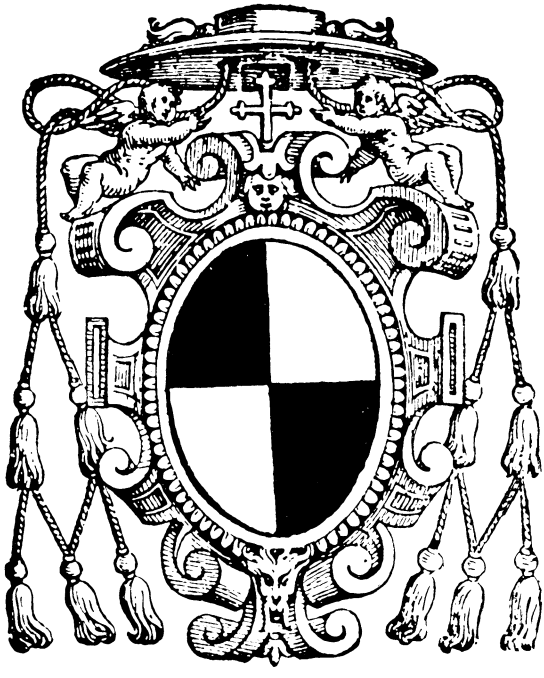

ORGANVM

SVB SIGNO GARDANI. VENETIIS MDCXX.

Naslovna strana originalnog izdanja Lukačićevih moteta

na istome mjestu, gdje su već počivali smrtni ostaci Tome arhiđakona i Marka Marulića. Ali dok sačuvana nadgrobna ploča i u ponovljenoj i pregrađenoj crkvi podržava živ spomen na pjesnika »Judite«, grobu staroga hrvatskog muzičara zameo se svaki, i najmanji trag. I ovo je bez sumnje pridonijelo tome, da je Lukačićevo ime i djelo u nas palo u tako potpun zaborav.

*

Majstor Lukačić, kako se čini, malo se brinuo za to, da mu djela izađu na glas i da se sačuvaju potomstvu. Bilo mu je već oko 46 godina, kad se njegov mletački drug Finetti sjetio da mu zbirku moteta izda štampom. Kako su Lukačićeve kompozicije gotovo slučajem ugledale svijet, tako su i pukim slučajem došle do nas. Sačuvale su se samo u jednom egzemplaru u Državnoj Biblioteci u Berlinu. Prije nego je ušao u veliku berlinsku biblioteku, ovaj se primjerak nalazio u knjižnici njemačkog muzičkog bibliofila Georga Poelchaua (početak 19. vijeka), koji ga je s drugim djelima figuralne muzike 16. i 17. vijeka jamačno našao u Italiji i utijelio svojoj zbirci. Djelo je, kako čitamo na naslovu, izišlo g. 1620 u Veneciji »Sub signo Gardani«, t. j. iz oficine nasljednika Gardana, glasovitih nakladnika i štampara muzike, kroz kojih je štampu prošao dobar dio muzičkih publikacija izdanih u Veneciji u toku 16. i na početku 17. vijeka. Kao gotovo sva vokalna muzika onoga vremena, i Lukačićeve »Sacrae Cantiones« izvorno su štampane u odijeljenim glasovnim dionicama. Djelo se tako sastoji od pet — u berlinskom unikatu odlično sačuvanih — sveščića, od kojih četiri sadrže vokalne partove, a peti neizrađeni, goli fundament generalnog basa. U svemu nam je ovdje sačuvano dvadeset i sedam komada; šest u jedan glas, četrnaest u dva glasa, tri u tri glasa, dva u četiri glasa, jedan po volji u četiri glasa ili pet glasova ,i jedan u pet glasova. Kao lice, koje Lukačićeve motete »izdaje na svijetlo« ističe se u naslovu i posveti izvornika, kako sam spomenuo, ugledni talijanski kompozitor Giacomo Finetti, u ono vrijeme kapelnik mletačke franjevačke crkve S. Maria dei Frari. Kompozicije svoga splitskoga druga Finetti latinskom posvetom prikazuje splitskom nadbiskupu Sforzi Ponzoni-u, Lukačićevu gospodaru, čijim je grbom urešen i naslovni list. Poznato je, da je Ponzoni, nasljednik čuvenoga Markantuna de Dominis na stolici splitskog nadbiskupa, bio velik zaštitnik glagolice u svojoj metropoliji.

Lukačićevo djelo, po formi i stilskim osobinama, pripada u literaturu t. zv. »duhovnih koncerata«, solističkih moteta u jedan glas ili malo glasova uz pratnju generalnog basa, koji su ušli u praksu u prvim godinama 17. vijeka. Novi motetski stil, koji se ovim stvorio, u osnovu je svome oprečan čisto vokalnom, polifonijskom motetskom stilu 16. vijeka. I na ovom području, u malim formama religiozne vokalne muzike, ogleda se duboko preobraženje, koje se u čitavoj muzici očituje oko godine 1600. Rađa se nova koncepcija duhovne umjetnosti; ona počinje da se posmatra pod ekspresivnim aspektom. Zakoraknuvši novim putevima, daleko od serafskog zvukovnog svijeta palestrinskih polifonija, muzika je otkrivala nepoznate ljepote, možda manje čiste, ali uzbudljivije. Muzička se renesansa i ovdje pretvara u muzički

barok Klasična crta renesanse, njezino teženje onome što je tipično, ustaljeno i objektivno valjano, ustupa mjesto romantičnoj crti baroka, teženju onome što je individualno, što je subjektivno; pokret i lična emocija postaju osnovne crte nove estetike. Na mjesto polifonijskog tijela, glasnika bezličnoga, kolektivnog osjećaja, stupa j e d a n glas koji vodi i koji se uzvija na čelo kompozicije. Melodijski se organizam individualizira i postaje nosiocem ličnog osjećajnog života, postaje monodija. Harmonijski sadržaj višeglasnog vokalnog sloga dodijeljuje se instrumentalnoj pratnji, i pomoću novog tehničkog sredstva generalnog basa sažima u jednu liniju. Otsada se dakle ispisuju samo vokalne dionice i instrumentalni bas, dok se izrada ovoga basa na instrumentu prepušta izvodiocu.

Glavne karakteristike novoga motetskog stila, prema tome, jesu solistički sastav izvodilačkog tijela i instrumentalna pratnja. Odatle opet izvire bogatiji, življi i subjektivniji način izražaja ove muzike prema muzici čisto polifonijskog karaktera.

Lukačićevi »duhovni koncerti«, u svijetlu čitavoga ovog razvitka, veoma su značajni. Ako uzmemo u obzir, da su prvi jednoglasni moteti s pratnjom izlazili u prvom deceniju 17. vijeka, a Lukačićevo je djelo štampano godine 1620., ako pomislimo, da Lukačić svih dvadeset i sedam moteta zbirke jamačno nije komponirao najedamput, neposredno prije nego su ušli u štampu, nego da je Finetti u ovoj zbirci skupio u jedno komade, od kojih su neki vjerovatno napisani i p r i j e, u toku od više godina, za potrebe crkvenoga pjevanja u splitskoj stolnoj crkvi, bit će nam jasna Lukačićeva s u v r e m e n o s t s novim naprednim stilskim težnjama u Italiji. Iz njegova djela vidimo, da su monodijske tekovine ranoga baroka na polju duhovne muzičke lirike odmah u prvo vrijeme našle odjek u Dalmaciji; naš se autor, i u općim evropskim razmjerima, ukazuje kao muzičar vrijedan poštovanja. Ovo je toliko značajnije, jer bi se moglo pomisliti, da je muzika u Dalmaciji 17. vijeka, kao plod periferijske kulturne sredine, tek sa zakašnjenjem prenosila nove tehnike i formule vremena. Ako se Lukačić, već radi ograničenijih prilika dalmatinskih u pogledu muzičke reprodukcije, i nije priklanjao rješavanju umjetničkih zadaća velikoga formata, on je u radovima manjega mjerila uspijevao da nimalo ne zaostane iza općega muzičkog napretka svoga vremena. Moteti su njegovi zanimljivi baš radi toga, jer se ne povode u cijelosti za jednom već ukrućenom i gotovom kompozicijskom formulom, nego se u njima novi motetski stil pred našim očima još izgrađuje. Zanimljivo je promatrati kako na mahove još probijaju na površinu elementi stare polifonijske umjetnosti, i bilježiti razliku, koja u ovom pogledu postoji između pojedinih komada zbirke. Ovo stilsko kolebanje daje Lukačićevu djelu naročitu raznolikost.

Lukačićevi moteti nijesu dakle za nas samo prevažan historijski dokument; oni su preko toga još živa i lijepa muzika. Na nekim mjestima ova muzika, dubljinom svoga izražaja, nije nedostojna čak ni velikih svojih suvremenika, Monteverdia ili Schütza. Kao historijski dokument djelo treba da se izda potpuno, u diplomatski vjernom izdanju, s kritičkim aparatom. Kao muzika, koja još i danas može neposredno da go-

vori svojim umjetničkim kvalitetama, Lukačićevo je djelo trebalo da se učini pristupnim u ovećem izboru za praktičnu upotrebu, kako bi se majstorova umjetnička ličnost prikazala u različnim aspektima. Ovakav izbor koji donosi djelo u obliku podesnu za praktično izvođenje, držeći se ipak strogo bistva originala, u najskorije će vrijeme izići među publikacijama Hrvatskoga Glazbenog Zavoda.*) Muzika staroga našeg muzičara probudiće se iz duboka sna, koji je trajao puna tri vijeka...

Bilo bi sasvim pogrješno i nedostatak historijskoga shvatanja kad bismo htjeli, što se tiče muzičkog izražaja i muzičkih sredstava, tražiti u Lukačićevu djelu »narodnih« elemenata, u značenju što ga je riječ »narodan« u muzici dobila istom u mnogo kasnije vrijeme. Pogotovu bi to bilo pogrješno tražiti u staroj duhovnoj muzici, vezanoj, u različitih naroda zapadnoga kulturnog kruga, općim i moćnim konvencijama. U ono vrijeme i u prilikama u kojima je nastala, Lukačićeva muzika nije mogla da bude drukčija. U doba, kad su veliki njemački muzičari kao Hans Leo Hasler i Heinrich Schütz dolazili na studij u Veneciju, da se upoznaju s novim muzičkim nastojanjima i da steknu pun tehnički majstorluk, nemoguće je zahtijevati od dalmatinskog muzičara etnički naglašenu nezavisnost u izražaju i sredstvima. Tek na univerzalističkim osnovima muzičkog baroka, koji su legije muzičara 17. i 18. vijeka privlačili u Italiju, mogle su uostalom da se uzdignu velike sintetičke ličnosti kao Händel, Gluck i Mozart.

Lukačićeva muzika, dakle, ako se u umjetničkim formama i muzičkoj frazeologiji i naslanja na strane tekovine, nije zato ništa manje značajna za povijest naše muzičke kulture. I ovakva kakva jest, ona je dokaz davne kulturne afirmacije dalmatinskih Hrvata, i u njoj se očituju umjetničke podobnosti etničkoga skupa iz kojega je nikla. Mi se njome možemo s pravom ponositi, kaošto se s pravom ponosimo i najboljim djelima naše dalmatinsko-dubrovačke literature i likovne umjetnosti.

---

*) Ova je publikacija upravo izišla pod naslovom: Ivan Lukačić, *Odabrani Motetı* (Duhovni koncerti), obradio i s historijsko-kritičkim uvodom izdao dr. D. Plamenac. Izdanja Hrv. Glazb. Zavoda, Zagreb.

Dr. GRGA NOVAK:

POZIV OBROVCA ZA SLAVENSTVO DALMACIJE

7 aprila 1848

1848-a godina zatekla je Dalmaciju skroz nepripravnu u nacijonalnom pogledu. Gradske općine, a i mnoge manje, bile su u rukama talijanskim duhom zadojene inteligencije i građanstva, sela potpuno zapuštena, bez škola i narodnih vođa, ono malo Hrvata i Srba oko »Zore Dalmatinske« i »Srpsko-dalmatinskog magazina« bez veze sa narodom. Bolje su prilike bile jedino u Dubrovniku, u kojem je, uza svo jako prodiranje i nametanje talijanskog duha preko njegovog kolegija. odnosno gimnazije, svejedno bila budna uspomena na staru republiku, i uvijek živa slavenska svijest.

Od ostalih se dalmatinskih mjesta jedini Obrovac odlučno i energično, i službeno, odmah zauzeo za slavensku stvar. Vijest da je car, svojim patentom od 15 marta 1848 godine, odredio da dade Austriji ustav, bila je u Dalmaciji u prvi mah s oduševljenjem pozdravljena. Ali kad je u Dalmaciju stigao taj carski patent, ili kako se on sam nazivao »pečatnica«, javile su se mnoge sumnje i bojazni, od kojih je najveća bila ta, da car ne bi Dalmaciju pripojio Hrvatskoj i Slavoniji. Najoštrije je i najhitnije istupila protiv sjedinjenja s Hrvatskom splitska općinska uprava, koja se je onda zvala «municipalna kongregacija«. Ona je još 29 marta upravila na cara hitnu molbu, u kojoj odlučno ustaje protiv Zagreba, koji je molio da car Dalmaciju pridruži Hrvatskoj i Slavoniji. Split je isticao kako su Dalmatinci protiv sjedinjenja s Hrvatskom, stoga što pored ostaloga, ne bi mogli da se služe »ilirskim« jezikom, budući da nisu vješti da «njime slobodno govore pri raspravljanju javnih poslova«.

Dok je tako postupao Split, slično tome i Zadar, a ostala se dalmatinska mjesta nisu još izražavala, sasvim je drugačije postupio Obrovac.

7 aprila uputilo je upraviteljstvo obrovačke općine jednu notu ostalim dalmatinskim općinama, i to prilikom doskorašnjeg izbora dalmatinskih poslanika koji će poći u Beč na vijećanje o ustavu. U toj noti kaže se među ostalim i ovo:[1])

»Neosporno je, i oni koji ovo pišu uvjereni su, da se ne će naći niko koji bi iznio sumnju, da je naš **dalmatinski narod i svojim porijeklom i po svom jeziku i običajima doista slavenski,** da svaki njegov moralni razvoj i prosvjetljivanje treba da bude po prirodi slavensko, i da bi, kad bi se ovo htjelo bastardirati talijanskim jezikom i duhom, bilo

[1]) »Notu« obrovačke općine kao i odgovore nekih općina (Splita, Makarske, Paga, Drniša) koje nam je uspjelo pronaći u arhivu općine obrovačke donosimo u originalu kao dodatak na koncu ovog članka. — Op. Ured.

ne samo za osudu, jer bi bilo ubitačno za našu narodnost, nego bi i sam rezultat ostao negativan, kako nam to doista dokazuju prošla stoljeća. Kad bude u školama i u javnim poslovima Dalmacije materinski jezik **dalmatinski,** onda će ih on razumjeti i oni će njemu koristiti, ali sve dotle dok je tu jedan strani jezik, on je isključen od svakog aktivnog učestvovanja«.

»Svratimo pogled na druge narode, nosili oni koje bilo ime. Svi oni nastoje da se ujedine i konsolidiraju svoj vlastiti opstanak, tražeći osobito upotrebu materinskog jezika«.

»Madžari, Hrvati, Srbi i Česi mogu da nam služe kao odličan primjer«.

»Dao Bog, što pišuća općina vruće želi, da bi takovim osjećajima bila užgana dalmatinska srca, i da bi se sjetili da su Slaveni, a ne Talijani, i da bi u ovom jedinom i pravom elementu tražili svoj spas i povratak slave i veličine naših pradjedova, koji su se dičili **slavenskim** imenom. Svaka diverzija bilo bi otvoreno protivljenje našoj narodnosti, **značilo bi zanijekati same sebe, i izdati domovinu«**

»Čuvajmo se dakle onih krivih proroka, koji, iako ih ova zemlja hrani, pokazuju da su odrodi, da nisu njeni sinovi, ne uzdajmo se u one koji preziru naš jezik, naše običaje, u čijim ustima riječ »morlacco« znači prezrenu svjetinu, i koji isključivo teže da nas moralno unište mjesto da nas podignu i vode ljepšoj i slavnijoj budućnosti«.

U posebnom prilogu govori obrovačka općina o tome kakovi treba da budu oni poslanici, koji će ići u konstituantu, kako treba da oni poznaju odlično sve potrebe Dalmacije, kako treba da poznaju narod i njegovo materijalno i intelektualno stanje i kako oni »moraju da ispravno cijene ono što je tom narodu najdragocjenije, t. j. njegovu narodnost. Moraju zato da oni budu uvjereni i oduševljeni Slaveni, i da kao takovi poznaju tačno historiju ovog siromašnog, ali junačkog naroda, koji sačinjava ogromnu većinu Dalmacije, **ove eminentno slavenske pokrajine...** Poslanici, koji su istina rođeni u Dalmaciji, ali čiji je osjećaj tuđ dalmatinskoj narodnosti, čije su težnje i srca talijanski, oni bi je samo izdali, oni bi je lišili onih ogromnih beneficija, koje od ustava očekuje svaka narodnost ogromnoga carstva«.

Obrovačka nota svršava ovako: »Dalmatinci! Nemojmo se stidjeti naše majke domovine, našeg slavnog porijekla, naše narodnosti, pokažimo se pravi i dostojni **Slaveni,** i neka sva naša djela i izražaji nose tip našeg slavnog naroda. Vi, predraga sestro (općino), poduprite s vaše strane ove patriotske osjećaje, da se uvede materinji jezik u svim javnim i privatnim poslovima, jer nam se ukazuje sretna prilika za to... Pauca sapienti«.

Da živi car Ferdinand I,. da živi konstitucija, da živi Dalmacija, da živi slavni slavenski narod, da živi sloga i bratstvo«. Notu su potpisali načelnik Tremoli, te Simonelli, Ćirjak Radulović, T. Simić, Milanović i A. Bolis.[2])

Obrovačka nota poslana je u Split 7 aprila, dakle prije nego je splitska kongregacija poslala dio svoje molbe caru u štampu, pa je

[2]) U splitskom općinskom arhivu, god. 1848. N.o 658.

prema tome u Obrovcu nisu poznavali. Prirodno je bilo da je ona vrlo neugodno djelovala na splitsku kongregaciju koja je bila uprav oprečnog mišljenja od obrovačke općinske uprave. Obrovačku je notu primila splitska kongregacija 17, a odgovorila na nju tek 29 aprila.[3])

Splitska kongregacija u svom odgovoru odmah ističe, da ono što Obrovčani iznose ne odgovara istini. Splitska kongregacija nije mišljenja obrovačke, i odnosno tog svog mišljenja svraća joj pažnju na jedan članak, koji istog dana (29 aprila) šalje u »Gazzetta di Zara«. »Mi se ne možemo uvjeriti — kažu Splićani — da neprosvijetljeni dio treba da dade ime narodu, a ne onaj prosvijetljeni. Uzevši u obzir naše sadašnje prilike, kad bi se htjeli sjediniti s Hrvatskom i Slavonijom, i sljedstveno primiti u upravi slavenski jezik, mi bi se morali prepustiti administraciji koju bi svu sačinjavali Slavonci i Hrvati, i koja bi nama bar 50 godina vladala, i bila prava hrvatska invazija. Mi poštujemo uvelike visoke i plemenite sposobnosti onoga naroda, ali nama se čini da njegova kultura i ekonomska snaga ne nadmašuje ništa našu, a mi trebamo da preko naobraženih dalmatinskih zastupnika (bili oni porijeklom Slaveni ili Talijani) iznesemo u zakonodavnoj skupštini naše potrebe, i treba da budemo sjedinjeni s onima, koji, jer su kulturniji i bogatiji, mogu da nam pomognu da brzo napredujemo u socijalnom i ekonomskom pogledu[4]).

Članak koji je splitska kongregacija poslala listu »Gazzetta di Zara« i na koji upozorava obrovačku općinu, nosi u konceptu naslov: **»Odgovor na slavonsko-hrvastki poziv za sjedinjenje s Dalmacijom«.**

»Čast onom narodu — kaže u tom odgovoru splitska kongregacija — kojemu nacionalni duh daje jak život! Čast vama Slavonci i Hrvati koji ovaj duh visoko osjećate! I mi bi, kad nam vrijeme koje katkad gradi, a katkad ruši, ne bi bilo dalo druge elemente, bliže nego su historijske uspomene prošlih vijekova, mi bi, sa najiskrenijom vjerom pristupili narodnom jedinstvu. Ali, poslije onih prvih naših zajedničkih početaka, koji se gube u magli vremena, poslije onih naših, možda zajedničkih, invazija i uništavanja, što nerado spominjemo, došla su druga stoljeća, druge države, drugi jezici, drugi običaji. Turska sablja kosila je vas, kosila je nas, kao osvetnik pokolja, koje smo mi učinili nad stanovnicima koji su bili prije nas, i prodrla je unutar naše zemlje i razdijelila nas je, zauzevši naš centar, i ostavljajući samo jedno krilo prema sjeveru, jedno krilo prema jugu, i bila bi i dalje išla da vaše ruke nije pomagao hrabri Madžar, a naše moćni Lav. I tako su naši krajevi primivši barjak Svetoga Marka, napunjeni talijanskim porodicama, talijanski jezik (la favella del si) i običaji one slatke (dolce) zemlje toliko su se među nama raširili, da su ih puni gradovi i varoši, i cijela zemlja, — osim najzapuštenijih sela, u kojima se govori jezik, koji vi, plemeniti Hrvati i Slavonci sasvim ne razumijete, kao što ona sela ne razumiju sasvim vaš, i ako, nema sumnje, oba imaju zajednički korijen. Zbog toga je (kod nas) literatura, javno i privatno pisanje, javna nastava, i govor sve u ovom slatkom (saove) jeziku (talijanskom), u kojem su,

[3]) Vidi u dodatku na koncu članka.

[4]) U splitskom općinskom arhivu, god. 1848 N.o 658.

osim malih iznimaka, svi naši umovi prosvijetljeni, svi naši duhovi vaspitani, i u kojem izražavaju svoje misli oni, koji o našoj pokrajini i znaju i mogu da govore....

Vi, vrijedni Hrvati i Slavonci, i vi imate da se tužite na vrlo duga historijska vremena, koja su vas udaljavala od socijalnog napretka, vi također imate da želite da vam, bude bolje u poljoprivredi, a vrlo mnogo i u industriji, vi trebate da nastojite da vas brzi spojevi približe trgovačkim centrima, da vas razvoj velikih socijalnih istina dovede na razinu napretka ovog stoljeća. Bili smo jednaki u nesreći, bit ćemo jednaki, nadamo se, da. iako **odijeljenim** putevima, postignemo svoj preporod«.

Spomenuvši neostvarivost panslavističkih želja, splitska kongregacija nastavlja:

Mi vas, velikodušni Slavonci i Hrvati, **grlimo u evropskom bratstvu;** mi želimo da se s vama nađemo na putevima intelektualnog, poljoprivrednog i industrijskog progresa, sakupljeni iza žezla onog carstva, koje će ostati čitavo i moćno....«[5])

Oduševljen poziv Obrovca nije mogao da pokoleba talijanskim duhom zadojenu splitsku kongregaciju, on ni ostaloj Dalmaciji nije naišao na srdačan prijem, ali je bio bar prva svijetla zraka, koja je Hrvatima i Srbima preko Velebita bljesnula iz službenih općinskih krugova, i uvelike ublažila porazan dojam splitskoga odgovora.

*

I

»Nota« obrovačke općine od 7 IV 1848 koju je razaslala svim općinama u Dalmaciji i kojom ih pozivlje na zajedničku akciju za izvojevanje nacionalnih i političkih pravâ slavenskog življa u Dalmaciji, glasi:

N.o 600. Amministrazione comunale d'Obbrovazzo.

NOTA

Ora che dalla Munificenza Sovrana ad ogni uno é concesso l'uso libero della parola, ora che i rappresentanti della Dalmazia dovranno partire all'Imperiale Residenza per far conoscere il vero suo stato, ed i suoi bisogni al'Supremo potere, questa Podestaria guidata dai più sinceri e vivi sentimenti patriottici, si permette di esternare a Lei sua sorella alcune deboli considerazioni.

É cosa incontrastabile, e ritiene la scrivente, che nessuno si trovera che volesse mettere in dubbio, che il nostro popolo Dalmato, come per origine, cosi per lingua e costumi é veramente Slavo, che ogni suo sviluppo morale, ed invicilimento dev'essere di natura Slava, e che volendosi questa bastardare con lingua e spirito Italiano, sarebbe non solo condannabile tale intenzione, perché micidiale alla nostra nazionalità, ma il risultato stesso resterebbe negativo, come ne dimostrano pur troppo i passati secoli. Quando le Scuole Nazonali e gli affari pubblici saranno trattati con la madre lingua del Dalmata, saranno da lui capiti, e serviranno per lui; ma fino a tanto che vi suplisce un idioma straniero, egli ne resta escluso da ogni attiva participazione.

Rivolgiamo lo sguardo alle altre nazioni, qualunque nome esse portano, tutte quante cercano di riunirsi, e di consolidare la propria esistenza, col rivendicare specialmente l'uso della madre lingua.

Gl'Ungari, Crovati, Serbi e Boemi ci possono servir d'esempio lodevolissimo.

Voglia Iddio, e la scrivente ardentemente lo desidera, che da tali sentimenti venissero accesi i Cuori Dalmati e che si ricordassero d'essere Slavi, e non Italiani, e che in questo unico e

[5]) U splitskom općinskom arhivu, god. 1848. N.o 658.

vero elemento cercassero la loro salvezza ed il ripristino della gloria e della celebrità de'nostri antenati, che si gloriavano del Nome Slavo. Ogni diversione sarebbe in aperta opposizione alla nostra nazionalità, sarebbe il rinegare se stessi ed il tradire la Patria.

Guardiamoci quindi da que'falsi profeti, che sebbene nudriti da questa terra, mostrano essere degeneri, non essere anzi suoi figli; non fidiamoci di quelli, che disprezzano la nostra lingua, i nostri costumi, nella bocca de quali il nome Morlacco significa una genìa abietta, ed i quali tendono esclusivamente a distruggerci moralmente, anzicchè sollevare e guidare ad un migliore e più glorioso avvenire.

DALMATI! Non vergognamoci della nostra madre Patria, della gloriosa nostra origine, della nostra nazionalità; mostriamoci veri e degni Slavi, e tutte le nostre operazioni e rappresentanze portino il tipo della celebre nostra Nazione.

Voi dilettissima Sorella, anche dal canto vostro appoggiate questi patriottici sentimenti per l'introduzione della nostra madre lingua in tutti gli affari pubblici e privati, giacché l'occasione ci si mostra propizia. Nell'unito allegato troverete sul merito alcune altre utili riflessioni.

Pauca sapienti.

Viva l'Imperatore Ferdinando Primo.
Viva la Costituzione.
Viva la Dalmazia.
Viva la gloriosa Slava Nazione.
Viva la concordia e la fratellanza.

Obbrovazzo li 7 aprile 1848.

Il Podestà:
I. Tremoli
Simonelli
Ciriaco Radulović
T. Simić
Milanović

II

Odgovor Splita

N.o 658. Congregazione Municipale.

NOTA

Sentimenti nobili ed elevati sono sempre un pregio per coloro che li nutrono, e lo spirito di nazionalita espresso nella gradita Nota 7. Aprile, sebbene non sembri colpir nel vero, pur ridonda a sommo onore di quelli che lo manifestarono.

Quanto al merito, noi non siamo dello stesso avviso, e ne spieghiamo i motivi in un articolo che oggi va spedito alla Gazzeta di Zara per la sua pubblicazione. Nè possiamo persuaderci che la parte incolta sia per dare il nome alla nazione, anziche la parte colta. E viste le attuali nostre condizioni se volessimo aggregarci alla Croazia e Slavonia, ed adottare per conseguenza nell'amministrazione la lingua Slava, noi dovremmo rassegnarci ad un'amministrazione tutta di Slavoni e Croati che almeno per 50 anni ne dominerebbe, ed ella sarebbe una vera invasione Croata. Che anzi nel mentre tutte le provincie oggidi sono chiamate ad intervenire mediante i loro deputati nella gelislazione del paese, la nostra, consiederandola Slava, non potrebbe avere nessuna rappresentanza, visto che la popolazione intelligente non è fra la nostra parte Slava. Noi rispettiamo immensamente le nobili ed alte prerogative di quella nazione, ma ne pare che la coltura ed i mezzi economici suoi niente superino i nostri, e noi abbiamo uopo di far intendere mediante illuminati Dalmati deputati (sian essi di origine Slava o Italiana) in mezzo al Consesso legislativo i nostri bisogni, e ne occorre star uniti a coloro che per maggiori coltura e ricchezze ne possino far velocemente avanzare ne' progressi sociali ed economici, onde al piu presto con solide e valide istituzioni far godere al nostro paese, che da un bel pezzo lo spetta,la sua parte di pubblico benessere, legandolo al novere de' popoli piu colti e civilizzati.

Prima della spedizione della presente leggemmo nella Gazzetta di Zara 7.o 34. un, articolo firmato *gli abitanti di Obrovazzo* alle immoderate espressioni del quale non si da nè peso nè risposta non ritenendo esso un carattere pubblico.

Spalato, 29. Aprile 1848.

Il Podesta:

Dudan

(Na dnu prve stranice: All'Inclita Amministrazione Comunale di Obrovazzo.)

III

Odgovor Makarske

N.o 591 L'Amm.ine Comunale

NOTA

In seguito alla ben accetta di Lei Nota 7 corr. ci gode l'animo che i medesimi Sentimenti c'ispirano; e che tenderemo allo stesso scopo.

Niente di piu sacro che la Nazionalita; la quale ha pel primo suo carattere distintivo la propria lingua.

Noi rispetteremo le altre Nazioni in quanto esse rispetteranno la *Nostra.* Una forza maggiore puo seggiogare il collo, ma non il Cuore ne l'Anima.

Senza odiar le altre Genti, noi ameremo la *Nostra Nazione* ad imitazione appunto di quelle che amano la propria; — e speriamo anzi per questo di meritare la loro stima.

Dopo la Nazionalita, viene l'Economia; ovvero dopo *l'Essere,* bisogna pensare al *Modo dell' Essere.*

Dall'annessa Copia di Nota che abbiamo spedito alla Spettabile Congregazione Municipale di Spalato noi diamo prova indubbia e del nostro spirito Nazionale e del nostro Amor patrio.

Speriamo ch'Essa Spettabile Ammine Comle ci farà eco, e che sarà con noi nel *secondo,* come noi siamo con Lei nel *primo.*

Ci sarà grato un cortese di Lei cenno, e riputato parere in proposito; — vivendo noi sicuri della di Lei cooperazione con tutto l'impegno.

Macarsca, 26. Aprile 1848.

Il Gerente

Stef. Ivichievich

S. Milinich, assessore

(Na dnu prve stranice: Alla Spettabile Amm. Com. di Obrovazzo).

No 591 L'Amministrazione Comunale

NOTA

1. Liberta di commercio con *reciprocità* tra la Dalmazia e le seguenti Provincie: Croazia Austriaca e Turca, Slavonia, Servia, Bosnia, Ercegovina, Monte Nero.
2. Ammissione a libera pratica delle provenienze per terra da esse Provincie.
3. Consolati e Deputati Sanitari per sorvegliare la salute pubblica in Travnik, Serajo, Mostar, Tribinje, Novi Bazar, Cetigne.
4. Dazi d'Entrata dal mare e Transito per la Dalmazia limitato per tute le altre merci al *Cinquantesimo del Valore* colle norme del fu Trentesimo.

Tassati soli, per Barillo Veneto:

Olio . . . . . fio. 4 } Come a malmente
Vino . . . . . fio. 3 }

5. Uscita dalla Dalmazia libera affatto senza aggravio.
6. Il Sale, a prezzo pari ai Dalmati ed ai Ottomani.
7. Sale bianco vendibile da tutti i Magazzini della Reggia sul litorale Dalmato.
8. Gli Ufizzi Doganali e di Porto abinati agl' Uffizzi Sanitarii da per tutto per risparmio.

Questi sono benefizii anzi bisogni *reali, nazionali ed urgenti* per la Dalmazia.

Non è che li sentano i soli membri di quest' Amm.ine Comunale, ma sono il voto di tutti i suoi amministrati. La voce di costoro non è voce spregevole. Essa è la voce de figli de coloro che da 200. anni seppersi emancipare *da per se* dalla clava Turca con perfetta *eguaglianza civile;* e tra cui fin d'allora, la *proprieta piena* è a portata da ogni persona; e il *sentimento di liberta* è comune.

Il valore di questi *articoli* crediamo che sarà pur riconosciuto dal Suo Consilio, e dagli Amministrati di codesta Spettabile Congregazione Municipale.

In produrli dunque *d' accordo* per parte di tutti o dei piu Comuni della Provincia, sarebbe certo piu vantagioso che in dettaglio.

Le elezioni, il viaggio, le discussioni, le conclusioni.... dei Deputati Provinciali ritarderanno.

Non sarebbe, forse, miglior consiglio produrli immediatamente per ottenerne intanto l' attivazione parziale?..... Prova il ribasso di alcuni articoli della Tariffa del Dazio Consumo (Notificazioni dell' I. R. Governo della Dalmazia 22. Aprile 1848. No 8951/927). Se le Congregazioni Municipali aderissero nessuna Ammi.ne Comunale recrederebbe. L' utilità ne è comune e nazionale e Provinciale, senza bisogno di comento. Qualche conessione interinale e pronta che non sia *nuda promessa* rassicurerebbe il popolo inquieto per incertezza, e lo affezionerebbe piu a S. M. Imperatore e Re.

Il desiderare e domandare legalmente è lecito. Che cosa può accadere peggio di un rifiuto?.... Intanto il desiderio di ottenere e la disposizione a concedere, saranno palesi Il tempo maturera il resto!

La Spettabile Congregazione Municipale di Spalato preghiamo prenda *l'iniziativa* e ne formuli l'indirizzo.

Indi se trova bene lo circoli alle Comuni delle Provincie alla soscrizione. É forse meglio che il movimento proceda dai rappresentanti Comunali, che dai privati.

Questa proposizione d'Iniziativa, che faciamo ad essa Spettabile Congregazione per riverenza ed anzianetà non ci s'inputi a pusillanimità, poichè se non ispiacesse altrui la prenderemmo noi e produremmo l'Indirizzo francamente, quand'anche fossimo soli.

Abbiamo anche un appoggio sulla Risoluzione Sovrana 27 Novembre 1819. pubblicata colla notificazione dell'Eccelso Governo 27 Marzo 1821. No 1756(1002) Vedi la raccolta delle leggi 1821. Pag. 199.) e che, non sappiamo per quale sinistro, fu sospesa, certo con uno de modi, co' quali si é saputo fin ora *illudere* la stessa *Volonta Sovrana.*

Contro il Pretesto che l'Italia ci metterebbe in contumacia, vi sono le seguenti riflessioni:

1. Alla Dalmazia giova piu il commercio colla Bosnia che coll'Italia.
2. Anche i pensieri Italici si sono oggidi cangiati.
3. Nell'attuale stato di guerra la contumacia che per avventura venisse apposta dagl'Italiani, sarebbe utile alla causa dell'Austria.
4. E se alle altre Provincie Austriache per mantenere la libera pratica coll'Italia giovasse sostenere la separazione Sanitaria della Dalmazia dall'Ottomano, anche in Stato ordinario di Salute, queste tali Provincie dovrebbero indenizzare alla Dalmazia il danno ch' ella soffre per esse. Le quali quand'anche si assoggetassero di pagare per la Dalmazia tutte le di lei contribuzioni non basterebbe d'indenizzarla del danno ch'ella soffre in commercio da questa separazione Sanitaria non calcolati gli ostacoli Doganali.

Questo pero, preghiamo, non sia interpretato come un *dar consiglio;* ma come un *esprimerle lealmente il proprio Voto e rispettare la liberta dell'altrui.*

Un cenno cortese benevole ci servira e ci obblighera certamente.

Macarsca il 26. Aprile 1848.

IV

Odgovor Paga

N.o 340

NOTA

Questa Comunale Amministrazione accusa il ricevimento della Nota 13 corrente N.o 600 ed annessovi foglio d'idee d'essa ragguardevole Amministrazione.

Considerato pero che la Comune di Pago non puo dar peso decisivo nella bilancia provinciale o nazionale; che ha dovuto da secoli seguire la sorte della Capitale di Zara, e le

disposizioni dei Governi che si sono succeduti in Provincia dal 1797 in poi, ritiene essere prematuro il proporre cose che in breve non potrebbero vedersi attivate, e che dipenderanno dal voto del maggior numero delle Comuni Dalmate e piu importanti a suo tempo.

Pago, il 25. Aprile 1848.

Il Podesta
Zorovich

(Na dnu prve stranice: Alla Spettabile Amministrazione Comunale di Obbrovazzo).

V

Odgovor Drniša

N.o 777 Municipio di Dernis.

NOTA

Il Municipio di Dernis a codesta sua sorella salute ed amorosa concordia.

L'invito contenuto nella Nota 600 7 corrente di codesta Amministrazione le suonò nei termini del programma 28 Marzo 848 diretto in nome dei Regni uniti di Slavonia, Croazia e Dalmazia, e cosi pure di quello de 30 detto di quatrocento circa Croati Costituitisi in Rapresentanza Nazionale Austro Slava, rassegnato a S. M. per domandare la sanzione degli articoli del programma sudetto; e tuttochè noi non recrediamo alle generose gesta delli Slavi, pure si riportiamo come si riportammo alla protestazione rassegnata il 1. aprile corrente a S. M. da alcuni Dalmati a Vienna; e nel mentre che al loro vero patriotismo facciamo li piu sinceri ringraziamenti pella sollecita premura che si presero onde prevenire l'impressione che sul core benevolo di Cesare avrebbe potuto fare l'illegale rapresentanza Austro Slava sui destini della Dalmazia, rimetiamo L'amministrazione Comunale di Obrovazzo alla considerazione dell'articolo di Budua dei 31 Marzo p. p. di Francesco Danillo riportato nella gazzetta di Zara dei 10 corrente N.o 29, acciò possa convincersi che questo Municipio non sara giammai restio per far conoscere che la Dalmazia ha buon diritto di riputarsi Nazione Slava anche da per se tanto per uomini colti ed illuminati che per principii ed istituti per cui non sara per essere seconda ne invidierà la gloria sempre luminosa del Popolo Slavo.

Posa tale sentimento infondere generosi sensi patriotici a codesta spettabile Amministrazione che in questo argomento potrieno non corrispondere al desiderio della Popolazione del Distretto di Obrovazzo.

Dal Municipio di Dernis li 19 Aprile 1848.

Il Podesta
Villicich

L'Assesore
(nečitljivo)

Viva
Ferdinando I.!
Viva
la Costituzione
Viva
La concordia l'amore fraterno fra i Dalmati
nelli suoi Circoli di Zara, Spalato, Ragusa e Cattaro

(Na dnu prve stranice: Alla Spettabile Amministrazione Comunale di Obrovazzo).

Dr. PETAR KOLENDIĆ:

ZADRANIN ŠIMUN KOŽIČIĆ I NJEGOVA ŠTAMPARIJA NA RIJECI *)

Biskup Kožičić (Slika 1) član je ugledne zadarske porodice Bogna. U toj porodici ranije se često, s djeda na unuka, ponavljao hipo-

Sl. 1. *Šimun Kožičić (Biskupov portret kod porodice Begna u Zadru)*

*) S dozvolom pisca prenosimo ovaj članak iz februarske sveske prošlogodišnjeg skopskog »Јужног прегледа«.

koristik Koža,[1]) Kožica, mjesto Kuzma, pa je otud nastao patronimik Kožičić koji je na ostrvu Ugljanu, gdje su Begne imali posjede, i uopće u okolini Zadra, s vremenom potpuno potisnuo njihovo ranije prezime koje su, ako je vjerovati njihovoj porodičnoj tradiciji, donijeli bili iz Bratislave[2]), tako da se i naš biskup u srpskohrvatskim djelima prezivao stalno Kožičić. Po latinskom natpisu s groba njegove kuće, koji je u naše dane iz crkve prenesen u klaustar napuštenog franjevačkog samostana sv. Jeronima u mjestancu Ugljanu na ostrvu istog imena, znamo da mu je otac bio Lujo, majka Ursula, jedan brat Ivan-Donat, kanonik u Zadru, a drugi Petar, kavalir mletačke republike[3]), ali nam je godina njegova rođenja ostala nepoznata. Nije nam poznato ni u kom mjestu, ni koje je sve škole svršio, ali za latinskoga svećenika mogao se slobodno, on plemić, spremati i u Zadru, jer je Zadar, kao sjedište nadbiskupa, odvajkada imao po jednog gramatika i jednog teologa za klerike[4]). Uostalom i interesovanje za glagoljicu, koje je Kožičić u zrelijim godinama tako jako isticao, mogao je lijepo da zadovolji i u Zadru, jer je Zadar bio matica provincije glagoljskih trećoredaca sa čuvenim centralnim samostanom sv. Ivana Krstitelja,[5]) s puno glagoljskih rukopisa, razumije se. Sam je biskup zabilježio da je godine 1500, dakle za vrijeme jubileja, bio u Rimu, a po pričanju vidi se da je na nj vrlo mučno djelovao raspojasani život na dvoru Aleksandra VI.[6]) U Zadru se on spominje kao kanonik već godine 1502,[7]) bio je zatim arhiprezbiter na Pagu,[8]) a 7 novembra 1509 Julije II imenovao ga je biskupom u Modruši,[9]) u jednoj varošici koja je pod knezom Bernardinom Frankopanom imala visoko kulturne ambicije, ali na žalost stalno na udaru Turaka, od kojih je već 1493, odmah poslije krbavske bitke, užasno postradala.[10]) Međutim kad se godine 1512 sastao peti lateranski koncil s glavnim ciljem da se stvori raspoloženje proti Turcima, Kožičić je s mnogo biskupa iz naših krajeva došao u Rim da bi i lično ponudio potrebne informacije. Već u prvoj sjednici, 10 maja 1512, on je imao prilike čuti, kako u tom smislu govori splitski nadbiskup Bernardo Zane, a taj je govor s popratnom poslanicom Splićanina Tomasa Nigra pjesniku Marku Maruliću odmah i štampan u Rimu kod Giacoma Mazocchija.[11]) Ali u prvoj sjednici nasta-

---

[1]) G. Ferrari-Cupilli, Della vita e degli scritti di Simone Begna Zaratino vescovo di Modrussa, Annuario dalmatico I, Spalato 1859, 73.

[2]) D. Farlatus, Illyrici sacri tomus IV. Venetiis 1769. 110.

[3]) I. Brčić, Njekoliko staroslovenskih i hrvatskih knijga što pisanih što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo, Rad LIX 173.

[4]) Š. Urlić, Crtice iz dalmatinskoga školstva od dolaska Hrvata do g. 1910 I, Zadar 1919 43.

[5]) S. Ivančić, Povjestne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi, Zadar 1910, 201.

[6]) Knižice od' žitiê 33b.

[7]) Ferrari-Cupilli 62.

[8]) Brčić 174.

[9]) Knižice od' žitiê 33b.

[10]) Starine XXXIII 12, 64; A. A. Olesnicki, Bezimeni turski ljetopisac o bojevima Turaka sa Hrvatima godina 1491 i 1493. Rad CCXLV 218.

[11]) G. Praga, Tomaso Negri da Spalato umanista e uomo politico del secolo XVI, estr. dall' Archivio storico per la Dalmazia XV. Roma 1933. 18.

(Reprodukcija „Magazina Sjev. Dalm.“)

Sl. 2. *Kožičićev oficij (1530)*

vljenog koncila, u srijedu 27 aprila 1513, držao je govor naš Kožičić, opet, dakle, jedno lice iz krajeva izloženih turskoj opasnosti, o potrebi restauracije u katoličkoj crkvi i o ratu proti Turcima.[12]) Pod natpisom. **„Simo. Begnii | Epiſcopi Modru- | ſien. Oratio i Sex- | ta Lateran. Cocilii | Seſſione. Quinto | Kalen. Maias ha- | bita. M. D. xiii“** štampan je taj govor na sedam lista, jamačno u Rimu odmah, bez ikakve tipografske note, da ga naskoro unesu u zvaničnu publikaciju »Concilium Lateranense sub Iulio II et Leone X celebratum« (str. LXXXI—LXXXV) koja je u redakciji Antonija de Monte izašla u Rimu 1521 godine,[13]) pa da ga poslije prenesu Binius, Labé, Arduen, Surius, Mansi i kako su se sve zvali razni istorici pojedinih koncila.

Lateranski koncil trajao je stvarno do 16 marta 1517, pa Kožičić nije sve to vrijeme ostao u Rimu, ali je na jesen 1516, jamačno u dogovoru s okretnim knezom Bernardinom, došao da izvan sjednica koncila, 5 novembra, održi pred Leonom X i pred njegovim kardinalima jedan vatren govor o potrebi hitne pomoći Hrvatskoj, u prvom redu onom kraju koji je bio u rukama Frankopana s biskupovom Modrušom kao središtem, iz koje da su Turci baš tog proljeća opet otjerali preko hiljadu lica u ropstvo. Govor je odmah štampan na šest listova pod natpisom: **„Si. Begnii Epi | Modruſien d' Cor | uatiae deſolatioe | Oro ad Leonem | . X. Pont. max. | Non. Nouebris | habita. M. D. | XVi.“**, bez ikakve sumnje u Rimu, vrlo vjerovatno u štampariji, gdje i govor od 1513. Nije nam poznato, s kakvim je uspjehom svršila ta Kožičićeva misija, ali poslije bitke kod Mohača i poslije pada Jajca u njegovu Modrušu ušli su Turci, a on se jedva spasao u Vinodol, pa kad su ga i tu stigli, povukao se, negdje 1529, u bolje zaštićenu Rijeku.[14])

A tu na Rijeci pokrenuo je i jednu glagoljsku štampariju. Zbog nje je morao ići u Mletke. Tamo se pobrinuo za nekoliko drvoreza i za nepotpunu seriju dekoriranih polugotskih ksilografskih inicijala (A, B, D, E, G, L, M, N, O, P, R, S, U), na kojima su portreti ili svetaca ili nekih redovnika, što je onda bilo moderno u Mlecima.[15] Sve, sigurno, radovi tamošnjeg umjetnika Matije iz Treviza (Mattio da Treviso), jer poneke ksilografije Kožičićeve štamparije nose oznake: .m., .M.F i matio fecit, a to su signature baš toga ksilografa.[16]) U Mlecima je, onda, kod nekog drugog, slabijeg, majstora dao praviti svoj tipografski znak: leoparda kako se propinje, što je inače njegov porodični grb, i to na štitu iznad koga je dodao biskupsku mitru (Slika 6), a tako i pet glagoljskih ksilografskih inicijala (Ž, Z, I, K, Ê), sve sasvim prosto u tehnici bijelo

[12]) N. Žic, Šimun Benja Kožičić u lateranskom koncilu, »Obzor«, od 12 novembra 1932. Prepričano prema C. J. Hefele-J. Hergenröther, Conciliengeschichte VIII, Freiburg i. B. 1887. 562—565.

[13]) E. Guglia, Studien zur Geschichte des V. Lateranconcils (1512—1517), Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe 140, Wien 1899, 1.

[14]) F. Rački, Život Šimuna Kožičića-Begne, biskupa moduškog i pisca, Zagrebački katolički list XII. Zagreb 1861. 26.

[15]) C. Pasero, La xilografia nei libri bresciani fino alla seconda metà del XVI secolo, estr. dai Commentari dell' Ateneo 1926, Brescia 1927. 13.

[16]) Prince d' Essling, Les livres à figures vénitiens de la fin du XVe et du commencement du XVIe I, Paris 1907. 150 i registar 249.

(Reprodukcija »Magazina Sj v. Dalm.«)

Sl. 3. *Kožičićev misal (1531)*

na crnom. Ne znamo, ko mu je tad spremio kalupe za dvije vrsti ukusnih glagoljskih slova teksta, ni ko mu je dao manje polugotske inicijale (A, B, C, D, E, G, I, K, L, M, N, O, P, R, S, T, U), ni ko mu je u toj veličini spremio sedam glagoljskih inicijala (Ž, Z, U, H, Č, Ê, Š). U to vrijeme imali su u Mlecima glagoljska slova samo Aldov tast Andrea Torresani i knjižara Bindoni-Pasini. Torresani, koji je 1493 dao neobično otmjeni glagoljski brevijar, izdao je 1527 jedan raskošno opremljeni glagoljski bukvar bez naročitog natpisa na čeonom listu,[17]) a u velikoj štampariji Francesco Bindoni e Maffeo Pasini štampao je godine 1528 jedan redovnik iz Kožičićeve dijeceze, fra Pavao Modrušanin, glagoljski misal, samo što se slova riječke štamparije ne slažu ni s jednim ni s drugim izdanjem: za nju su, dakle, lijevali nove kalupe. Tek ko ih je lijevao, ostalo je nepoznato.

U Mlecima je bio Kožičić još 20 septembra 1530, jer je sam na jednoj knjizi zabilježio da je tad zbog štamparije bio u tom gradu,[18]) a već 18 oktobra piše da se dan ranije vratio otud na Rijeku.[19]) Na ponekom proizvodu Kožičićeve štamparije kazaće se poslije da je »štampan'..Dominikom' i Bartolomeom zbrêše štampaduri«, pa bi čovjek po takoj stilizaciji mogao pomisliti da je biskupovu štampariju vodio u prvom redu neki majstor Dominik iz grada Breše. Samo što mi je profesor Carlo Pasero, koji temeljito pozna sve štampare prvih godina šesnaestog vijeka u tom gradu, javio da se ni jedan od njih nije zvao Dominik, znači, da se ono »iz Breše« odnosi samo na Bartolomeja. Dominik je, možda, neki zaboravljeni i stariji tipografski radnik, koji nikad nije došao do svoje štamparije, a možda je to neki mletački nakladnik Domenico koji se po svom tipografskom znaku potpisivao kao Dal Giesù, Dal Iesus i koji je od 1518 do 1526 s bratom Nikolom dao priličan broj izdanja.[20]) Od 1526 bez svoje knjižare lako se mogao dati nagovoriti da na tuđ rizik ide u jednu novu štampariju i da je vodi. A što se tiče Bartolomeja iz Breše, s njime je već lakše, to je poznati štampar-lutalica Bartolomeo Zanetti koji je bio rodom iz Castrezaga u okolini Breše, pa se stoga rado i pretstavljao kao Bartolomeo da Brescia, Bartholomaeus Brixiensis, *Βαρθολομαῖος ὁ Βρισιανεύς*. Nije utvrđeno, kad se rodio, ali izgleda da je to bilo negdje 1486 ili 1487 godine.[21]) Već 1 februara 1514 i 27 marta 1515 on je u Firenci u velikoj štampariji Filipa Giunte pa se tu nije zaboravio potpisati kao slagar na dvije zbirke grčkih gramatičkih spisa.[22])

---

[17]) J. Dynely Prince, A rare Old Slavonic religious manual, Procedings of the American Philosophical Society LV, Philadelphia 1916, 357; P. Kolendić, Najstariji naš bukvar, Јужни Преглед IX, Skoplje 1934, 198; J. D. A. B(arnicot), Introductorium croatice, The Bodleian Quarterly Record VII, N.o 83, Oxford 1934, 464.

[18]) Ferrari-Cupilli 72.

[19]) B. A. Kercselich, De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae (1760) 339.

[20]) E. Pastorello, Tipografi, editori, librai a Venezia nel secolo XVI, Firenze 1924, 26.

[21]) R. Cessi, Bartolomeo e Camillo Zanetti tipografi e calligrafi del' 500, Archivio Veneto-Tridentino VIII, Venezia 1925, 175.

[22]) A. M. Bandini, De Florentia Iuntarum typographia eiusque censoribus II, Lucae 1791, 54, 76. Za oba djela kaže se u impresumu da su štampana »*πόνῳ δὲ καὶ δεξιότητι Βαρθολομαίου τοῦ Βρισιανέως*.«

Tvrdi se da je neposredno zatim, 1516 godine, bio u Rimu i da je tu u svojoj nakladi dao » *Διδασκαλία Χριστιανική* «,[23]) ali vijest nije tačna: ta je knjižica stvarno Bellarminov veliki katekizam u grčkom prevodu Leonarda Filarasa, štampan u Rimu tek godine 1616 kod jednog drugog Bartolomeja Zanettija,[24]) kod koga su i neki naši ljudi izdavali svoja djela, na primjer 1611 Sigismund Đurđević »Molitve pokorne«, a 1614 Mavro Orbin »Zrcalo duhovno« i Petar Palikuća »Kratko skazovanje života i zamjernih djela svetoga Karla Boromea«. Nego za godinu 1517 sasvim je sigurno da je bio u Firenci, jer se te godine u jednom spisku lica njegove porodice za nj izričito kaže da boravi u tom gradu,[25]) a čak i za godinu 1519 mogao sam utvrditi da je još uvijek bio u Firenci, jer je tu 26 oktobra, već u svojoj štampariji, mogao dati knjigu »Philippi Baldachini Coritani nox illuminata«.[26]) Naredne godine on je u samostanu Camaldoli; donio je svoju mašineriju i 14 augusta 1520 dovršio štampu konstitucije »Eremiticae vitae regula« u redakciji Paola Giustinianija.[27])

Za nekoliko godina ne znamo onda, gdje je sve bio, svakako već 28 januara 1528 on je u Mlecima, jer se tad potpisao na jednom testamentu,[28]) da ga onda u jesen 1530 Kožičić odvede na Rijeku. Je li biskup oba majstora zatekao bez posla ili su, možda, i Zanetti i Dominik radili u štampariji Bindoni-Pasinija, koja je dala preko stotinu raznih izdanja,[29]) a među njima, pred dvije godine, i onaj glagoljski misal jednog Modrušanina, pa ih kao majstore upućene u slaganju glagoljskih knjiga pogodio za godinu dana! Pogotovu kad će Zanetti biti nosio sobom i potrebnu mašineriju kao ono pred deset godina redovnicima u samostanu Camaldoli.

U štampariji se na Rijeci radilo prilično užurbano, kad su već 15 decembra 1530 mogli dati jedan livre d'heures naš. To je „**OFICII RIMS I. | ꙗ Oficii blaženie devi marie | kužan' i popravlen častnim' | ocem' gnom' šimunom' bisku | pom' modruškim smnogimi | êže pridana sut': | kakose vsldećem | voji kažet'. †**“ | „**s nesigniranim drvorezom sv. Šimuna, što je, dakako, u vezi s imenom Kožičićevim (Slika 2), i s impresumom na listu 107 a: ꙗ štampan' vrici vh žah' pre | bitaniê [štamparska greška mjesto 'prebivaniê'!] višerečenoga gna šim una biskupa Modruškoga Domi | nikom' i Bartolomeom' zbreše. | Vladajuću tagda prev | edrenomu gnu frdinan- | du kralju rimskomu u- | garskomu i češkomu. | Leto ot krstiêns- | koga spaseniê. | č. f. j. | Dan' .di. dektebra miseca. | Bogu hvali.**“

---

[23]) E. Martini, Chi era il copista Camillo Veneto, Atti della R. Società di Napoli Archeologia Lettere e Belle Arti N. S. 2, Napoli 1913, 271.

[24]) E. Legrand, Bibliographie hellènique du XVIIe siècle I, Paris 1894, 104.

[25]) Cessi 175.

[26]) Tipografska nota na kraju knjige: »Impressioni florentiss. fluentiae datum. VII. Kł. Nouem. M. D. XIX. opa & cura uigili Bartholomaei Brixiensis«.

[27]) P. Lugano, Del tipografo Bresciano Bartolomeo de Zanettis al servizio di Camaldoli e della »Regula Vite Eremitice« stampata a Fontebuono nel 1520, La Bibliofilía XIV, Firenze 1912—1913, 292.

[28]) Martini 271.

[29]) Pastorello 11.

S biskupovim tipografskim znakom na kraju. Usve 12 nepaginiranih i 107 paginiranih listova, štampano crveno i crno, sa ksilografskim inicijalima: A, B, O, U i s glagoljskim Z. To je u stvari Bogorodičin oficij s njenim letanijama, sa psalmima pokornim, s oficijem za mrtve i s nešto molitava na koncu. Opisao ga je Jagić,[30]) ali još nije u detalju utvrđeno, je li i za to izdanje iskorišćen koji raniji tekst, na primjer dubrovački ćirilski oficij štampan u Mlecima 1512 godine[31]) ili je Kožičić, što je manje vjerovatno, dao sasvim nov, svoj prijevod.

Naredne godine, 28 aprila 1531, bio je gotov glagoljski misal. Ispod nesignirane ksilografije koja pretstavlja sv. Jeronima, naročitog zaštitnika naših glagoljaša, to ukusno izdanje, kojim se Kožičić s puno razloga ponosio, ima natpis: **„MISAL HRUACKI | po rimski običai i čin': sa vsimi êže vdiêčkih' misa|leh' sut': vnemže neičtena mêsta popravlena | sut': mnoga ošće znova stlmačena i pri | dana sut': êkože voj' kažet': iže e na kon ce misala: na božju hvalu i hr|vackago ezika prosvećen'e. | Zamêrite punte vi | ki čtetê: da ra zumeli bu- | dete slo | vo božie: emuže sla- | va budi vsa- | gda i ča- | st. †"** (Slika 3) s impresumom na 248b listu: **„Ꙗ Svršuet' misal' hrvacki od' slova do s o | va kužan' popravlen' i prêpisn' častnim va is | ukrstê otcem' gospodinom' šimunom' kožičićem' | zadraninom' biskupom' Modruškim': štam- | pan' vrici vhižah' ego prêbivanie: tra | ćeniem' ego mlsti. Dominikom' i Barto- | lomeom zbrêše štampaduri. VI | dajuću vedrenomu gnu frdinan | du kralju rimskomu ugarsko | mu i češkomu dan' .ia. mise | ca aprila: leto od' kr- | stova roistva. | č f j a. | †"** s biskupovim tipografskim znakom na kraju. Usve 8 nepaginiranih i 248 paginiranih listova, štampano crveno i crno u dva stupca s obilatim ksilografskim inicijalima u polugotici i u glagoljici. Na 8b nepaginiranom listu preko cijele stranice ksilografija Navještenja sa signaturom Matije iz Treviza (.M.F). Isto tako na listu 100b njegovo Raspeće signirano sa matio fecit. Od tog umjetnika je i poveći inicijal T na listu 101a signiran sa .m. kao prvo slovo kanona: »Tebê zato prêmlostivi otčê« (»Te igitur clementissime pater«), jer je i u tadašnjim latinskim misalima to slovo na tom mjestu stalno lijepo ukrašeno.[32]) Na listu 68b je sitna ksilografija evanđelista Marka s lavom ispod njega, a na listu 72b evanđelist Luka s volom pod njim, i jedna i druga slika bez ikakve signature. Svakako još ostaje, da se ispita, koliko se Kožičić za ovaj misal koristio ranijim izdanjima, a šta je nova dodao, jer i sam na to sasvim jasno upozorava.

---

[30]) V. Jagić, Zwei bibliographische Seltenheiten. Archiv für slav. Philologie II. Berlin 1877, 724.

[31]) M. Roques, Deux livres d' heures du XVIe siècle en cyrillique, bosniaque Revue des études slaves XII, Paris 1932, 49.

[32]) H. Bohatta, Liturgische Drucke und liturgische Drucker, Regensburg (1926) 28.

2 maja 1531 dala je ta štamparija jedan mali ritual koji je ostao nepoznat našim bibliografima. Iako sitan, i on je, kao uostalom sva dotadašnja izdanja Kožičićeva, štampan crveno i crno pod natpisom: „Ꙗ Knižice krsta: blagoslova prste | na: pričêšćeniê: poslednago maza- | niê: prêporučeniê dše: pogrêba mla | denac' i stariih': po rimski obi | čai: stlmačen' častnim' ot | cem' gm' šimunom' biskupom' | modruškim': na slavu | i čast' boga vse- | mogućago. | +++" (Slika 4) s impresumom na 24 a listu: „Ꙗ štampan' vrici vhižah' prêbivaniê | častnoga otca gna šimuna bisku- | pa modruškoga: va vrime vzveli | čenoga gna Mikule jurišića ka- | pitana ričkoga ipročaê. dan' | b. maê miseca : leto od kr- | stova roistva | č. f. j. a, | Bogu hvali." A ispod toga, po običaju, biskupov

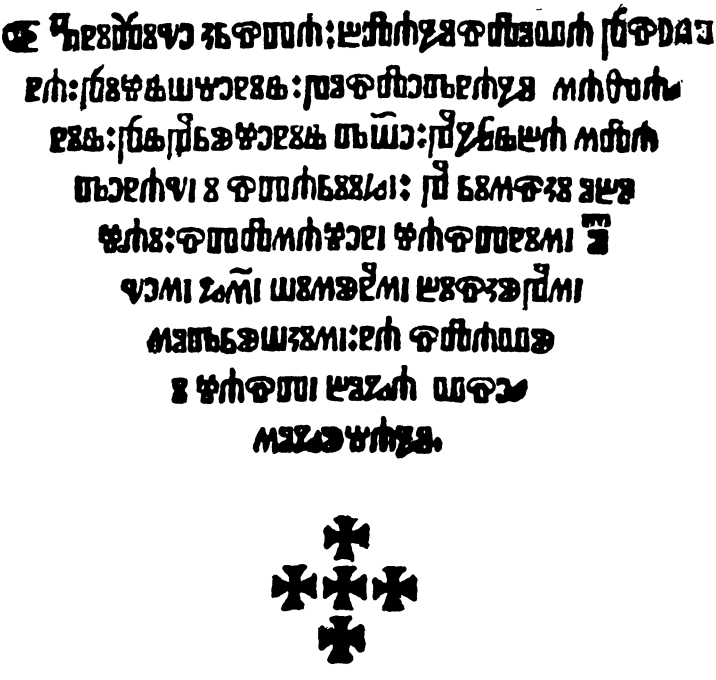

(Reprodukcija „Magazina Sjev. Dalm.")

Sl. 4. *Kožičićev ritual (1531)*

tipografski znak. Upada u oči, da se ne spominju više ni Zanetti ni majstor Dominik, mjesto njih su istakli ime komandanta grada Rijeke i kasnijeg kiseškog heroja Nikole Jurišića, ali to još ne znači, da oni majstori nijesu radili i na ovom izdanju. Sigurno je prijevod, ali nije isključeno da su ovdje-ondje iskorišćeni i raniji tekstovi.

I najzad 25 maja 1531 bilo je gotovo i zadnje dosad poznato izdanje te štamparije, jedna mala opća istorija u tehnici Pseudopetrarkinih »Vite de' pontefici et imperadori romani«. Ispod ksilografije koja, kao i

na misalu, pretstavlja sv. Jeronima natpis je: „ŠIMUNA KOŽIČIĆA ZADRANINA | Biskupa Modruškoga knižice od' žitiê rimskih' | arhierêov' i cesarov': od' Petra i Juliê: | daže do sadanih' Klimenta sedmo-|ga i Karla petoga: let'g ospo-|dnih' č. f. j. a. | +++" s impresumom na listu 60 b „štampane vrici vhižah' prêbivaniê gna šimuna bisku a mo|druškoga. Vldajuću vedrenomu gnu frdinandu kralju | rimskomu ugarskomu češkomu: iprč. Va vrimê vzveli|čenoga gna M kule jurišića kapitana ričkoga: | dan' .i.d. maê: leto od' krstova rois-|tva č. f. j. a." s običnim biskupovim tipografskim znakom. Na 60 listova, štampano sve ovaj put crno, sa tri ksilografska inicijala: sa D, P, i s glagoljskim I, ali i sa neobično zanimljivom posvetom od 4 maja 1531 trogirskom biskupu Tomasu Nigru, u kojoj mu Kožičić objašnjava svoje napore oko izdanja glagoljskih obrednih i pobožnih knjiga, moleći ga da svrši neku, sigurno na latinskom pisanu, istoriju Hrvatske, koju da će mu on prevesti i štampati.[33]) Za splitskog pučanina Tomasa Nigra koji je počeo svoju karijeru kao učitelj na Hvaru i u Splitu,[34]) da poslije vrlo daleko dotjera u diplomaciji, misli se da je iz neke porodice koja se u

[33]) Knižice od' žitiê 3a (mjesto 2a!): »Šimun' kožičić' zadranin' biskup' Modruški častnomu otcu gnu tomasu nigro biskupu trogirskomu. Zdravie. Divitise ote mnozi: častni arhierêju: da sam' dobrovolno podlegal' brime sie: i hotejuć': êkože govoritse: vložil' da sam' ruku va ogan': eže est': da napravlam' knige priête juže od' mnozih' vek': i ufaju: da se ote van' vrići priêtaê zdavna: i prêstarivša: a moê da primutse: i čtala se budut : Eže tvrdo est' zelo učiniti čkom' vsakogo ezika: nšim' maloman' nevzmožno: iže dobrih' knig' ne imut': van' bo misali i vsagdannih' molitvic' niednih' knig' ne imajut': imiže nauk' kigodi moglibi priêti. I te eže imut' takosu nakazane lažnimi pisci: i zalimi tlmači: da smose sramovali mnozi nšim ezikom'. Eže prociniti dobro moreš' ti i vsaki ini: ki znaet' diêčku knigu i našu. Azže krivim' prêdšadšêe našê: iže naučenii od' mêne i bogatii suće: mogli sut' popraviti mnoga. Česoradi želêjuć vernim' rabom' ozvatise za dani mnê talanat' od' togo: iže obilno daet' vsakomu prosećumu i ne ponašaet': dvi mali midenici vneizkonačnoe skrovišće božie prnošu: i koliko mogu trudimse za popravlênie naše knige. Grustno bo mi biše trpiti da se taênstvenie službi naše veri tujimi ili lažnimi slovesi obvršujut': i da bi vknigah' onih': eže noćnoju i dnevnoju rukoju prêvraćajut' od erê'i mnoga ostala neiscelena. Ostavlam' čudesa nika i nakazi tlmačenîê: êže vsa: ili vekša čest' nih' popravlena sut' mnoju. Istinnoe est' da se slomiti kadagodi brže mogut' neže spraviti êže na krivo utvrdnula sut': kako fabius' govorit'. I sasud' novi dugo hranit' vonju: juže od' prve primet': kako flakus' govorit': nemnogo ničtožemane poseh' starii redovnici poznavše istinoe ovo napravlênie: otvrgše lažnaê: okročiti ote istinaê: mlaišiže od' prvago abie početka začresti ote čaše svetih' knig od' čistih' istočnikov'. I êkože pravo est':: nevrêenimi slovesi i istinoju hvaloju molitise ote bogu vsemogućemu: nemuže svetu svetaê podobajut: i egože slovesa čista sut' ognem' iskušena: i slaê od' meda i sata. Na od'sih' zadovolno. Svršiv' juže misale i inie nike knižice: podobno se est' vidilo nam' da knižice sie štampamo: vkihse udržit' na kratci žitie vsih' rimskih' arhierêov' i cesarov': da êže prva sut' dva načelnika meju človeki: sledita prva isusa krsta: gospodna našego: iže vsim' glava est' i počelo. I tako iziti ote van' sie knižice tvoim' imenom': iže naistarii esi arhierêi našego ezika zrastom' i naukom. Za uzrok' ošće ljubvi êže est' meju nama: i da pospešnii budeši složiti knižice od' hrvacke zemlê: i od' hvali nêe: kakosmote prosili i molili. Eže ako s'porablena est nine od poganske ruke: imat ona ničtožemane svoe hvali: eže mnogie sut' i velie: êkože vesi. Složie ti: mie hoćemo stlmačiti i činit' štampati: da i nas' o sem' ne okrivet' iže po nas' budut'. Zdrav' budi častni arhiereju: otče: gospodine: brate: Pisan' vrici dan .g. maê miseca: leto od' krstova roistva .č.f.j.a.«

[34]) G. Praga, Maestri a Spalato nel quattrocento, estr. dall' Annuario del R. Instituto Tecnico »Francesco Rismondo«, Zara 1933, 14.

Split doselila iz Padove,[35]) što, možda, i nije istina, jer bi oblik Nigro, Niger mogao sasvim lijepo pretstavljati humanistički prijevod prezimena tadašnje splitske porodice Crnić;[36]) dosta je da potsjetimo, kako je pjesnik Božićević postao splitski humanist Natalis![37]) Ali sve i da je bio starinom iz Italije, sve i ako je 1502 knjižicom »Divina electio ac tempe-

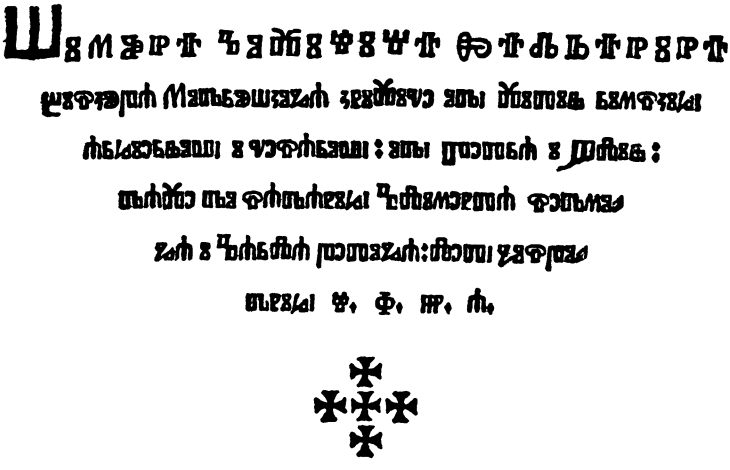

(Reprodukcija „Magazina Sjev. Dalm.“)

Sl. 5. *Kožičićeva »Žitija rimskih arhijereov i cesarova« (1531)*

---

[35]) Praga, Tomaso Negro 9.
[36]) Stari pisci I IX.
[37]) P. Kolendić, Frančisko Božićević i Franciscus Natalis. Prilozi VIII 272.

stiva creatio serenissimi principis Leonardi Lauretani« lojalno pozdravio Loredanov izbor za mletačkog dužda,[38]) biskup Nigro osjećao se apsolutno Južnim Slavenom, jer dosta je upozoriti na visoko patriotske riječi koje baš njemu upravlja u ovoj istoriji naš Kožičić, a i kad je malo zatim, 1532 godine, hvarski dominikanac Vicko Priboević štampao jedan svoj raniji govor o proishodu Slavena, Nigro je taj govor pozdravio jednom pjesmom koju je počeo riječima:

»Quantum Hieronymo, tantum tibi Dalmata debet,
Vincenti, Phari stella serena soli,
ille decus nostrum, **nostrae** tu gloria **gentis,**
quam merito cunctis gentibus anteferas«.[39])

A tako može da pjeva samo čovjek koji, iako humanist, lijepo zna da je Južni Slaven.

Inače ne znamo ni za koje drugo izdanje Kožičićeve štamparije. Šafařík je, istina, spominjao i neki glagoljski bukvar koji da je oko 1531 štampan na Rijeci, da ga je imao profesor Župan pa da ga je poklonio zagrebačkom biskupu Vrhovcu,[40]), ali sad možemo uzeti kao potpuno dokazano da taj bukvar nije nikad postojao.[41])

Svakako prije godine 1533 biskup Kožičić napustio je Rijeku pa se povukao u Zadar, gdje je i umro u martu 1536 godine,[42]) a za Zanettija se lijepo zna da se vratio u Mletke i da je u tom gradu kroz desetak godina, od 1535 do 1545, dao nešto preko trideset, često i grčkih, izdanja na račun raznih mletačkih knjižara.[43]) Uz štampariju držao je u to doba i jedan ugledan kaligrafski skriptorij za prepisivanje grčkih kodeksa po poruci francuskog poslanika Guillaumea Pelliciera,[44]) gdje je pored njega marljivo radio i njegov sin Camillo, koji će poslije dati i dva ćirilska izdanja:[45]) jedan pentikostar za pravoslavne (1563) i jedan katekizam za naše katolike (1583). Izgleda, da je Bartolomej u toku 1545 godine ustupio i štampariju i knjige svoga skladišta velikoj mletačkoj knjižari Gabriela Giolita,[46]) pa da je onda krenuo u Firencu. Pozvao ga je bio tamo jedan nastran i konfuzan pisac, raniji servit Antonfrancesco Doni, koji je s proljeća 1546 osnovao bio svoju štampariju i jedva dospio da je održi negdje do potkraj 1547 godine, da onda vrlo oštrom i zajedljivom poslanicom u drugoj knjizi svojih »Lettere« od te godine predbaci

---

[38]) Praga, Tomaso Negri 20, 32.

[39]) Oratio fratris Vincentti Priboevii sacrae theologiae professoris ordinis praedicatorum de origine successibusque Slavorum, Venetiis 1532, 1b. O Priboeviću je u zadnje doba dao jednu malu studiju »Vinko Pribojević, otac sveslavenske misli među Hrvatima« Petar Grgec u »Kalendaru Gospine Krunice« za godinu 1935.

[40]) P. J. Šafařík, Geschichte der südslav. Literatur I, Prag 1864, 163.

[41]) Kolendić, Najstariji naš bukvar 200.

[42]) Ferrari-Cupilli 75.

[43]) Pastorello 99. Spisak njegovih izdanja dao je Martini 272.

[44]) H. Omont, Catalogue des mms. Grecs de Guillaume Pellicier, Bibliothèque de l'Ecole des Chartes XLVI, Paris 1885, 45.

[45]) P. Kolendić, Mletački kaligraf Kamilo Zaneti kao štampar jednog dubrovačkog katekizma, Rešetarov zbornik, Dubrovnik 1931, 265.

[46]) S. Bongi, Annali di Gabriel Giolito de Ferrari da Trino di Monteferrato stampatori in Venezia, I, Roma 1890, XXIV, 336.

Zanettiju da mu je on svojom lošom administracijom upropastio štampariju.[47]) Biće da se naš Bartolomej odmah zatim povukao u Mletke, gdje ga nalazimo kao svjedoka na jednom testamentu od 12 februara 1548,[48]) ali izgleda da je naskoro zatim i umro, kad se već 14 maja 1550 njegov sin Cristoforo javlja sa svojom tipografijom.[49])

Međutim o kasnijoj sudbini Kožičićeve štamparije nigdje nikakove vijesti! Izgleda najvjerovatnije, da je svršila u Mlecima, jer kad su nasljednici Pietra Ravana 1554 dali u Mlecima jedan latinski misal,[50]) u njemu su pred kanonom donijeli ono isto Raspeće umjetnika Matije iz Treviza, koje je nekad Kožičić imao: samo su predelski okvir podno ksilografije zamijenili drugom kompozicijom.[51]) A to je rječit dokaz, da je neko barem ilustrativni materijal te glagoljske štamparije donio natrag u Mletke, indiferentno ko, da li još s Rijeke Bartolomeo Zanetti i njegov kolega Domenico ili neko od Kožičićevih rođaka iz Zadra

(Reprodukcija „Magazina Sjev. Dalm.")

Sl. 6. *Kožičićev tipografski znak*

---

[47]) Lugano 339. Tu je na str. 340—342 preštampana i ta »Diceria del Vecchio, dove insegna i uitij di Maestro Bartolomeo Zanetti da Brescia, uergogna delle stampe«.

[48]) Martini 271.

[49]) E. Legrand, Bibliographie hellènique ou description raisonée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles I, Paris 1885, 284.

[50]) W. H. J. Weale-H. Bohatta, Bibliographia liturgica. Catalogus missalium ritus latini ab anno M.CCCC.LXXIV impressorum, Londini 1928, 194.

[51]) Prince d'Essling, Les Missels imprimés à Venise de 1481 a 1600, description, illustration, bibliographie, Paris 1895, 226.

N. van WIJK:

РУКОПИСНИ ПАТЕРИК МАНАСТИРА КРКЕ *)

У августу мјесецу 1934 год. провео сам двије седмице у гостољубивом манастиру Крци да проучим један рукописни патерик. Пред више од 70 година Миклошић га је употребио за свој »Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum«, и из тога рјечника дознао сам за постојање Крчког патерика. По неким мјестима наведеним од Миклошића стекао сам увјерење да Крчки рукопис садржи исти текст као и такозвани Михановићев патерик, који је Миклошић добио на дар од Михановића и који је он такође марљиво ексцерпирао за свој рјечник. Овај посљедњи рукопис налази се у »National-Bibliothek« у Бечу; ја сам по једној фотографској репродукцији тачно проучио његов садржај; код тога се је показао тако архаички карактер колико флексионих облика толико рјечног богатства, да ми морамо поставити превод овог текста са грчкога у најстарије доба црквенословенске писмености. Како је пак из легенде словенскога апостола Метода познато, да је он сâм по смрти свога брата Константина превео један патерик, намеће се претпоставка да Михановићев рукопис садржи баш тај патерик, нарочито зато што никакав други патерик не одаје тако старински језични тип. У једном предавању које сам одржао у септембру 1934 на конгресу слависта у Варшави навео сам за ово мишљење потребни доказни материјал. Ово ће предавање изићи у пољском часопису »Prace filologiczne«.

Патерик садржан у Михановићеву рукопису јест словенски превод такозване »Књиге светих људи«. То је име носила у IX стољећу једна много читана збирка изрека и анегдота египатских калуђера, подијељена по садржају на поглавља. Она је била писана на грчком, али ми је познамо само по преводима латинским, словенским и коптским и по једном руском преводу учињеном у XIX стољећу са двају грчких рукописа који се налазе у Москви.

Ако упоредимо црквенословенску редакцију, какву налазимо у Михановићевом рукопису, са нама приступачним грчким[1]), латинским и коптским редакцијама, произлази да је у овој много тога било изостављено: прво свега нема читавог првог поглавља, онда слиједи један велики дио који је скоро потпун, те садржи на свршетку трећег поглавља чак и један обимни уметак; но у даљим дијеловима наилазимо на велике празнине, које често обухватају подуље серије приповједака, па чак и читава поглавља. Случајно други рукопис српског поријекла који сам био у прилици да проучим одговара по садржају потпуно Михановићеву рукопису; само у каснијим дијеловима који не припадају патерику одвајају се ова два кодекса

*) Уважени слависта Н. ван Вејк, проф. унив. у Лајдену (Leiden), љубазно се је одазвао нашем позиву и написао за »Магазин« овај реферат о свом научном истраживању у манастиру Крци. — Уред.

[1]) издано само у руском преводу; види горе.

понешто један од другога. Овај српски рукопис је у »Bibliothèque Nationale« у Паризу. Оба кодекса садрже према грчком основном тексту потпуно једнаке празнине и уметке, само што је паришки рукопис у толико потпунији, што је из Михановићева кодекса истргнуто неколико листова. Из каталога руских библиотека било ми је одавна познато да постоји више словенских рукописа који садрже скоро потпун превод грчке збирке; било је такође јасно да и краћа и дужа редакција (— морамо чак узети да постоји више од једне дуже редакције —) потичу од једног те истог преводиоца. Зачудно је што ни у једном рукопису обију редакција нема првог поглавља грчког патерика, те што сусрећемо, како у дуљој тако и у краћој редакцији, уметак о којему је већ било говора. Очито је да је преводилац на ова отступања од грчког типа наишао већ у свом грчком примјерку који је пред собом имао.

Кад сам дошао у манастир Крку претпостављао сам на основу цитата узетих у Миклошићев рјечник да рукопис који се тамо налази такође садржи кратку редакцију. Наскоро се показало да ту предлежи дуља редакција. То је било за мене угодно изненађење, јер дотада сам ја ту редакцију познавао само из каталога руских библиотека. Крчки рукопис је дакле засада једини егземплар те редакције који ми је познат изван Совјетске Уније; осим тога то је једини бугарски рукопис ове редакције; сви су други руског поријекла.

Што се више рукописа проучава постаје све то јасније да се је композиција текста кроз руке копистâ током стољећâ јако промијенила; можемо да установимо непрестану дивергенцију редакције. Не треба зато да се чудимо што и Крчки рукопис показује неко отступање од најстаријег типа. Тако фали један дио петог поглавља, а на његовом мјесту налазимо једну много богатију збирку уломака различитог извора: извадака из Ефрема Сиријског, из књига оца Исаије, из такозваног египатског патерика итд.; а осим тога је изостављено читаво осмо поглавље које је обрађивало тему да не смијемо истицати своја дјела, те усред XVIII поглавља престаје текст патерика нашег рукописа. Основни текст садржавао је осим посљедњег дијела овог поглавља још и два друга поглавља, која су очито била преузета и у словенски превод, јер постоје и у рукописима дуге као и у онима кратке редакције, у краткој додуше само фрагментарно. Код данашњег стања истраживања има Крчки рукопис велику вриједност по томе, што се у њему може проучавати дуља, потпунија редакција словенске »Књиге светих људи« без потребе путовања у Совјетску Унију. Него и без тога је тај рукопис занимљив. Ма да флексиони облици, синтакса и рјечник показују уопће много млађи тип од онога у Михановићеву рукопису, сачувале су се погдјегдје древне црте које су из других рукописа редигованьем истиснуте. Тако сам сусрео у Крчком рукопису за **гроб** архаичку ријеч **ж а л ь**, док Михановићев има **гробиште**. Наш рукопис има такође своју важност за проучавање средњебугарског књижевног језика. Несамо што на сваком кораку сусретамо такове особине које нас упућују на развитак говореног језика, као напримјер знатно развијенију упо-

требу генитива као објекта транзитивних глагола кад ови означују особе; чешћу употребу негације **не** код **ничто** итд.; бројније одређене облике придјева код придјевног дочетка на **-ско;** бројније перфекте за старије аористе; герунде мјесто флексибилних партиципијалних облика; **еже** као релативну замјеницу за све родове, — него се још даје опазити и свјесна стилистичка тенденција коју очито треба схватити као приближавање стилу говореног језика, у сврху лакшег разумијевања: партиципијалне конструкције бивају често надомјештане паратактичним низањем персоналних облика, на многим мјестима бива уметнута веза **и** или **же,** те субјекат или ословљено лице бивају учестано истакнути употребом именица (братъ, **старецъ**, чêдо) којих није било у првобитном преводу. Редакција која нам је позната из Крчког рукописа тежила је дакле к стварању лако разумљивог текста; тиме је у вези околност, што у Крчком рукопису нису многобројна она мјеста гдје је једна грешка код преписивања старијег узора доводила до јаког изопачења текста, те најзад и до потпуне неразумљивости, док су извјесни дијелови паришког рукописа у овом погледу јако изопачени.

Крчки рукопис је средњебугарски; тачније нас обавјештава о његовом поријеклу једна биљешка на листу 224, тојест ондје гдје патерик престаје. Слиједи на то још 55 листова са фрагментима узетим из других извора. Биљешка на листу 224 садржава обавијест да је рукопис написан у години 6854 (1345-6) за вријеме владавине Јована Александра (чија је држава овдје названа »бугарска и грчка«) у једном манастиру Арханђела Михајла гдје је онда био игуманом архимандрит Кир Никодим:

Писа же са сіа книга рекомыи патерикъ. въ лаврѣ бесплътнаго архистратига михаила. настоѧщомоѵ архимандритоѵ киръ. никодимоѵ. при хтолюбивомъ и благородномъ. цр҃и іѡаннѣ алеѯандрѣ. ѡб'дръжѧщомоѵ блъгаръское цр҃тво и гръчьское. въ лѣ҃. ѕ҃ ѡ҃ нд҃. енр. и҃. ді҃.

Надати се је да ће бити могуће установити тачно на који се манастир овдје мисли. На унутрашњој страни увеза написала је једна млађа рука обавијест да је рукопис једном припадао Хиландарском манастиру на Атосу. Кад је и како дошао у Крку није познато.

За вријеме мога боравка у манастиру Крци колационирао сам оне дијелове рукописа који постоје и у краћој редакцији са двама мени познатим рукописима; осим тога саставио сам и попис садржаја читавог рукописа. Привремено радим на издању оне краће редакције; али се надам да ћу посјетити још једном крчки манастир да бих тамо преписао оне дијелове »Књиге светих људи« којих нема у краћој редакцији. Могуће је да то учиним још прије него што би било потребно за моје директне сврхе, јер боравак у оном мирноме гостољубивом манастиру на обалама сликовите ријеке Крке освјежава дух и тијело; манастир и његови становници остали су ми у лијепом и угодном сјећању.

ВЛАДИМИР РИЗМОНДО:

ЗА ЈЕДНУ ДАЛМАТИНСКУ КУЛТУРНУ ОРИЈЕНТАЦИЈУ

Између свих питања која се ових задњих година у Далмацији намећу и траже, ако не већ готово и спремљено рјешење, а оно сигурно свестрану и отворену дискусију, свакако је једно од најважнијих питање чувања њезине специфичне физиономије у литерарном и културном животу, и не дати данас заслужене важности овом по својој природи врло осјетљивом проблему значило би, напола свијесним чином и без икакве озбиљне потребе, пустити да се прекида интимна веза с једном својом и културном прошлошћу, а уједно и чиста и непосредна веза с тереном на којему је та прошлост живјела и на којему, простом оку невидљива и извана обиљежена свим знацима данашњег стољећа, у њезиним обичним људима и каменим споменицима, још увијек живи. Осим тога, ништа се трајног и конкретног не би тиме учинило, већ, напротив, само ставило у дужност онима који ће сутра или прексутра доћи да од нас претргнуту нит поновно вежу, и то на истом мјесту гдје је евентуално ми прекинемо, јер је немогуће уништити једну, у себи органску еволуцију од неколико вјекова, дефинитивно очистити из духова оно што су они у њима наслагали, и далматински би дух, у тражењу самога себе, неизбјежно морао да опет посегне за својим вјековима, да се у њима окупа, и тако окупан и у себи самоме освјежен, настави свој пут по идеалној и јединој стази, коју је својом историјом себи утр'о.

Живот је сваке земље, једнако као и живот свега онога што је уистину живо, сигурно подвргнут непрестаним промјенама, али оне само извана гледане изгледају у некој контрадикцији са оним што је раније постојало, па нас сама спољашња слика тих промјена, макар какве оне биле, илузијама неке виталности која може да се прикаже као сама себи сврха и све већих и богатијих прилога на оном што ми зовемо културном пољу, не смије да толико занесе, да у самом површном проживљавању тих промјена осјетимо и сврху свога живота и живота амбијента у којему се крећемо. Ова теорија, иначе, има свој корен у дубокој и опћељудској тежњи за прогресом, а ова је тежња нарочито истакнута код нас, који сви, у већој или мањој мјери, трпимо од увјерења да смо у поређењу с осталим земљама у сваком погледу заостали, да изгубљено вријеме морамо поштопото да надокнадимо, и да морамо данас, макар и дуљим корацима, под сваку цијену да ступамо паралелно и у једној колони с читавим напредним свијетом. Али је ово и оваково увјерење само

врло мало оправдано, а, с друге стране, морамо имати на уму да је и сам појам прогреса, како га ми у нама посједујемо, углавноме још увијек исти какав је био (не код нас) измишљен пред пуна два вијека и да се је отада (опет не код нас него у свијету) много измијенио. И баш као примјена једног овако рационалистички схваћеног и проживљеног појма прогреса, јавља се код нас и ова опћа тежња да се у стварању нових облика не узме никако у обзир традиционално и историчко.

Сад, иако су различити облици у којима се живот остварује само привидно један од другога растављени, и сви скупа проматрани сачињавају само једну и у себи нераздвојиву цјелину, културни је проблем онај који данас у Далмацији мора нарочито да свраћа на себе нашу пажњу. Јер по свему изгледа да се налазимо у апсурдној ситуацији некога који се дезинтересује за оно што већ одавна посједује, да се затим упути у тражење и полагано стицање тога истога (јер је права култура само једна), и то путовима које скоро никако не позна и за које никако не може унапријед да зна којим циљевима право воде, јер кад би то знао, остао би, без двојбе, на истом мјесту на којему је и раније био и не би му падало на ум да се бесмислено одриче баштине што је од оца и дједа, по самом акту рођења, наслиједио.

Ко поближе позна историју Далмације кроз посљедњих сто година, знаде да је ова ситуација само нужна посљедица тешких политичких ломљења, у којима су се, скупа с осталим Балканским Славенима и тражећи једну заједничку домовину и државу, коју нису онда још имали, ломили и Славени из Далмације. А знаде и то да је Далмација, баш својом регионалном литературом, у којој се је, уз остале предности, већ неколико стољећа пучки језик био уздигнуо у достојанство књижевног језика, и својим људима, који су тада још увијек били сазидани од исте племените смјесе, од истог коринтског метала као и они који данас носе малко прашљив, али часан наслов »старих писаца«, дала можда највећи прилог у самом почетку стварања културне и политичке заједнице Јужних Славена. Овакав је био почетак, и како је до остварења коначног циља било још врло далеко, једна је политика, која је (као свака политика) кроз неколико дугих деценија морала да се непрестано еквилибрира између реалистичког и фантастичког, између истине и лажи, гоњена нуждама часа у којима је била присиљена да се без прекида и без великих премишљања остварује, помутила, уз многе ствари, и пријашње бистро гледање на властите културне тековине, тако да се је почело видјети опасност ондје гдје се је прије налазила само корист и срећа и да се гледа на дојучерашње своје као на врло старо и туђе.

Развој нашег домаћег политичког живота и политичке праксе морао је самим захтјевима своје логике да нас доведе до овог данашњег и овако постављеног културног проблема, па ради тога нам ни не пада на памет да сада подвргнемо критици рад оних који су, тешким напорима, у једној нама још толико близој прошлости,

да је можемо скоро сматрати садашњошћу, коначно успјели да очисте национални територ од страних господара и паралелним навалама, које су све неминовно водиле истом циљу, коначно извојштили једну нову Државу. Али данас, кад је задњи циљ читаве ове политике постигнут, сама од себе пада и практична и ефективна вриједност свих средстава и свих политичких стијегова који су за ранију борбу били корисни и потребити, па зато боље него икада прије и без икаквих предрасуда, јер знамо зашто и када су настале, можемо да приступимо разматрању једног нашег посебног културног проблема и да се бавимо питањем чувања далматинске културне индивидуалности, с тим више што се баш једна такова Далмација, културна на један свој и осебујан начин, налази узидана у самим темељима духовног југословенства.

У почетку смо казали да историчка Далмација још увијек живи у њезиним обичним људима и каменим споменицима. Под обичним људима схваћамо све оно становништво Далмације које живи у непосредној вези и од непосредних могућности самог далматинског терена, са којим се је већ стољећима стопило у биолошку цјелину. То је огромна већина њезина пучанства, и тип живота, какав се је овдје, у једном дугом низу генерација, усталио, битно се разликује, и по формама своје унутарње организације и по свим својим извањским манифестацијама, од истог живота какав се јавља у свим нашим осталим грађанским, малограђанским и сеоским срединама. Камени, пак, споменици далматински, и они једини по својој врсти у читавој нашој земљи, нису опет ништа друго него кондензиран и синтетички израз тих истих животних облика, а јер су, као уосталом сви споменици, грађени од тврђег и трајнијег материјала од људи који су их зидали, остали су посијани и нанизани по нашим улицама и трговима као непомични и неуништиви свједоци свега далматинског развоја и најрјечитији тумачи моралних својстава овог приморског живља кроз стољећа. Али није, нажалост, исти случај и с нашом старијом књижевношћу, која се је скоро читава скаменила и занијемила у устајалим и сегрегираним библиотекарским амбјентима, мјесто да се на устима свију у свакодневном животу непрестано помлађује и да се храни животом — хранећи у исто вријеме и живот из којега је изашла и којему, као такова, заувијек припада. У овом посљедњем факту, мислимо да лежи и клица болести данашње литерарне и културне Далмације.

У прилог нашој тврдњи говори и поредба која нам се у овом часу сама намеће између данашњих далматинских сликара и кипара и њихових другова из литературе. Јер док ови пластички умјетници (можда ради закона и конкретних нужда самога заната који их увијек и материјално везује с предметом који обрађују и ради једноставне чињенице што је око, у том погледу слободније од језика, интернационалан орган, који за своје нормално функционисање не тражи нарочитих техничких и кабинетских помагала) стварају једну умјетност која је, по вриједностима које до-

носи, близа и терену на којему клија и великим и опћим свјетским струјама, дотле они који у Далмацији у овом часу пишу и говоре не показују обично у својим дјелима ни толико присне везе с амбјентом у којему и као писци и људи акције дјелују ни толико среће у избору ваљских модела, на којима би хтјели да се инспиришу. Сви се, наиме, изгризени сводови и исписани ступови из наших старих грађевина и сва она на слободном сунцу распјевана архитектура и скулптура наших улица и тргова и сав онај категорички наметнут друштвени живот, који се без прекида овдје опетује, сливају у један исти камени ритам који, апстрактно урезан и у архаички суровој конструкцији Динаре, звони у вјекове, па тако они који су у првом реду упућени на то да г л е д а ј у далматински град, пејсаж и, у њему утопљене, људе улазе већ самим тим елементарним чином и без потребе нарочитих припрема у најинтимнији саобраћај и с крајем који их изазиље на стварање и с правим свијетом историје и умјетности. А један исти романски одрезан лук или једна још увијек остала савремена а у себи стара форма далматинског живота, пренесени у естетски језик наше старе или неке друге, њој-сродне, књижевности, могу да буду ономе који их као литерата мора да позна скоро невидљиви, напросто због преграда које може да створи непознавање становитих језичних или историјско-културних архаизама или непознавање неког језика уопће.

Наше се питање, дакле, своди на захтјев једне нормалније и логичније културне оријентације, и то такове једне оријентације, која ће већ самим својим постулатима учврстити знатно већ олабављелу али још потпуно непрекинуту везу између данашњег културног с једне и историчког Далматинца с друге стране и тако довести првога натраг у склад и са самим собом и са средином у којој живи и којој као мисаона јединица читав припада.

Другим ријечима, далматински књижевник и интелектуалац треба да се много више него што то данас ради посвети упознавању своје домаће културе, онамо од првих латинских и словинских кроничара и зачињаваца па све до Ђорђића и Качића, а исто тако и интензивном проживљавању свих оних социјалних и културних чињеница које су се, паралелно и симултано с његовим домаћим, на отвореном Медитерану збивале и увијек на њих утицале. Само око које се је на овај начин изоштрило и причистило може да открије у нашем свакидашњем шаренилу баш оно битно што, иначе, остаје прикривено и закопано у тајанству земљиног и једно оваково гледање на Далмацију много више значи од фиксне идеје једне опће романтичке, постромантичке или модерне књижевности, за које се криво, осим ове посљедње и безначајне, опћенито мисли да су произашле да нас духовно уједине из наших већих и културних центара. Име Качићево, који у серији великих писаца из наше прошлости долази посљедњи, у овом часу, нарочито подвлачимо, зато што ни он на своје високо мјесто претече онога најфаталније народског у нашој заједничкој југословенској књижевности и култури

није дошао као неки наш опћи човјек већ као типичан продукт Принципове поморске и феудалне Далмације кулиновића, оне исте која је у свом сјеверном дијелу мало раније, још снажније али овога пута анонимно, проговорила у десетерцу за витешка дјела Јанковића и котарских сердара.

Па ако је Качић као директан син једне овако скројене Далмације могао да дође у нашој заједничкој књижевности на највиши положај претече оног романтичког покрета који нас је уистину ујединио, не знамо зашто би и нови далматински књижевници тражили друге путове осим далматинских, да и они послуже, више него себи, самом народу. А неоспорна је и иначе чињеница да је далматинска књижевност, у свим својим старијим и великим манифестацијама једна и далматинска тј. у исто доба и славенска и западна, баш као такова, уз народне пјесме, највише послужила југословенском колективу при стицању једне своје аутономне духовне свијести.

*

И тако, кад је посљедња велика, као и најранија, литерарна форма мисаоног живота у Далмацији увијек она иста која је настала из чудне и двогубе симбиозе онога нечег специфично далматинског са славенским с једне, а с романским с друге стране, то се пут који нам наша интимна историја одређује пред нама пружа у двострукој али изједначеној линији истодобног наслањања (прво) на културне и социјалне вриједности нашег домаћег феудалства или, што је све исто, (тако нас и Његош и његов »Горски Вијенац« учи) на аутохтоно еупатридско устројство нашег планинског сељаштва, у којему, повучено у се и сљубљено с аграрним, живи све оно што је израђено у нама и (друго) на данас скоро иживјелу, али у старим каменим градовима и у њима формираним сталежима увијек будну, грађанску и естетску апсолутност медитеранског духа, — не подавајући одвећ важности савременој продукцији и теорисању наших центара у унутрашњости, који, аритметички и статистички настројени, данас оснивају своју снагу више него на другом на повећем броју свог становништва и, уиме тога, хоће да воде одлучујућу ријеч у животу свих невелеградских дијелова земље. Али ти данашњи центри стваралоци једног опћег културног правца функционисали су и сами донедавна као средишта нечег ужег и провинцијског и само томе, дојучер скученом, дугују своје активне енергије, које су се касније, ради практичног и политичког, уздигле до напетости опћенито и без премишљања приманих и водећих културних олина. Њихова је грешка у томе што они више неће да буду, као у доба романтизма (а и реализма), жаришта својих истинских регионалних и, ради тога истинскога, свој земљи приступачних и позитивних стремљења, јер и они уствари, нису много више од провинцијских центара, већ сваки од њих на свој начин хоће да одједанпут и без постепено свладаних нужних духовних форма̂ постане подиј из којега ће се једино моћи директно да гледа не само на нашу него и на европску, свјетску, стварност.

Тако су напустили регионалну, а нису стекли праву свјетску умјетничку и социјалну развијеност, која би им безувјетно требала за вршење оне функције коју су себи присвојили.

Далмацију, а, по свим знацима, и остале наше покрајине, овај централни козмополитски дух није досада ничим другим обдарио, и преко домаћих и преко оних који из унутрашњости долазе да је обрађују, него дјелима која се и по техници и по менталитету врло мало разликују од савременог новинарства, тј. дјела која се сва стереотипизирају у социјалнорепортерском. То је, изгледа, задња и најмлађа нивелаторска актуелност у нашим културним средиштима, која, у овом случају, упијају у се умјетничке форме које, иако можда вриједе (то нећемо испитивати) за неке далеке земље, не вриједе за ближу Европу, која у својим најосјетљивијим дијеловима ових посљедњих година своје социјално ријешава само у националном и етничком. То је пут који је данас Европа себи изабрала, а европско партикуларно и на пољу културе национално, захваћено у једној широј синтези свеукупне западне цивилизације, значи исто што и наше регионално, интегрисано у једној мањој, динарско-медитеранској синтези на Балкану.

ВЛАДАН ДЕСНИЦА:

МИРКО КОРОЛИЈА И ЊЕГОВ КРАЈ

Далмација у својој цјелини обухвата и сједињује разна подручја која се, под дјеловањем посебних природних услова и различитих историјских удеса, међу собом доста оштро разликују. У тој земљи гдје расте и олеандар и граб; гдје уз обалу у маистралу лепрша дашак романског духа и вије се лака западна мелопеја, а по залеђу у бури струји дубоко расни народни живот и гуди примитивни монокорд; гдје уз катедрале са Тицијанима и Веронезима постоје и манастири у којима тиња дух средњевјековне српске манастирске образованости, у којима царују круте византинске иконе и у којима се чувају завјети Немањићâ; гдје поред приморског трубадура налазимо и мргодног брђанског калуђера љетописца, — у тој земљи, међу разноврсним особитостима које је условила природа и створила историја, и сјеверодалматински копнени крај, насељен избјеглицама који су се од 15 вијека даље склањали пред Турцима на његов голи крш и суре висоравни, претставља, по својим специјалним културним, психичким и економским моментима, једно издвојено подручје. И на први поглед може да се чини чудно како је овај крај, сиров и чист у примитивном народном животу, са својим манастирима, са својим јунацима народне епике, са својим свештеницима вођама сеоба и побуна, залутао у ово Латинско приморје под духовним утицајем западне културе и западних духовних и политичких организама.

Живот ових досељеника претставља једну занимљиву посебност, њихови удеси значе једну националну тековину, а њихове латентне способности у себи носе једну вредоту. Можда је баш овај касно досељени народ, у несвијесном вршењу виших воља, извршио једну историјску функцију и једну националну мисију. Можда су баш те принове свјеже, неисцрпљене и чисте народне снаге, снабдјевене свим својствима потребитим да се узмогну одупријети однарођавању и националном дегенерисању: примитивношћу, физичком издржљивошћу, конзервативношћу, епским склоностима, неприлагодљивошћу приморском начину живота. — можда су те принове, донијев собом свјежу народну душу и издржав за посљедња три вијека најљућа зла и најтежа искушења, извршиле задаћу да очувају национални карактер овом дијелу наше земље.

И кад су сви дијелови нашега народа, преплављени турском најездом, замрли и утонули у мрак, те су принове живе народне снаге пренијеле на ове обале поприште Велике Борбе, дале још је-

дан свијетли, епски отпор, надодале још једно велико пјевање Народној Епопеји, и витлале за три вијека — све до Васкресења — онај посљедњи крсташ измакао косовскоме слому.

Али судбина овог досељеног живља од првог часа кад је населио ове крајеве била је необично тешка. Напустивши своја огњишта и склонив се под окриље млетачке републике, наставио је без предаха вјековно крвљење с Турцима, а у исто вријеме постао је за Венецију предмет свакојаког искоришћавања. Земља коју је населио била је већим дијелом сиромашна, кршевита и пуста. Туђинске владавине држале су смишљеним програмом овај живаљ у културној заосталости и свим средствима угушивале сваки његов напор за културним придизањем. Кад је престало клање с Турцима, почели су вјерски прогони; док је у Европи национална свијест славила триумфе, она је овдје дављена у повојима, а кад се је та свијест успркос свему пробудила и ојачала, почело је сијање племенског и вјерског раздора.

Разумљиво је да је толико страдање спријечило да се ова крепка и позитивна народна снага несметано развије и рационално примијени. И кобне посљедице заосталости и неразвијености показују се јасно још и данас на психи тог народа. Одатле, као главна негативна страна, оно јако изражено недостајање духовности и порива на виши размах. Могућности за развој духовности и мисаоности које даје религиозно усклађење духа мимоишле су, противно него приморску Далмацију, овај крај: у животним приликама у каковим је таворио овај народ, — у честим сељењима, у непрестаном четовању, у несређеном начину живовања, — по забаченим и неприступачним селиштима залеђа није могло да буде уређеног вјерског живота ни вјерске подуке. Зато христјанство није продрло дубоко у душу овом човјеку; оно је само извањски налијепљено, па кроза њ провирује врло јасно ранија поганска духовна формација и проговарају преодјевена поганска вјеровања. Док је недостајала свака дисциплина духа, развила се је прирођена бистрина ума и изоштрило ничим незамагљено уочавање и спознавање реалног. Тако се је скорјела она толико карактеристична одређеност једног назирања на свијет, практичног, дубоко и неумитно материјалистичког. Хајдуковање и четовање били су задуго начин живота овога краја, и њихове духовне особине увријежиле су се у душама тако дубоко, да је и касније, кад је тај начин живота минуо, остао облик душе који је он био створио и који се испољава као значајка читаве душевне структуре овог Динарца. Жустрина мисли, брзо уочавање језгре и брзо лучење битног од небитног, хитар потез, као хајдучки залет, одлике су овог човјека. Та скрајна брзина и динамичност јако је изражена и осјетна и у самом говору: у градњи реченице, у употреби облика̂ и времена, у нагласку. (У живом и сажетом излагању, у расцвату аориста и наративног презента, у нагласку који стреми што даље од краја ријечи).

Ни природа не пружа у овом крају великих извора за душу. Пејсаж је тврд, сиров и строг, и сав се утапа у сињој боји крашког крша и у круто-реалистичком освјетљењу. Све се помаља у голој истини животне тегобе и свирепе нужности. Над стварношћу се никад не дижу лелујаве измаглице духа нити у свом крилу заогрћу и продуховљују обрисе конкретнога. Ту су зоре без преливâ а запади без сочног обиља боја и свјетлости. Љети жега пљушти по сињим камењарама; сунце се не открива у својој животворној снази и плодности, него у голом, врелом цјелову, као што је цјелов усијаног гвожђа: оно не грије већ сажиже. Зими се над смртницима небо затвори и зајауче бура као да је у свом лету прешла преко још жалоснијих пустара и побрала им јауке и јаде. Вегетација је шкрта и жилава; шумарци опорог бријеста и кривастог храста и граба протискују жиле између камења да из посне и неподатне земље исишу одмјерене али садржајне сокове. Ту природа човјеку пружа тврд хљебац збиље живота, а животу жилав отпор ових прогнаних горштака. Ни природа, дакле, не развија ширу осјећајност и мисаоност нити утанчава естетска осјећања. Док је осталој Далмацији, као извор и утока бујнијег и ширег душевног живота, дано море, залеђе је лишено и те велике благодати, и за толико осиромашено.

Са неискорјењивим епским елементом у души, горштак у дубини своје бити, савршено непоморац, конзервативан и патријархалан — и зато неподобан да се под утицајем Запада осјетније психички модификује, — скрајње запуштен и заостао, овај је Динарац остао затворен у свом кругу и упућен на себе сама. Са таковим својствима и у таковим приликама, он је својим умјетничким склоностима могао да дадне израза у епици, у везиву и ткању, у резању дрва — и у језику. Као онај који тка у мраку, морао је да своје стваралачке способности закује у ниже и примитивније умјетничке врсте. Своја умјетничка прегнућа точио је у нијеми језик шарâ и бојâ, жарења своје душе извезивао је у својим везовима и уткивао у своја ткива. Патријархалност и примитивност с једне, а небогатство извора умјетничких осјећања с друге стране, спутали су му пластично изражавање на резбарију у дрвету, и највиши степен до којега је у прерађивању појавног свијета допрô јесте стилизација. Али највећи његов умјетнички израз је епика. Управ изолација и упућеност на себе сама, патријархалност и онакав начин живота, разлог су што се народна епика овдје до такове мјере развила и тако дубока коријена ухватила. И баш зато је овај крај остао њезина посљедња оаза. Она се ту уздржала кристалисана у својој још класичној фази: по измаку ускочких времена она се није даље развијала, вегетирала и, нужно, умјетнички декадирала, као што се то догодило у неким другим крајевима. Појав потпуно схватљив кад се зна да се овај народ од својих сјајних ускочких времена мало или нимало развио и да послије њих није ништа крупније и сјајније доживио. — Најзад, у својој патњи и

својој усамљености, овај је крај исковао и сачувао свој народни говор, један од најљепших и најчишћих у нашем језику.

Са својом једром примитивачком душом бректавом од традиције и од епоса, с крвљу још не сасвим смиреном од недавних крвавих подвига, а на домак Западу, гледајући са својих висина једна ока и свјеже душе море које се пружило пред њим као голема тајна, овај народ чека да своје обиље сажете снаге и своју неисцрпну виталност упрегне у једну вишу и достојнију примјену. — Овај је сирови и полубарбарски живаљ као створен да помлади једно оронуло људство на огњишту једне старе културе.

*

Потекао из те и такове средине, Королија је носио на себи њезине јаке ознаке. И управ под тим видом његова је појава нарочито занимљива и пуна поуке: из његове везе с крајем који га је родио њега самог уочавамо боље и потпуније, и — што је можда још важније — кроз њ и по њему упознавамо оне особене умјетничке могућности које тај крај нуди као свој прилог нашој књижевности.

У читавом Королијину пјесничком дјелу сусрећемо два основна момента: еротику, путену, поганску и голу, без финије сенсибилности — и патриотску жицу, звучну и херојички патетичну. Оба та момента јављају се у разлисталом и развучалом руху, и у њима је више ванског бљештавила него унутрашње емоције. Королијина скала осјећаја није одвећ широка ни одвећ истанчана. Он осјећа само изразите и устаљене диатонске диференције осјећаја и пјева само у пуним тоновима. Он не испитује тајанствене и непознате дубине душе нити из њих извлачи на свјетлост влаканца тананих осјећања и суптилних расположења. Проблем, мисао Королију не занимају. Он је, да се тако изразимо, п о в р ш и н с к и пјесник: он хвата у живим, жагрећим и ведрим сликама свјетлосне површине живота и осјећаја. Сва његова радозналост и сав интерес управљени су на појавни свијет, он се сав креће у земноме. То је код њега дано често у наднаравној величини, у херојичком виду, подигнуто на епски пједестал и богато и звучно декорисано, али увијек површинско. Королија се ни за часак не даде одвући од површинског и конкретног у унутрашње, у универсално, у трансцедентално. И то земно код њега дјелује више по ефектној пластици мускулатуре него по снази инстинкта који га оживљује и по неумитности исконских закона који га покрећу. Карактеристичан је Королијин однос према природи: њему недостаје присног лирског осјећаја за пејсаж; он гледа природу сасвим декоративно: кроз слику, кроз алегорију, кроз персонификацију. Чисте лирске бити, дакле, у Королији нема. Његова је основа епско-декоративна. Декоратива је уопће најјача Королијина страна; она се прелива преко свега и све заодијева.

Сва та својства вуче Королија из свога краја. Не могући да задахне своје синове једном дубљом духовношћу и хуманошћу,

тај крај може да истисне из свог њедра два типа књижевника: или изразитог, суштог реалисту од краћег даха, без синтетичности и без комплекснијег захвата у опћељудско и у шире етничко, спутна новелисту с оштрим поимањем голе стварности и с прецизним, минуциозним запажањем, са смислом за здрав хумор и са живим, јасним, читким стилом — или пјесника епских склоности, без и најмањег натруна лирике, набијена народном епиком, са осјетном слабошћу за велики декор и с једрим, звучним језиком.

Из завичаја је донио Королија, првотно, и оно свјеже, необарбарско и донекле пантеистичко назирање на свијет, па и онај дубоко усађени и неискорјењиви »amor vitae« који га прати досљедно кроз сав живот, и кроз најцрње дане, све до смрти. Та недовољно уочена и недовољно цијењена нагонска љубав према животу — сад свеједно да ли дата дубље или површније, више извањски или више интимно, са више нерва или с више декора, што је све питање умјетникове индивидуалности, а та нас овдје мање занима — претставља најбољу и најкарактеристичнију Королијину црту, а код нас је тим драгоцјенија што је веома ријетка. — Королија је имао срећу да се у почетку своје умјетничке каријере упозна с једним књижевним и уопће духовним покретом који се је управо у то доба у Италији био јако размахао. Тај покрет, захватив широким и врло умним захватом све изворе националног духа и напојив се и окријепив на свим вруцима романске мисли, црпио је из дубоке бити расе и земље основе и снаге за једну савремену италску расну културу, ослобођену од свих хетерогених елемената, па је поставио на апогеј једну чисто романску формацију духа, са њезиним специфичним од искона ријешеним и уравнотеженим назирањем на свијет и односом према животу. Повезавши толико пута прекинуту нит италског духовног живота, он је надовезао савремени живот Италије чак на традиције Етрурије и Рима, и себе направио баштиником свих италских атавизама, слава, традиција и стремљења свих прошлих времена. Задахнут широким дахом пантеизма и поганског духа и продубљеним осјећањем природе, тај је покрет значио у умјетничком животу Италије подмлађење и обнову. Његове идеје: обожавање здравља и снаге, величање живота, снажење оног исконског и анималног у човјеку, слављење природе, враћање праизворима живота, отварање дубоких и зачараних перспектива у прошлост и дочаравање једнако лијепих у будућности, васкрсавање народне прошлости и буђење националног елана помоћу традиције, истицање наслијеђа »римљанства« и »цезарства«, изазвале су и својом садржајном вриједношћу и својим повишеним тоном извјесну плиму духа и појачале национално било, а оне су извршиле знатан уплив и на стварање менталитета и психе данашње Италије. Разумљиво је да су те идеје биле подобне да Королију, онаквог какав је по природи био, одушеве и освоје, и тај је утицај био за њега од пресудне важности. Ту је Королија нашао свој узор и слиједио га, с дужим или краћим дахом, све до конца. Али је не-

сумњиво да је Королија већ по својој природи и по склопу своје душе био предодређен за таково поимање и да је та прирођена диспозиција управо и била одлучујући моменат за таково његово умјетничко опредјељење. Узор је само развио, охрабрио и окрилатио онај садржај и она прегнућа која је Королија у себи носио као баштину свога краја: богато наслијеђе народне епике и народне традиције уопће, и здраво, анимално назирање на живот које није склоно продубљивању, рефлексији и аналитисању. Једно само није Королија могао да поприми од свог узора: онај свесилни, присни и до крајности рафинирани осјећај природе у свим њезиним видовима и манифестацијама, осјећај који све друге поджиже, разведрава, препорађа, који је основ и извор читаве формације душе, менталитета и односа према животу италског човјека и чијим је невидљивим нитима проткан читав душевни живот Италца. Та, можда најбитнија, црта у таковој духовној структури, црта која се не даје стећи а којом Королију није могао да снабдије његов крај, претставља Королијин мањак. А Королија је тај мањак надомијештао декором.

И тако, вођен унутрашњим гласом завичаја и од њега упућен у сусједство на узоре који су му одговарали, Королија је сретно избјегао оне устајале пличаце европске духовне заморености и безнадности у које су толики други наши књижевници, тек изишав, чили и дјевичански, из здравих дубина етноса, онако сладострасно и онако психолошки неоправдано уронили, па, опијени и смлављени у првом контакту са културом, процвилили стилизираном неурастенијом и јаукнули јауком разбољена примитивца. Зато Королијина поезија, ма колико површинска, има своју несумњиву вриједност и своју драж. Она је сва преливена свјетлошћу, сва у пленеру, сва осунчана, развучала, сва у једном свијетлом и високом регистру, понекад прегнантно кричавом. Њезин тоналитет је тако звучан и једар, да нас сâм по себи моћно захваћа и узноси, па чак и онда кад оно што је у њему изражено не каже много. Тоналитет такове устрепталости и напетости код нас раније није употребљаван.

Кад се већ код нас пошто пото хоће да некога прогласи гојенцем Антике и »Јелином«, онда на тај наслов има више права Королија него ко други. И по свом темпераменту и по своме односу према животу, Королија је ако не Јелин, а оно припитомљени Скит. А осим тога ,он се је с Антиком упознао непосредно на изворима и у школи која је носила њезину директну традицију, и зато је с њом у много приснијој и истинитијој вези него они који су је упознали и завољели из треће руке, лишену праве њезине бити, у руским и германским визијама; који су је, непоправљиви, гледали кроз призму романтизма, и преузели само њезине реквизите и покоју скроз формалну ознаку, а остали савршено страни њеном духу и њеној суштини.

Психа каква је била Королијина, сретно упућена на културне изворе сусједног романског запада, добро се је сложила са романском јасноћом и с ведром одређеношћу назирања на живот, и јасно показала добре резултате и предности које даје такова спрега.

Тек под конац у Королијиној поезији налазимо покоји затомљени тон бола и жалбе. Али ни тада (осим можда у неколико пјесама које су израз момента депресије или које доносе непосредну и умјетнички непрекувану реакцију разочарања на ујед живота, те стога могу да буду значајне само као документи о времену) Королијине боје не црнê; и кад Королијин сунчани и ведри дан клоне к западу, жутило љетног поднева претвара се у разгорено крвавило сутона у коме све задише пуноћом. Та друга фаза Королијина развоја (која, уосталом, није привукла на себе много пажње) јавља се по први пут у његовој другој књизи пјесама, а испољава се још изразитије и евидентније у посљедњим, неизданим, пјесмама.[1]) У њој, као звукови и свијетла у ноћи, јече чујнији из даљине гласови прохујаних радости и палуцају виднија сијевања ватара на умору у полумраку неке мистике која их полагано собом заогрће. Королију у тој фази често затичемо у ставу контемплације, у ослушкивању јеке одбјегле младости, усамљена, скрушена у интимном унутрашњем преживљавању, при коме нужно мора да опадне декор а да порасте искреност, и да се, на концу, неизбјежно јави ако не рефлексија, а оно рефлексивност. И тада се открива пјеснику читав један дотле и њему самом незнан свијет унутрашњих гласова који су раније били заглушени од ванског брујања и пулсирања, и он налази у интимности своје душе нова осјећања и нова расположења. Послије него су угаснули пламенови указале су се жеравице, и Королија, са сјетом, по њима пребире и открива. У некојима од тих пјесама Королија се сусреће са самим собом, али с другим очима; и зато у тим сусретима леже горка открића и буде се болна сјећања .У тим се пјесмама код Королије манифестује и протанчава дотад непозната сенсибилност која се, зато што није заскочена од свијести и одмах уништена од анализе и рефлексије, проткива несвијесна и, ради тога, говори истинскије и присније, топлијим и мекшим гласом. У таковим моментима Королија се дотакао чисте лирике која носи на себи дах наивности и непосредности којим одишу сви почеци липикâ уопће.

Королијини недостаци у овом се раздобљу показују јаче него у ранијем. Нарочито се, пред задацима и ситуацијама које захтијевају јачи идејни капацитет, испољава његова слабост, и то урађа мутним мјестима. Почесто се осјећа извјесна исцрпљеност и замореност, вјероватно посљедица животних

[1]) Управо ради упознавања те фазе Королијина пјесничког развоја доносимо у овом годишњаку неке његове неиздане пјесме које су, иако по вриједности можда не иду међу најбоље, врло карактеристичне, а које се у том развоју надовезују на пјесме из одјељка »Поднимљена душа« у другој књизи пјесама (1930). — Ур.

тегоба, а и сама вањска страна заостаје за ранијим дјелима: обрада је немарнија, версификација слабија, кориштење слободама абузивније, понављање раније употребљаваних средстава све то чешће. Но и поред тога ова је фаза у себи интересантна, јер значи свакако једно продубљивање и компенетрацију. Само што је, нажалост, тај процес био праћен (а можда управо и потакнут) слабљењем и обнемоглошћу особе, тако да је сазријевање умјетника ишло упоредо са сахњењем човјека. Ради тога се овај Королијин период, неразвијен и незавршен, а већ начет умирањем, не може узети у пуну оцјену, па зато тежина Королијина дјела ипак лежи у оном првом, цватном, раздобљу његова рада.

Из свога краја, најзад, Королија је изнио и своје двије најглавније особине: језик и осјећање народне епике.

У нашој модернијој поезији постоји један опћи пјеснички језик: језик који је основао Војислав Илић. Ма колико да се је касније проширивао и развијао, тај је језик у својој суштини и по свом карактеру остао онај исти: свечан и миран, широко патетичан, хладно реторичан и декоративан; пастозан, наративан, раван; нединамичан, складан и благогласан. Стварање тог језика преставља можда једну од јаких Војислављених заслуга за коју му још није одана пуна хвала. Већ у првој својој појави, код самог Војислава, тај је језик необично развијен и богат, а с чисто језичног гледишта добар и књижеван, бољи и књижевнији него што су били језици ранијих пјесника. И русизми и архаизми у њему су лијепо усклађени и корисни. Сам по себи, он је отворио многе нове могућности и, готово одједанпут, дао собом једно подобно и довољно богато средство за изражавања која су без њега и прије њега била немогућа.

Разумљиво је да је језик са таковим одликама и, у поређењу са пређашњима, тако богат, морао да се уздржи, да буде од других прихваћен и даље ширен, развијан и обогаћиван. Углавном тај језик, па и његова опћа мјеста и клишеираности, преузели су готово сви наши каснији пјесници. Многи од њих дали су му свој лични печат и прилагодили га унеколико својим потребама и свом темпераменту, али то нису биле реформе, него мање и незнатније новине које нису много промијениле његову бит. Само понеки унијели су у њ значајнијих нових елемената. Дучић и Шантић су га освјежили дахом сочнијег и жустријег херцеговачког живог говора. Иначе регионалне примјесе које су унијели пјесници из других крајева нису биле од нарочите користи. Они пак који су ради сложенијих и ширих изражајних потреба проговорили личнијим говором, дали су готово од реда један мање добар и мање дотјеран језик, форсиран и натегнут, са разломљеним несигурним и неуравнотеженим реченичким склопом, и ти више или мање успјели покушаји нису имали већег утицаја на даљи развој пјесничког језика.

Королија се појављује с једним новим, својим језиком, сасвим супротним дотадашњем, опћему: динамичним, виспреним,

квргавим говором свога краја. Лаконичан и сажет, строге и правилне реченичне конструкције, отсјечен и одрешит, тај је говор по чистоти и правилности раван херцеговачком, с том разликом што у њему нема оне ароматичности којом је каткад засићен херцеговачки, оне пјевушљивости и подјецивања који дају понекад и претјерану таласавост говору Херцеговца. Он се одликује лапидарношћу и сувоћом, чистом линијом и неком клесаном, отреситом дикцијом. Королија је тај језик обогатио и проширио, и развио га чак до виртуозности, упуштајући се у извођење кристалних звуковних слапова и бљештавих играрија и западајући при том у један богат, шарен и разигран вербализам који је понекад прелазио у претјераност и постајао манир, али који, нарочито као покушај и као студиј, претставља оригиналну новину и открива дотада неискоришћене могућности. Прије Королије ми у нашој поезији немамо примјера тако реске, крепке и драстичне ријечи, тако сирових, брецавих акцената, тако ужагреног периода, тако снажно укроћена ритма.

Королија је у школи западне романске књижевности имао прилике да спозна сву огромну важност језика као умјетничког изражајног средства, да схвати колико код нас још и ненаслућених умјетничких могућности пружа један до крајњих граница развијен и истанчан језик, да види како он чудесно и побједнички закорачује у предјеле »неизразивог« и осваја их комад по комад. Али њега је више задивила вањска страна, сугестија ријечи у њезином акустичном, музикалном својству. И ту нам се опет открива декоративна бит Королијина темперамента. Својим италским искуством он се је користио углавном једнострано: акустички. Изражајно пак само донекле: није се оспособио за лакше и сувереније изражавање тананих расположења, суптилније сенсибилности, прелива и свјетлуцања осјећаја; за саопштавање оне богате и све проширљивије кроматике умјетничке душе, него само за мајсторско давање необично живих предочаба и брзих слика. Он ствара слике веома сретно, неочекивано, као успут, тако да оне не задржавају главну нит и не отромљују реченицу. — А у томе је познавање језика од пресудне важности. И човјек се радо игра мишљу да се жива и снажна претстава може да породи само у ономе ко је кадар да је адекватно изрази; да је помол извјесне претставе у глави једног умјетника условљено његовим латентним могућством да ту претставу каже, — баш као да се мисли ријечима, изразима, а не предочбама. Ту, дакле, дубоко познавање језика и вјешто руковање њиме изгледа не само изражајно средство, него чисто једна категорија креативне природе, приус саме замисли.

Такав Королијин језик отворио му је још једну могућност и наметнуо му још један задатак: тражење нових метричких средстава. Уобичајени једанаестерац и дванаестерац нису му били довољни; потреба за разноврснијим и богатијим метричким одорама

била је код њега много јача него код других. Код нас се иначе предано слажу у једнаке једанаестерце и дванаестерце расположења скроз различних динамикâ и интензивности, најразличитија »темпа«, најразличитије инспирације, од милокрвне елегичности до разбуктале страсти, од штимунга до плесног ритма, од молитве до поскочнице, од мадригала до дитирамба. Своја шира метричка требовања Королија је ријешио на тај начин да је — захваљујући својој културној оријентацији — посегнуо у богате романске метричке ризнице. То може да се сматра корисним проширивањем и обогаћивањем наших метричких средстава или недозвољеним увођењем нашем језику страних и тешко угодивих калупа, али било би неоправдано постављати на Королију ону претешку дужност коју су сви други, и прије и послије њега, са себе скинули: да из наших самородних језичних елемената и према специјалним нашим језичним условима створи и изгради нове, н а ш е метричке форме. Свакако, он је код нас увео и, уз велике потешкоће, до замјерне висине развио и дотјерао тешке и строго везане старе романске форме балате, балатете и канцоне, одузев им при томе (да ли с нарочитим циљем, или је тако испало случајно?) њихов љупки, текући и глатки тон и давши им сасвим други карактер: извјесну жустрину, кршност и бректавост од којих у завичају нису имали ни трага. Тешкоће третирања тих форма, као и форме сонета у којој је обрађен добар дио Королијина дјела, тумаче даљу једну Королијину страну: његову понекад лабаву версификацију, пренебрегавање акцента, и читав онај његов систем римовања који искориштава недозвољена и јефтина сагласја и који употребљава систематски увијек исте сликове.

Главни садржај поезије Мирка Королије је епска народна баштина, и она остаје до конца највеће богатство његове душе. Он је њом задојен до сржи, познаје је до у танчине, осјећа је најприсније и најдубље. Он осјећа њезину тежину и њезину вриједност у себи, и он ствара из ње. — Кад се је Королија појавио у књижевности, националистички предратни омладински покрет био је у јеку, а мало затим букнули су и балкански ратови. То је дало Королији прилике да са размахом национализма споји епску баштину коју је у себи носио, па да дадне једну патриотску поезију која је црпила своје снаге и своја надахнућа из традиције, поезију евокације славне народне прошлости. Королија је био уочио у Италији, нарочито код Кардућија и Данунција, какав извор за једну нову, крепку и богату умјетност претстаља национална традиција. Код нас је, нарочито у Србији, управо у то доба патриотска поезија доживљавала обнову, и активитет на том пољу био је доста знатан. Патриотизам је у тој обновљеној поезији дошао до изражаја у својој модерној, савременој форми, реалан и рационалан. И то се обично износи као њезина највећа одлика. Королијина патриотска поезија је сасвим друге врсте. И коликогод је природно да је она у Србији,

слиједећи у стопу националне удесе, стојећи у уској вези са стварношћу и с етапним и тријезним реализовањем националних задаћа, при чему је патриотски осјећај бивао непрестано позиван на конкретније и одређеније дужности, била вјеран глас савремене душе и вјеран одраз националне садашњице, исто је толико природно да је у Королијином крају, распетом у зебњи ишчекивања између садржајне богате традиције и далеког химеричног циља, патриотска поезија нашла своје изворе у ширем, иако легендарном и мање конкретном величију традиције и у вјери у латентне снаге историје и у силу расе. И зато је она прва патриотска поезија, ма колико била израз једне животније и у реалном животу дјелотворније психе и менталитета, у чисто умјетничком погледу ограниченија, сувља и сиромашнија. У њој су савремена и модерна форма патриотизма, патриотско д а н а с, дошли до изражаја више и јаче него што то у умјетности треба и смије да буде. Зато је она, умјетнички, од невеликог формата, одвећ позитивна и одвећ оштро омеђена реалношћу, без ширих умјетничких концепција. Зато у њој националном садржају и комплексности националних удеса, као ни склопу раснога умјетничког и етичког духа није дан ни виши ни синтетичнији ни умјетнички развијенији облик. Стремљења једне поезије која вуче своју снагу и своје инспирације и која тражи своју реализацију на тлу распламсалог националног осјећаја, ако су ношена од доиста јаких талената и вођена широм и развијенијом умјетничком оријентацијом, изграђеном у истинском и присном контакту са великим културама, морала су неминовно да заграбе у латентну снагу наслагâ традиције и легенде, па да их васкрсну у комплексивној и развијенијој форми естетски вишега реда. А то је, један од ријетких, интуирао Королија, захваљујући, још један пут, своме крају који га је нахранио епском традицијом и који га је упутио у сусједство на обилате изворе великих примјера и узора. То сјећање вриједности традиције у данашњици, свуда око себе, у атмосфери; ту чврсту повезаност садашњице са великом прошлости, преко неуништене и непромијењене бити расе, Королија је сретно и потпуно дао у својим циклусима патриотских сонета, снажније и умјетнички боље него ма ко други. А ваљда најбоље у циклусу »Краљевић Марко«.

О, Јуначе, на кршу што се руши
ка Мору сињем, где валовље грца
ускострушено, и где пена врца,
седим и слушам, с прошлошћу у души.

Живи у нашем ваздуху и плине
удесна хука Твог грдног замаха,
и њиска Шарца Твог, љута и плаха,
у завијању мутне југовине.

Оста уз друме препуне прашине
топот јежђења Твог на мегдан, . . .

Именом Твојим ђедови се моји
заогртаху као с плаштем снаге —

— докле Твој спомен у сред душа наши'
хији к'о Море големо у магли!

Понајвише у оном сонету коме по каквоћи патриотске инспирације ксд нас нема равна:

Лагаше грцав глас, што беше усто,
да блед и мртав у Урвини спаваш,
да, смрскав светло оружје и сусто,
по пећинама жално ишчезаваш.

Лагаше глас да и Ти малаксаваш:
да не можеш да плугом ореш густо,
и орућ' бијеш њим и побранаваш
к'о смртном браном исполински пусто.

Лагаше глас!. . . О, људи с крша, с њива,
китите плуге, оружје и жива
кротите срца: кроз луге и дра̀ге

безбројан Марко живи! Врх литица
стрмих, о, жене дугих трепавица,
певајте песму љубави и снаге!

Једнако широко Королија је дао и неисцрпљену, исконску виталност свог ужег краја и његово кретање к мору, усусрет ширим примјенама живота, у сонету »Јанковић Стојан«:

Млечић и Турчин као лака варка
неста, и с њиме паше, провидури;
још само гдегод лав свештеног Марка
врх врата кога старог града зури.

Но, с наших гора пуних сунца јарка,
с Котара Равних, с Буковица сури'
диже се песма о Стојану жарка
и к Мору слази слична бујној бури.

— Море се пита: »је ли ово јека
прошлости пуне славе, пуне звека
оружја бојног што јунаке кити?

Ил' химна крви, младости и зора
Народа овог младог, који с гора
високих к мени к'о бујица хити?«

Код Королије је, дакле, несумњиво патриотска поезија постављена на један шири основ који пружа далеко веће умјетничке могућности. Црпећи своја национална надахнућа из исконскијих извора и третирајући их културније, синтетичније и шире него други, он је неизбјежно морао да дође до виших умјетничких формâ. Преда њ се је нужно поставио постулат да епској баштини којом је задојен дадне развијенији умјетнички облик, да је подигне на виши степен: да од ње створи драму. Подробнија анализа његових дјела те врсте и испитивање начина на који је он тај задатак рјешавао, нас у овом часу не занимају. Королија је у том успио у границама врсте и мјере свог индивидуалног талента. Под тежином задаће он је можда понекад и обнемогао и подбацио, можда се је и одвећ грчевито држао узора, можда је и превише видљив калуп. Али читаво његово дјело показује исправност његове оријентације и неумитност онога процеса, који је нагонски интуирао и сâм Његош и који баш у Његошу налази своју најјачу потврду. А корисне поуке које Королијино дјело пружа код нас нису још ни потпуно уочене ни по заслузи оцијењене, а још мање искоришћене.

Аналогност путова које су у еволуисању народнога превалили разни наши умјетници твори драгоцјено искуство. Мештровић, потекао из краја гдје се као три елемента живота указују тврд хљебац, камен и традиција, а оспособив се на вјечним духовним изворима Запада, препородио је у себи тај садржај и дао га кроз свој велики таленат у облицима вишега реда. Војновић који је посједовао потпуно епску народну вредноту а стајао у присном контакту с једном великом културом, ударио је оном истом стазом којом касније и Королија. — Вјерујемо да чињеница што су та три, иначе врло различита, умјетника која су кроз битно једнак процес преточила опћенародну садржину у своја дјела, сва три баш из Далмације, није само случајна. Јер је управо Далмација могла у исто доба и да им пружи најпотпунију и најопћију синтезу народнога и да их обдари најприснијим осјећањем и поимањем за највише и најразвијеније умјетничке облике.

Марко Коропчук

МИРКО КОРОЛИЈА

ЗОЕ ПОРФИРОГЕНЕТА

драмски поем у 4 чина

НАПОМЕНА

У књижевној заоставштини благопокојног Мирка Королије коју нам је његов брат г. Душан Королија доброхотно ставио на располагање, налази се I. чин драмског поема Зое Порфирогенета и 17 необјелодањених пјесама.

I. чин драмског поема приведен је крају, али није дефинитивно редигован, тако да нека мјеста постоје у више редакција са незнатним измјенама; у таковим случајевима одабирали смо дотјераније варијанте. За потоње чинове нема међу рукописима никаква нацрта, фрагмента или биљешке. — Од 17 неизданих пјесама (које је покојник, заједно са 3 већ штампане у повременим публикацијама, спремао за трећу књигу својих пјесама), готово махом недовршених или не израђених до конца, изабрали смо 4 које су нам се чиниле успјелије и значајније.

Ур.

I. ЧИН

У забитном куту царског гинекеја у Свештеној палати завршују Пурпурородне Сироте још један свој празни дан. Оне су у једноставној великој мермерној дворани, с огромним прозором, подупртим ступовима, у дну, кроз који се у даљини назире нешто мора и чемпреса, дочим су на странама по једна тешка метална врата. Дворана је пуна сребрних, златних, тучаних и других, мањих и већих, огледала, која стоје, леже или су прислоњена уза зидове и намештај. Али, и без њих, влада у њој као отсев неке далеке, одуховљене светлости, јер бели мермер и нешто мозаикâ израђених у светлим тоновима по патосу, при дну зидова и на стропу, дава живот једној нешто затомљеној, но ипак светлој и хармоничној лепоти читаве те просторије. По разним местима су размештени наслоњачи, у облику паона који шири реп, царског орла с крилима и једне химере. У очима, по перима и разним местима тог крилатог намештаја за почивање и сањарење инкрустирани су огромни драги каменови ,који блеште.

Плава *Зое* пред два-три ниска сточића пуна пехара, пехарчића, лончића и стакленки свих боја и величина, и деликатног, ситног посуђа, над једним малим огњиштем од сребра, које се дими, меша и приређује своје аромате и чаробне помасти из Индије, Египта, Перзије, Сирије и других крајева. Уза њу клече као три бакарне каријатиде, непомичне и неме, њене три најмилије *етиопске робиње,* мотрећи укочна погледа њен посао. Њена је одећа једноставно бела и ваздушаста као и пара њених мириса која сукља. Како пада вече и у дворани је скупљен мрак, пламен који с малог огњишта полизује осветљава њено фино лице и витку фигуру, давајући јој изглед Кирке задубљене у свој чаробнички посао.

Не примећује се одмах, али у једном углу, с иконом пресвете Богомајке и кандилом, у калуђеричком оделу, *Теодора* је задубена у своју вечерњу молитву

Шутњу, која неко време влада, и свој суптилни посао прекида одједном, узрујана

Зое

Аханта, Тируеса, Полимнема!
неће да плане!...

остављајући стакленке, којих је садржине мешала, с немоћном љутњом у гласу,

Обманула ме је
Сирјанка стара!... Трипут чаробне сам
речи изрекла, па узалуд, ево!...

како робиње ћуте, више за се,

А извесно ми рече: »филтар овај,
што младост продужава, кад га од две
поле, спремљене кô што казах, смешаш,
шапћући моје од враџбине речи,
плане, но не изгори; него, делом
буктећи, делом цвилећи кô истом
рођено живо, у руменчасту се
текућину таложи«...

прекидајући се, бесно,

Ах, проклета
вештица, ил' што сакри, ил' ми праве
речи не рече, само да још злата
наплави себи!...

окрутна, неумитна у свом бесу,

Ид' те... Тражите је...
доведите је да јој иглом златном
жеђ назајазну у збрчканом срцу
зајазим, завек!...

устрављене и дрхћући читаве, Робиње се истовремено дижу, и уз дубоке метаније натрашке замичу.

Међутим, разљућена царска Кћи прилази једном од наслоњача и слаже се на њ. На један њен знак којег је при том дала појављује се *Црно Ропче,* које немо метанише пред њом. И не гледајући га, у положају о лакте ослоњене Сфинге, којој очи сејаву, она наређује,

Зое

Светлост!

Тад, као да та једина њена реч има надземаљску моћ, чим се Ропче изгуби, зачује се једно ведро, као талас широко појање, кроз растворена врата засукља велика светлост, и пред Златокосом Сфингом развија се у Свештеној палати обични обред паљења свећа, при кому као далеки отсев величанствености и блештавила што ту влада навире с буктињама поворка *Дворјанки Лучоноша.* Воштанице и буктиње делом бивају заденуте у високе канделабре, а делом пролазе као светли сан, уз ритуалне поклике:

Дворјанке Лучоноше

— Многа лета
Пурпурородним!
— Здравље, срећа, слава
христољубивим базилеидама!
— Зои и Теодори величије
и слава!
— Благоверним благо вече!
— Најсветлијима светла ноћ божија!
— Мир и спокојство!
— Слава Зои!
— Слава
Теодори!
— Сад и на веки века!....

Повлачећи се као сјајна нит за тим блештавилом које је већ прошло, зазвони тада дивни глас Замишљене, који се својим тешким речима лагано уједначава са суморном светлошћу што је остала у дворани

Зое

И тако, ето, живи се и мрије,
мре се и живи, од дана до дана...
А младост као болно расциктани
галеб, у сутон надања и снова,
над пучином једноличности сиве
губи се!...

Теодора

из свог угла, с бојажљивим прекором,

Зое!...

Зое

која не чује, као горе,

Што затим јадноме
срцу остаје?

Теодора

Зое!.... Зое!...

Зое

Ништа,
до отровне грчине измирења
немоћног с смрћу спором, али сталном!...

Теодора

дижући се и прилазећи іој,

О, Зое, сестро, ти неразборитом
очају свому опет се предаваш?!

но, како је она ућутала и, увек задубена у свој тешки осећај, не одговара, Теодора материнском руком дотиче њену златну главу, и благо, благо говори ,

Место, да измирена са Судбином,
коју, у својој великој милости,
Господ, на наше и на душа наших
спасење, нама додели, у светлу
Вере Хришћанске једину и праву
утеху тражиш и нађеш!...

Зое

као разбуђена, тргнув се сва, и гледајући је с неразумевањем,

Ти .... Што то
збориш?

Теодора

као горе,

Ја зборим оно, чем ме Мати
Пресвета, Црква, учи...

Зое

као онај кому нож у срце забадају,

А — ха!...

Теодора

Да је
патња циљ Богом дан овом животу
да с њоме вечни заслужимо!

Зое

скочив, грко, очајно,

Ха!... Не!...
не!... нек се вара с тим, ком до варања
себе је!... Никад срце моје са тим
мудролијама јаловим доконих
црноризаца смирити се неће!...
Ти умри, када мрети ти се хоће!
Ја хоћу живот, стварност и искуство.
Хоћу да младост моја, што у мени
кô цветна грана труни се и жуди,
животом, јавом, радошћу, болима
оплођена кô пелудом, богате
плоде сазнања, зрелости понесе,
дајућ' у њима себе устма, што је
жуде и која жуди, до бесвести
слатке... Иначе, не дам јој да мине.
Нећу да мине!

Теодора
изненађена, но хтијући полагањем руке на чело јој да умири њему ватру,

Рођена ,ти бунцаш.
У тешком као да си огњу сва... Да
болесна ниси?...

Зое
одгурујући јој руку, још жешће,

Не, минути не сме!
Јер ја ћу са Временом сивим, што је
вучки, без самилости, крза, једну
очајну борбу да заметнем, да се
хрвем, да ноктима и зубима је
браним!, па макар у хрвању тому
схрвала и њу и живот и душу,
и своје све, чујеш ли, све!...

Она се узрујана и циктећи мота по дворани

Теодора
повређена искрено том бунцијском силом у својој светачкој души,

Заиста,
данас те не разумем ја...

Зое
упадајући, нагло,

Никада
разумела ме ниси ти!

Теодора
као горе,

...И, ако
болесна ниси, онда опседнута
неком си Силом Злом, што лукаво те
заводи... Јер, ти не видиш, да све што
збориш, грех јесте, грех голем и већ у
самој помисли.

Зое

Шта? Зар сво грех је —
да живо хоће да живи?! А није
грех ово страшно злочинство, које се
над нама живим овде врши, скоро
педесет лета, у овоме царском
гинекеју, где јадне, забачене,
жељне мрвице живота, држе нас,
да своје дне дотрајавамо, док он
у свем обиљу свом и величанству
ту, крај нас, хији?; није грех то, што нам
једино, свето право наше, које
и најзадњем се створењу не крати,
право, да живот дат нам у животу
и строшимо, нама, Пурпурородним
Кћерима Автократора Ромејског,
крате, не дају?; није грех то, што нам

крв, зрелост нашу и жудњу за свиме,
што прирођено сваком је створењу,
у нама, бедним, тужним сиротама
без мајке, један отац неотац, сав
одан коцкању, женама и пићу,
са бешћутношћу својом зверском гуши,
убија? Грех то није, је ли? Је л' твој
Бог тај који те то учи? Ах, ако
он је то, тад је крвник најстрашнији
Бог твој, и у њег не верујем, већ и
са њим ћу да се борим!

Теодора

згранута, ужаснута, дижући очајно руке,

Грешна, грешна!...
како се дрзаш то?... Ти Творца врећаш...
Ти законе најсветије нам презре...

Зое

на врхунцу своје побуне, спремно,

Јест; кô што и ти закони презиру
оно најлепше, што тај исти Творац
на дно мог бића усади, и својим
печатом гордим потврди на лицу
моме.

Теодора

као горе,

Ужасно! Грозно!

док Зое занемела одише, покушавајући да се од ужаса прибере,

О, међ живим
најгрешнија, што да на ту паклену
занесеност ти речем?

одлучно, са свом својом вером у мисли и речи,

Зое, већ је
доста. Већ једном отрезни се, док је
на време. Печал незадовољених
чула свест теби буни, и ти увек
још о младости збориш. Док на прагу
одаје наше Зрелост давно седи,
жалосном зеном гледајући у нас
и казујући нам немо, да је за нас
већ конац свему.

Зое

у одисању, не смажући још речи и снаге,

Ох!

Теодора

као горе,

То појми, знади.
И кај се, кај се,

Зое
грко, крваво,

Знам; и онда: умри!

Теодора
неумитна,

Рађе, но тако грешећи да живеш!

Зое

То све!?

Теодора

Међутим, молитвама својим
смерним опроштај од Господа за те
измолићу, а бар смрт у милости
да његовој затече тебе.

Зое
нагло, још крвавије, палећи се под конац опет,

Хвала,
о, хвала теби, сестро, на хришћанском
том милосрђу и утеси. Али
не требам их ја. Јер док душа моја
у мени, а не чула печал, устма
жуди и гласом снова̂ проговара,
(све и кад би ми бора која лице
такла, што не дам), дотле младост моја
са мном је као шара с цветом што је,
ко̂ жубор с валом што се диже, као
жар са сунчаним зраком који сија,
и дотле друге утехе не требам
ја... Него дотле и мрзим ту псећу
покорност твоју свету, ту старачку
збораност твоје јадне душе, и те
молитве бедне твоје још беднијем
Господу твом, што вапаје несрећних
и гоњених не чује...

Теодора
запушавајући уши, огорчена,

Доста! Ћути!...
Окужена си, видим, ти и огњу
земном предана неумитно!... Бежим,
да и мене већ не окужиш.

одлази.

Зое
за њом,

Тако:
»беж' од свег, увек!...« То је мудрост, вера,
спасење ваше!

свесно, одлучно, гризући зубом разјареност и грчину своју,

Но ја друго тражим!

Доводе у том часу робиње држећи је испод пазуха, стару *Сирјанку врачару*, која се тресе. Зое, сва ужарена од свог беснила, устреми се на њу, извукав из својих вели-

чанствених сунчаних коса дугу златну укосницу, с једним олакшањем у бићу и гласу, као да у окрутности коју хоће да почини налази одушка и накнаде својој тузи, бесу и грчини због промашена живота.

Зое

Ах, ту си ти, ненаситнице стара!

Врачара

која у час схвати што је чека, падајући и љубећи њене ноге, очајно,

О, милост, милост!

Зое

Милости за тебе
нема! Умрети мораш! Халапљиво
за златом срце нека ти окуси
врх златне игле ове!

Врачара

Милост, вапим!...
О, најмилостивија, о, најлепша
царевска Кћери, смилуј ми се ти!

Зое

Не!...
Умри ,да други пут не обмањујеш!

ропкињама, спремна да боде.

Открите прса!

извршују Етиопке ћутљиве њену тврду заповест раздрљујући прса старици, која се сад с једним неартикулисаним вриском — стењањем брани.

Како се Разјарена Дивота нагне са својим златним оружјем да пружи себи задовољство крваве освете, и како с извесним гађењем притисне другом руком сухе старичине груди, наједном нагло отскочи од ње, сва унезверена.

Зое

Што?... Ко си ти?... И... што
си?...

Врачара

немоћно ,немо одишући, показујући руком и очима на робиње да се удаље.

Зое

следећи и нехотице ту њену нему жељу, робињама једним гестом и речју,

Одаљ' те се!

робиње одлазе, назадујући. Пауза, у којој се она интенсивно гледа с Врачаром, која клечи умирена.

Ти... ти жена ниси?
Ако си човек, како се одважи
да у Гинекеј царски уђеш? Знајеш
да то се главом плаћа!

Врачара

Знадем. — Жена
нисам... нисам ни човек... Само сена
његова ја сам! Стог и могох да се
обретем овде.

Зое

Што те онда води
к мени? Говори!

Врачара

Мој грех, ради ког ме
хоћеш да казниш: јуче неказане
чаробне речи, по којима напој
младости дуге плам захвата, значи,
по којима се доготавља. Друге
речи ти рекох ја.

Зое

С чег дакле јуче
обману мене? . . . Ал' ко, ко си најпре
реци?

Врачара

збацујући са себе женски огртач и повезачу с главе,

Несретно створење сам, које
злочини људи природи његовој
отеше правој, другу не давши му:
Мушкарац нисам, а ни женско нисам
него грдоба насилна сам, каквих
у овом двору тушта и тма има,
какве од људи начињају људи
бездушни, да им боље службе неке
понизно врше. Служба моја овде
у Свештеној је палати царевâ
Ромејских. Чувар сна сам Узвишеног
Оца твојега. Јоанес ме зову.

Зое

с дивљењем,

Кубуклар Јован? . . . Па, ти? . . Али, зашто? . .
Но, устај, збори!

Јован

устајући и хватајући даха, али још увек несигуран,

Зато, да ти тајну
велику могу да поверим, »слово«
да чарслијско кажем ти, по којем
младост ће твоја да дуго, до краја
живота твог се продужи и траје . . .
Јуче пред твојим Етиопкама ти
каз'ти не могох, и ма што ти рекох,
знајући да ћеш за то данас опет
звати ме, што сам спреман и чекао . . .
А сада, чуј ме! . . .

загледав се изненада у њене очи, које непомично на њему почивају, и приближујући јој се при том, одмереним поузданим гласом, откривајући њене ране,

Ја знам како твоја
младост и твоја божанска лепота
у овом Гинекеју вене, копни
узалуд, ишчезавајућ у ништа,
без трага, кô у долини без еха

најопојнија испевана песма;
знам и побуну страшну душе твоје,
увек пупољски свеже, проти томе;
и њену жеђ бездану за цветањем,
за животом; и неизречно празну
језу твог срца, јадног срца твога
пред јаловошћу, бесмислом читавог
бивовања једнога. — О, ја знадем
све тајне, све безбројне битке које
у сваком часу топло биће твоје,
(за радост, за уживање саздано,
но, ојађено смртно и ропћући
проти свем живом и мртвом!), са Зрењем,
с Временом, с Годинама, са тим празним,
ал' незајажљивим рушилицама,
кô с чопорима гладних куја бије!...
И како их са својим мирисима
и помастима барем омамити,
и оморити настојиш, да ход свој,
и налет моћни свој успоре; докле
око себе свуд грћеш своје пусте
дане кô хрпе згушених славуја,
што у пролећу свом не пропеваше!
осећајући како својим речима као подмуклим чапорцима захвата лепршаво срце,
О, све ја знам и видим!... И ја нећу
о, ја нећу да уз бол твој уз царски,
и судбину свој ропски и отровни
печал постављам; али јесте нешто,
што к теби овде мути ме, нагони!...
Јест нешто, један глас ил' суза једна
пречемерна, који се из најдубље
дубине бића мог гласи и зове,
што помоћ иште но узалуд, што се
узалуд жали, и цвили, и мира
не да ми, глуши слух мој, душу мути.
Јесте у мени нешто, што још увек
кô леш придављенога и на тривиј
баченога детешца, што за живот
рођено беше, у беспомоћному
хропцу се трза, грозно собом трза;
дâ, једна бол, што попут плача који
набире, а не може да потече,
у грчевити јецај се претвара,
преузлава и пројецава страшно;
један очај стални, који кô клана,
ал недоклана, но закасапљена
ужасно зверка вришти и језивим
крклањем се оглашава....

Зое

инстинктивно прави руком гест као да би да заклони очи, као да се брани од стравичне наказе, коју он речима изазива. Но, он још сугестивније, скоро заповеднички чини да се њена рука одмах спусти и излева преда њу сву своју страхоту.

Јован

Чуј ме,
чуј, истину ћу тебо да откријем,
ал не страви се пред њом, но стој чврсто!...
Све што злочиним касапњељем људи
природи мојој одузеше, правећ
недоношчетом, чудовиштем мене,
уништити се дало није, него
жлебовима се другим навраћено
силом, у изнакаженом облику
на дан пробија божји, и свој део
тражи, грамзи и граби од живота.
Уместо свести мужјачке силовне,
уместо воље за борбом, победом,
за женом, славом, за свим што уздиже
и што обара, за свим што радује
и што рањава, за свиме што огње
заноса пали, који значи живот,
стварање, дело, — у мени наказном
једна опака, једна беспоносна
грозница и жеђ за осветом свему
и свакому ме тресе... Стог ја хоћу
све, за свима грамзим, а ништа не треба
мени. Моћ, части, богатство, ја тражим,
све, ал' све мени сувишно је. Смисô
свој увек тражим, а не налазим га
у ничем, нигде. И стог' моја дела,
начини моји јасноћи, светлости
божјега дана измичу; и зато
дах мој је кужан као гнојан задах
леша, што гљивом и црвима рађа,
што вечно труне, али иструнути
не може. Ах, оружје најстрашније
ја сам у руци оног ком се дајем,
ко уме да ме захвати, да мноме
витла и ради, и да мноме тако
најнемогућниј циљ доциљи!...

Одједном он се нагло прекине од свог ужареног говора, и другим, промуклијим и подмуклијим гласом, иза најкраће паузе, наставља,

Слушај,
слушај, сапатња с тобом која вечно
патиш, потреба та да мноме делаш
ти, која борбу најстраховитију

победе и свег твога стоји. Ето,
то истина је тајанствена, коју
у себи крију чаролијске речи
што их од мене чекаш.

одједном он ућути тврдо.

Зое

ћути неко време непомична, бледа, као заглушена и запрепаштена свим оним што је чула. Затим као да се буди из дубоког сна, полако диже руку и прелази њом преко очију, пак, као да јој недостаје даха, проусти кратко, суво,

Кажи ми их
већ једном, те речи!

Јован

загледав јој се опет у зенице, као да је успављује, савладава,

Престоље... Царство
Ромејско... Зое базилиса!...

Зое

запањена, схватив добро, као муњом зашинута, куд шиба његова реч, тргне собом, али отров делује.

Што?... Како то
мислиш?

Јован

стављајући све на коцку, али увек лукаво,

Не, ја не мислим, него Време,
уморно већ од тешке борбе с тобом,
у име мира главу једну нуди
седу и стару, главу родитеља
твога, Императора Константина!

Зое

има инстиктивно један покрет грозе, и заклања рукама лице од толиког гада,

Ах, не!...

Јован

не губећи време, али ублажујући утисак, гласом дворјана који говори у прописаној форми,

Цар наш и Автократор свију
Ромеја, брат једини вазда славног
Базилиоса Бугароубице,
одветак најблагословенијега
и најсветлијег Дома Македонског,
по вољи божјој провев век свој дуги
и владу кратку у игри и гозби,
заборављајућ' на државу и на
рођену децу, под неумитни је
закон природе пао... Оронуо,
одједном он је осетио како
и задње силе животне ненадно
остављају га... Већ три-четир дана
он логом лећи хтео би, ал' страва
да из царскога кревета никада
дићи се неће, од дормиторија

с Пролазношћу, Животом изборити
хоћеш, преда те и пред твоју руку
поставља мене. Узми, дохвати ме,
дакле. У нашој сарадњи кључ твоје
царског одгони њега. И дан и ноћ,
јер ноге давно не носе га, ношен
од својих шест коетонита Афра
на нарочито сазданом престољу,
на кому се и продремати може,
он по Палати Свештеној свуд блуди,
као да кутак тражи у коме ће
да се од смрти неизбежне скрије...

Зое

Мој отац јадни!

Јован

трујући свесно њену искрену бол,

И тек сада бригу
о царству и о наследнику свому
он започе да брине!...

Зое

Па?

Јован

Зборећи
сам са собом, он мисли своје царске
одаје, као грана поноснога
старога стабла, која под вихором
кршећи се и љуљајући, својом
ломљавом своју тврдоћу одава.
Па како мушког наследника нема,
већ само три Пурпурородне Кћери,
од којих једна, Богу посвећена
у манастиру давно живе, друга
сва молитви предана кô да за њом
намерава, но трећа, најдивнија,
јака, да терет свег света на длану
узане, божанствене руке своје
понети може, то ја навештујем
сад теби Царство Најправоверније,
Порпурородна Зое Базилиса!
Ах, Базилиса Византска! Не значи л'
то господарка Света и Живота?
Не значи л' то све моћи што пожелиш?
Није л' то сто живота у једному?
Није л' сто лета у једноме часу?
Није л' бесмртност, вечност то за срце
што жедни? Зар то није продужена
младост, пролеће, док год душа тражи?!

Зое

преплављена толиком ненадном светлошћу, али страховито жедне душе, проживив у једноме часу море времена, прешав у једном тренутку све даљине, назревши у једној јединој мисли кључ свега свога, прилазећи му и подвлачећи полако речи које изговара, потпуно предобивена,

Добро; ал' ако ти се вараш, ако
болест обмане, ако живот царски
у питању ту није?.

Јован

сасма близу ње, потмуло, злочинački,

Онда ту сам
ја, чувар царског сна и Кубикула,
ту напојима вешта Зое... Има
на царском двору у Бизанту, где све
по Свештеном Пропису тече, један
пропис по ком се умире кад тачно
треба... То само привилегиј моћних
Автократора наших!...

Зое

на час згађена, но неминовно ухваћена у његову мрежу, готово збуњена,

Не!... Одлази!...
Ил' не, не, чекај !. .. Дá, иди; зваћу те
можда... Дá, дá!

Јован

који је на прве њене одлучне речи пошао, и на друге, којим га задржава, уставио се, гледа је хладним сатанским погледом, који изазива њено двоструко »да«, као неки нејасни двоструки пристанак.

Зое

После својих контрадикторних речи има последњи замах савести, кога превлада извесно царствено осећање што је у њу ушло, у кому њена страсна душа заблесне злослутно, с хиљаду прелива добра и зла, као злослутни, сјајни, велики опал, како ће од сад до краја да сјаје,

О... Сада, бежи, бежи.
Превећ је грдно, грозно лице твоје!...
Међутим прву милост ја ти царску
правим што твоју медузејску главу
не сечем!... Иди!... Остави ме саму!...

Јован

док се она окреће од њега, као да не може више да поднесе виђење те његове медузејске главе, и с руком на челу сабире своју душу, нагло, неприметно нестаје.

Пауза.

Зое

сама, окрећући се, са својом опалском душом у очима, полако,

Дакле, ипак је могуће, и ипак
излаза има!...

хватајући рукама за груди,

Срце моје, сад се
прибери, држи!... Време твоје ту је!

Одједном, силан као гром који прасне, зачује се пред великим вратима глас огромног *Казара,* једног од непосредних чувара царева живота, званих »Највернији«, који се појављује у својој чудној, полудивљој ношњи као голем џин, са страховитим дрвеним буздо-

ваном у руци, попут млинског камена који све меље. Његов је глас као рика дивљег степског зубра, пред којом све стрепи и склања се, и која необично, са сто јека тутњи под сводовима.

Глас Казаров

Аутократор!...

Непосредно за њим, чим је ушао, појављује се шест црних, снажних Сарацена у дугим, белим хаљинама, који носе раскошно престоље, налик на велики наслоњач. На њему је напола изваљен, с опруженим својим отеклим ногама, разбарушен, блед, без царског венца око главе Император Отац, *Константин.*

Сараценски робови долазе до сред дворане, где спремно спуштају свој драгоцени терет. Изнурени Константин ослоњен је на високом престољу на једну руку, дочим другом дава неми знак робовима коетонитама да се удаље, на што они излазе.

Казарски цин остаје као непомична, голема каријатида у вратима.

Зое

Како је Казаров моћни глас, којим је навестио Аутократора, загрмио, на месту где се је затекла клекнула је и приклонила главу, пошто је, спуштајући се на колена, кликнула

Императору свих
Ромеја слава!...

и за тим ућутала, чекајући.

Пауза.

Ослонив се мало јаче на руку и придигав се нешто, гледајући своју Кћер, седи Император проговара

Константин

Моје дете, моја
Кћери, устани, и приђи!

Зое

Мој оче!....

она се хитно дигне, прилази, направи метанију и опет клеца уз престоље, скупив се уза њ и приклопив главу.

Константин

Јесте, родитељ твој и Император
Царства, ја отац и теби и Царству
постајем сада, кад без вас остајем,
међ сиротама највећа сирота!...

Зое

како он застане да захвати даха, са својом опалском душом у речи, што као и она разбацује промењив сјај,

По закону над законима свима,
ти, који отац наш си, и остајеш
то у времену сва... С чег, дакле, тужиш,
Оче — базилеусе?

Константин

По закону
неизбеживом природе бесмртне
време се моје довршава. И дан
мог одлажења приближио већ се.
Али Промисô Божија је хтела,
да двоструки отачки терет мој, ког
кроз живот одвећ слако ја носих,
у часу када са себе га имам
да скинем, тешким одвише упознам.

Јер одвећ кратко време мени даје
да збринем бриге претешке око вас,
деце ми царске и царства нам моћног
и Дома нашег Свештеног. То Правда
вечна је што се нада мноме врши.
И у том и јест моја бол над бољу
данас!...

Зое

Ал љубав наша неизмерна
и покорност ваздашња и потпуна
царственој твојој вољи нека и сад,
кô и досад, олакша ти да бриге
збринеш... бол зблажиш!...

Константин

О, Порпурородна,
ни љубав ваша, нити икакова
земска би сила одложити могла
мој тренут задњи који одбројан ми
пристиже, то осећам добро. Можда
сутра, можда већ ноћас бољетица
тешка ће моја мене задње речи
и задњег дашка да лиши. Ал' пре тог
ред је очинску мисао и вољу
своју да теби кажем. Стога чуј ме.
Велики Бог, цар над свим царевима,
Родитељ мудри светова и свега,
тако одлучи, да из руку брата
мог првородног, твога увек славног
стрица, најхеројскијег међ херојским
базилевсима, Базилија, Царство
најславније и највеће на свету,
примим, када већ одавна утробу
моју и мајке христољубиве ти
запечатио беше. Ми, поред вас,
трију цветова девојанских, нежних
светле нам крви, не дочекасмо да
из царског дебла нашега избије
младица горда мушка, у којој ће
да Род наш свети и Богу угодни
продужи се и гра̀нâ, а Царство нам
древно подмлади и међу царствима
узвиси и у добима што стижу.
Ко проти вољи Господњој икада
ишта изможе? Ја са христијанском
смиреношћу се повиновах њој, и
благодаран му на највећем дару,

ал' стар и слаб да ма што велелепству
његовом додам, до потоњих дана
својих га нетакнута, целокупна
очувах, ево. Царства нашег теме,
јунаштвом, умешношћу титанида
из нашег светог македонског џбуна
обновљене, умножене се нижу
од Дунава до Еуфрата древног,
од Сирије до срца Италије
цветне, у земљин шар се уплећући
кô у наборе наше далматике
камење драго; и моћ, слава, блесак
његов далеко преко граница се
њихових знаних расипа и шири
у океане барбарства, што са свих
страна олујни, злослутни га плâчу,
тако, да међе његове истинске
међê се тамо докле год се име
византско чује и снага византског
ума и духа намеће. Византија је
велики царство над земљама и над
душама, и стог кô свет је читави
големо, Кћери!... И тај дар Господњи
над даровима, моћ и велелепје,
око ког претци тешко се трудише
и крваво борише наши, коме
да предам и оставим сада? Коме?
Зар туђој руци, туђој крви? Ах, не,
никада!... Па шта онда да учиним?
Шта да учиним?... Са том мишљу тешком
све ове дане хрвала се душа
моја грђе но моје тело с тешком
бољетицом ми; и најзад вечерас
до одлуке неопозиве дођох.
И дођох да је теби првој кажем;
јер вољом Судбе вазда загонетне
и чудесним стицајем ствари земских
и надземаљских, по њој прва ти си!...
Првенку нашу ми Еудоксију,
наиме, давно, из благодарности
за милост вељу, посветисмо Богу
и манастиру; она у тишини
тамо и сада за нас и за греха
наших опроштај усрдно се моли.
Најмлађа наша, Теодора, одвећ
нежна, слабашка, с душом која сенку,

мир и молитву воли, зар би мимо
сенке, без снажног окриља, свој скромни
цват могла да отцвате, и да стопом
првородне нам такође не пође,
и тако за свет и за живот пре свог
времена се не изгуби? — О, не би!
Ти, што остајеш нама, ти најлепша
и најснажнија, са ликом и душом,
у којим сва се лепота и снага
и сва царственост нашег изабраног
Рода, дивотно сажета, виделу
и дану божјем открива, као у
златном и рујном плоду сав жар сунца
и сва ружична жудња летних зора
и сласт и мирис небом изљубљене,
ведрином, росом засвежене земље;
ти, рођена да с јабуком лепоте
бесмртне и величија на руци
сићаној моћно очараваш очи
и душе људи и поносно владаш
над двојим светом: светом живих срцâ
и мртвих ствари, што човечјем уму
и руци служе; ти, тако господњом
вољом, његовим божанским зламењем
зламенована за најдостојнију
царства у царству, ти кћи наша и син
наследник мој си у царству. И зато,
вођен божијим зламењем и вољом
и речју Судбе што у теби звук свој
нађе, одлучих и вечерас тебе
Базилисом ромејском проглашујем.
Зое, Аутократорко, устани
жива, да с Аутократором који
умире збориш!

Зое
устаје полако, озарена

Хвала! Ти ми враћаш
данас сва моја изгубљена лета,
сву угаснуту младост!

Константин

Царуј, дакле!

Зое

Све пригушене радости у душу
моју се сада сурвавају! Дани
младости моје, изгубљени мени
повраћају се. Ја се, оче, данас
рађам, истина, са сузом у оку

због бољке твоје; ал нова у живот
улазим нови. Зато, нека Господ
даде, да дани и лета се твоја
продуже; с тобом мени царствовати
лако ће бити, а теби уза ме
живот и царство без брига.

Константин

Не; моје
време је прошло, дани одбројани
моји су. И сад, чуј ме што ћу рећи
теби! Ја знам да терет царства превећ
тежак је твојој њежној женској руци.
Обећање је твоје, кћери, јако,
али слабашна твоја женска снага
да га одржи. Ја то добро знадем.
На границама нашима барбарске
хорде са свију скупљају се страна:
Бугари, Печенези и Казари,
Сарацени, Алани и безбројни
други, иако мишком јаком твога
благовернога стрица устрављени,
и даровима и мудрошћу мојом
ублажени, тек час чекају згодан
па да се опет подигну и царству
удар са леђа немили зададу.
Затим два нова душмана се горда
с два краја царства јављају: Нормани
и Турци. А поносне наше војске
без војсковође остају. Док благо
ризница наших доста проређено.
Ту женска твоја рука слабо може.
Што, сиротица, сама да учиниш?
Ти базилиса јеси, али жена,
што заштитника треба, наше војске
требају вођу, царство мушку руку.
Стога ја теби потпору у части
царевској нађох, ја ти нађох мужа!

Зое

која је за време његова говора слушала с напрегнутом пажњом у очекивању закључка, одједном нагло,

Оче, што кажеш? Знам, друга за царство;
ал' мужа, друга срцу моме?! Њега
тек срце моје само наћи може!

Константин

Знам, то је, кћери, право твоје, али
царство чекати не може, не пита

оно за срце. Ја нађох достојна
друга теби и царству заштитника:
епарха мудрог Романа Аргира!

Зое

са запрепаштењем,

Тог старца, оче, од шездесет љета?!
Но, епарх Роман у браку већ дуго
живе?! Па, како?!

Константин

спреман као да је на то чекао, неумољиво и сигурно

Ти знадеш да царска
моћ може све. По великој милости
епархиси је дано у манастир
да пође, постриг прими и молитви
да се посвети. А њему, Роману,
да бира: ил' да изгуби вид очњи,
или да терет царствени и руку
твоју од прими. Пошто мудар увек
беше, он ово друго одабрô је.
И вечерас ће овде бити, да се
са тобом венча.

Зое

у једном налету, очајно,

Ах, не! Оче, Цару,
ти малочас ми живот даде, а сад
одузимаш га мени! Што ће царство,
што моћ и слава мени уз одвратног
старца? Зар опет из тамнице једне
у другу ти ме затвараш за увек?!
Не, оче, немој!

Константин

Тако добро царства
нашега тражи; дакле, тако бити
мора!

Зое

Ах, не, не, никад. Рађе ти ме
убиј!

Константин

мирно, али неумољиво

Ти нећеш? Дакле значи да за
царство ти ниси. Онда Теодори
мужа и царство предаћу. Сад бирај!

Зое

послије кратке али сабране паузе, за које је једним махом све премерила, тихо али одлучно,

Покоравам се и заповест твоју
примам.

Константин

Но, добро, мила кћери моја.
Од ноћас дакле царуј!

Љуби је у чело. Прави знак Сараценима који га с престољем дижу и одлазе, док Зое остаје окамењена.

Она га не́ма очима испраћа, стоји неко време као без душе, а затим полако, крваво говори

Зое

Што сад?... Ко, што ће упутити мене
како да владам? Где то лежи мудрост
по којој срцем и државом морам
равнати?...

Једна рука иза наслоњача се диже, рука Јованова који се ту био заклонио, подноси јој велико сребрено огледало, у којем се она немо, с великим очима огледа. Затим, као да је у огледалу прочитала, закључи

Моје лице и лепота!
То дакле равнало је мени?

Пауза. Тихо.

Дă, то!

Завеса

ЧЕТИРИ ПОСМРТНА СОНЕТА МИРКА КОРОЛИЈЕ

НОВО ПРОЛЕЋЕ

Пролеће младо с безброј љубичица
кô с безброј ситних очица из грма
виркаше за мном, и где стаза стрма
силази к мору, с јатом ластавица

изненади ме!... Како тад уздрма
дивљење живо грч сете с мог лица,
осмехну ми се у безброј латица
бајама рујног, и кроз вал кô срма

нешто ми силно слатко зашапута!...
Најзад, пружив ми ручицу у грани
рашељке глатке, што дохватих с пута,

сав дан праћаше по пољу и страни
мене... Но, под ноћ, у облачку тамном
заплака за младошћу мојом са мном!

ОСМЕХ

Нешто, што целов могло би убави
да буде; но, јер застаје у груди,
тек отсев његов лепршав што руди,
на лицу твом се заводљиво јави.

Нешто кô пуп чежњиви и дрхтави,
што безгласно се развија и жуди,
и кад би глас добило, као луди
славуј би стало да с биљисом плави.

Нешто кô реч окрилаћена, жива,
за коју, јер љупкости превећ крије,
у васиони звук се нашô није...

Нешто кô мало сунце што грађива
сваки час, од ког попут росе росне
све моје мисли заблесну радосне!

ЉУБАВНИ ПСАЛАМ

Остала ми је младост тебе жедна
кô њива жедна благодатне кише;
њу ништа није напојити више
могло, ни радост, нити бол иједна.

Препланула ме та жеђ непоштедна;
и зрелост моја сад плодна задише
мишљу о теби кô клас што се њише
ватром и златом сунца непобедна.

Знам, сав ће живот мој кô стигмат страсни
да носи спомен твој топли и красни.
И кад ми усна згаси се и смори,

згаснуће тако судбу проклињући
што ми те не дâ, а хвалу појући
Господу што те тако красну створи!

ИСТОЧНИК

Осећам, у сред пустиње мог лета
источник један самотни избија;
над њиме густиш снова се лелија,
сплеће и вечно шапори и цвета.

Жеђ једна као славујка уклета
ту у дан и ноћ поје и извија;
за сваким њеним кликом вихор клија
замисли и ритмова и полета!...

И тако увек у оази бајној
чудо стварања збива се, обнавља, —
док источник се благодатни јавља,

кључа, нит да л' ће ко га чути хаје,
сретан што себе без престанка даје
и собом живот лепоти бескрајној!

ВЛАДАН ДЕСНИЦА:

ЖИВОТНА СТАЗА ЈАНДРИЈЕ КУТЛАЧЕ

(Скица за роман)

Јандрија се родио у непрегледној сињој камењари далматинског залеђа. Његов отац, Мијат, кога је он једва и упамтио, имао је двије-три мршаве земљице искрчене у каменитом обронку, кућицу плочарицу, ни бољу ни гору него што су друге у заселку Запрешићу општине книнске, и неколико глава ситнога блага. Породица није била велика: отац, мајка и два сина, старији, Петар, и млађи, Јандрија. Као и сав онај крај, Кутлаче су доселили концем седамнаестог вијека однекуда из Босне. — Мијат умрије рано, а мало за њим жена му. Петар, као старији, узе управљати кућом. То је био озбиљан и уравнотежен тежак, прави земљорадник; никад није ни помислио на друго поднебље или на другачији живот; био је задовољан да један дан сличи другоме и једна година другој. Измјену, прилично правилну, родних година са гладним, љутих зима и кишљивих прољећа са сушним љетима и лијепим јесенима примао је готово као једну календарску одређеност, и она је задовољавала потпуно сву потребу његове душе за промјеном. Већих и замашнијих промјена његова машта није замишљала и његова душа није жељела. Јандрија, напротив, био је друкчији: немирне ћуди и живе маште, жустрији, спретнији, осјећао је у себи помало пусте пориве и жељу за значајнијим доживљајима. Никад није ковао дугорочне планове као што чине људи који рачунају да ће остати довијека ондје гдје су се родили. У њему је жеља за »широким свијетом« била јака још у доба кад о том свијету није могао да има одређенијих претстава. — У томе крају чест је код људи тај нагон. Одатле се, као из расадника, јачи и отпорнији примјерци пресађују у друге крајеве и новаче у друге друштвене редове; слабији пак остају ту да роде снажније и издржљивије од себе.

Пригода у којој су се Јандријин нагон и предодређење да се исели испољили јасније и изразитије, десила се у његовој петнаестој или шеснаестој години. Два сељанина, браћа рођена, заваде се љуто око диобе, и догоди се да један другога убије. Жандари одведу убицу и забране да се убијени покопа док судска комисија не изврши увиђај. Убијени је читав један дан лежао под бријестом, недалеко од куће, мало у бријегу. Комисија стиже тек сутрадан по подне. Јандрија се увијек тога сјећао. Била је дубока јесен. Сунце, блиједо и далеко, бацало је чудан одраз по каменитим пољанама и стрминама, а зрак је био бистар и риједак, и у њему је, као бојажљив глас у празнини, стинуо сваки осјећај. Људи из града приступише раду. Док је ли-

јечник парао убијенога који је лежао наузнак, већ мало помодрио, засјечен дубоко сјекиром по рамену и ударен ушицама у чело, Јандрија је стајао поред њега и мотрио с великом пажњом како његове руке вјешто и брзо обављају посао, а сељани, у кругу око тог призора, одгонили су зелене зујаве мухе које су слијетале на лешину, машући гранчицама равномјерном спором кретњом, као у неком обреду. Не обраћајући пажњу ни на што око себе, лијечник је казивао у перо записничару; скидао је поглед са леша само кад је имао да нађе какав ножић, ножице или пилицу, који су му лежали до ногу на хрпи. Јандрија, унесен у тај рад, несвијесно клекну до њега и услободи се да му додава алат, погађајући сваки пут који му је комад у тај час устребао. Лијечник га омјери летимичним погледом и рече: »бистар си ти момак«, па настави рад не осврћући се више на њ.

Комисија брзо заврши свој посао, покупи алат и смота папире, па журећи да не окасни и не заноћи на путу, посједа у кочију и крену, а сељани се разиђоше и оставише убијенога под бријестом јер се већ смркавало и било је касно да га још те вечери покопају. Јандрија остаде сâм на цести поред мртвога гледајући свеједнако за кочијом која се удаљавала у љубичастом освјетљењу јесењег сутона, и удубљен је размишљао бог би знао о чему. Упечатљив је био тај час: кочија је одмицала уза страну и кола су цвилила мељући камен по путу, а у сумрачју је још трептала нека невидљива притајена свјетлост. Како је гуснуо сумрак и налијегао над селом попут лаганог талога, с узвисице се чинило као да село у удолини нечујно тоне, а гласови из њега да бивају све то даљи. Из кућишта убијенога и убице допирала је нејасна кукњава и плач жена, а из крова се испредао сукљајчић дима и губио се у васиони. Некако чудно, Јандрију обузе у том часу неисказана туга и усамљеност, и, ма да није познао другог мјеста и других људи, осјети се страховито сâм и у страном крају, а незнана носталгија преплави га и загрцну.

Јандрија остаде нујан два дана. Непрестано су му излазили пред очи ликови лијечникâ, судије и записничара. У њему су пробудили живу радозналост: што ли раде ти људи, како ли живе? Иако с њима није имао ништа заједничко, сјећање на њих снажно га је некамо вукло.

Недуго послије тога, он се диже у свијет. Штедро препусти брату свој дио плочаног крова, крчевине у бријегу и малобројног стада, свој дио погледа на бескрајну камењару, свој дио завичајне буре и сунца — све то за неколико фјорина — па оде у Книн да нађе зараде, с предосјећајем да то неће бити посљедња постаја на његовом животном путу.

У Книну се упосли као послужитељ на опћини и брзо се удомаћи и свикне у маловарошкој средини. Ту, у среском мјесту, он је многошта ново научио и проширио свој видокруг. Видио је како живи и како мисли варошки свјет; назрео је макар и оне нај-

мање котаче друштвеног и државног механизма; упознао чиновнике, трговце, посједнике, начелнике, — читаонице, кафане, уреде; гледао је варошке људе у њиховим дужностима и у њиховим забавама. Ту је, укратко, спознао што значи грађански, несељачки свијет. У служби општине остаде Јандрија док не наврши године за војну службу, и за све то вријеме не оде никад у Запрешић, а брата виђе свега два или три пута, кад би овај дошао у Книн по какву послу, да плати глобу или да се опреми за Божић.

Тек кад уђе у војску, Јандрија осјети да је нашао оно право, оно за што је рођен. Ту су могле да се испоље његове одлике, његова жустрина, издржљивост, спретност. Оно нешто ратничко што је тињало без примјене у његовој породици и у цијелом његовом крају откадгод су престала крвљења с Турцима и пљачкашки залети у Лику и Босну, и што је дуго чамило запретано, провирујући на божји дан тек у страсти за лукавом крађом, у љубави за причањима хајдучких смионих подвига и за ускочким пјесмама које је гутао за дугих зимских вечери у задимљеној плочарици у Запрешићу као једину зачину стварном и једноставном животу, сада је добило маха и широке примјене, разумије се, у обновљеном и развијенијем виду: у лијепој, освјетланој, добро опремљеној и добро храњеној Царевој војсци.

Као што свака сирова и пуста животна снага несвијесно тражи један устројен облик живота и једну смишљену примјену у којима ће моћи да се даље развија, да достигне један виши степен битисања и да досегне више плодове на гранатом стаблу живота, тако је и Јандрија нагонски наслутио у поретку и реду Царевине начине и путове да својој животној снази и својим способностима даде шире могућности и шири размах. Још један у дугом низу, Јандрија је на стару ратничку славу, још косовску, па ускочку и сердарску, преко Качића и ловорикâ наше крви у терезијанским ратовима, надовезао своје славно службовање у Ћесаровој војсци. У његовој души, у оној динарској души која прима у се све оно што је кадро да даде чврст животни основ, исконска народна снага и сељачко назирање на свијет стопили су се у савршен склад са војним реглеманом и с величанством Царства. Пустост његове младе снаге предала се готово с неком сладострашћу у калуп реглемана, реда и стеге, и повиновала се вољно прерађивању. У то је доба вјероватно Јандрија и прешао са православне вјере на католичку, ма да је он, у каснија времена, тврдио да је читава породица превјерила за доба унијаћења, још почетком прошлог вијека.

У војсци је Јандрија дубоко нагонски осјетио царствену величину државног начела, и одатле у њему остаде заувијек, све до конца, она дубока приврженост и удивљење према власти, сили и реду, тројству оличену у »Царевини«.

Касније, кад су му се у временској удаљености и у магли винских разговора испреплитала и стапала стара предања са

личним доживљајима, сурови пориви који квасају у војничком животу са сладости декора којим је обиловала Ћесарова војска, он се сјећао своје војне каријере као најсвјетлијег и најбољег дијела свога живота, и она му се понекад чинила као велик упаљен сан, као путовање једног сунца.

Али главни догађај, сам врх у том вртоглавом успињању његове каријере и његова живота уопће, била је окупација Босне. Забрекао од снаге, снажних плућа, Јандрија је био постао трубач, »орнист«, и то региментски. Његови стари другови ратници сјећали су се увијек »змаја од орнистâ« чија је труба одјекивала »преко три брда«. У његову сјећању усјекла се, изнад свега другога, као апотеоза, једна слика: на построју војске у освојеној Босни, он, региментски орнист, јаше на бијелу угојену коњу тик до генерала и објављује његсве заповиједи пијелој регименти. Непрегледна војска — коњ до коња, јунак до јунака — притисла широко зелено поље. А кад просинуше прве зраке сунца, на јек његове трубе војска се заталасала и попада на кољена да захвали Богу за побједу.

Заситив се у Босни војне славе, Јандрија се врати у Царевину. Још десетак година службовао је по лијепим и угодним гарнизонима, свемоћан у касарнама, поштован као ратник, вољен од једрих слушкиња, које су једнако за њим лудовале, од Галиције до Славоније, од Штајерске до Далмације. У том честом мијењању пребивалишта које је пријечило да прије реда остари, скрупна и да се, стромив, окући, он је упознао све крајеве Царевине у којима живе »наш свијет« или свијет сличан нашему. С неким поносом Јандрија је спознавао распрострањеност свог народа, и већ саму ту распрострањеност осјећао је као афирмацију расе и поздрављао је својим радосним широким смијехом. — »Нека нашег свијета свагдје!« — говорио је у таквим пригодама, с извјесном ширином. Нарочито би га такнуло, готово као неки недоговорени него од промисли установљени знак споразумијевања, кад би, далеко од свог краја, чуо гдје народ пјева или казује оне исте пјесме које је био добро упамтио још у дјетињству у Запрешићу. А кад би наишао на какву пјесму коју дотле није познавао, упамтио би је или записао, поготову ако је била врагољаста, па ју је промјеном гарнизона пресађивао у друге крајеве у којима је била непозната. И тако, сакупив с временом читаву збирчицу народних пјесама, Јандрија је, успут и нехотице, уз ћесаровску службу вршио и мисију рапсода.

Ко зна колико би се времена још потуцао по царевим гарнизонима и како би и гдје завршио, да промисао, притајена али неумитна, није над њим бдила и да га најзад није вратила у Далмацију. У намјесничком Задру једна жена прирасте му за срце више но икоја дотада. Мушкарачки одлучна и самостална, једра и лијепа, али потајно грудоболна, пуна обећања која су га толико плијенила а која су била неисцрпна, она запечати његову војничку каријеру. Већ у зрелијим годинама, он иступи из војске и, као ислужени Ца-

рев заслужник, добије мјесто чувара судских затвора, па се ожени и окући.

Из војске Јандрија изнесе, осим гомиле сјећања која су га испуњала поносом, још и двије материјалне успомене, два трофеја: своју подофицирску сабљу коју је, наврнувши племениту младицу реглемана на снажни народни основ, називао у својим причањима »мач зелени старога Војина«, и своју велику војничку слику у бојама. Била је то од оних литографија у бојама на којима је приказан ратник у парадној униформи и црвеним чакширама, са прорезом над вратом, тако да се могла налијепити фотографија ма које главе. Уоколо слике широк вијенац од храстова и ловорова лишћа, при дну укрштени мачеви и топовске цијеви, при врху царев лик, а иза њега се раскрилио двоглави орао над којим је лебдила, одљескујући се у руковети златних зрака, царска круна са накривљеним крстом. Те успомене прикачио је Јандрија о зид на почасном и видном мјесту у кући, у великој соби која је била уједно и спаваћа соба и благоваона за свечаније приграде. Често је касније, у мутна времена, застајао пред том сабљом и пред том сликом и гледао их без ријечи, са дубоком тронутошћу. Гледао је на слици свој дуги кочоперни брк, жут као кукурузова свилица, и сјећао се дана младости и снаге.

У чистом станчићу од собе, собичка и кухиње, у који се силазило низ три степенице и чији су прозори били на висини тротоара на обали, Јандрија проживје уз своју Ику дане породичне среће. У званичном опхођењу са судским савјетницима, шетајући по градским улицама и разговарајући на сједељкама пенсионера и послужника по градским »ђардинима«, дубље се упознао и с другим обликом живота Монархије, са грађанским чиновничким животом. Већ по томе што је и сам био један од оних малих точкова у грдном и сложеном али као часовник тачном бирократском апарату, био је у могућности да загледа у његов чудесни рад и да, загледав, остане пун безграничног удивљења и пун вјере у његову непропадност.

Лијеп је и ведар бис Јандријин живот за првих година брака у питомоме и складноме Задру, у достојанству чиновничког положаја и у благостању предратног живота! И као што му је окупација Босне била најславнија тачка војничке каријере, тако је и чиновничко службовање у Задру остало заувијек у његову сјећању као најсретније доба приватног, породичног живота. Колико је сретних зимских подневa просједио уз ниски прозор на обали поплављеној сунцем гледајући како шета мирни предратни свијет — госпође са уредним колицима у којима сједе дјеца у чистој бјелини, складна господа чиновници укочени у својим црним чојаним капутима — и слушајући жагор дјечурлије која су се уз вику и галаму играла пред прозором. Сањиви одмор те сијесте бивао је прекидан само кад би — то је била слаба страна тих ниских прозора — залутала у собу каменица намијењена другу због неправилности у игри, на што би се Јандрија тргнуо и искочио љут и горо-

падан кроз прозор да уз народну псовку отјера несносну дјечурлију.

Срећа тих дана употпунила се кад му се родио син. Од самог рођења Јандрија га намијени Цару и царској служби. О томе је често и радо размишљао. О далеком, високом Бечу, о парадним униформама, свечаностима, одликовањима, смотрама... Радовао се је несебичним очинским осјећајем што ће син надмашити оца, постати официр, а можда — ко зна? — и генерал! Тá има их толико с нашим именима,Личанâ,Славонацâ!... Неће ни знати да му је отац потекао из села Запрешића, опћине книнске, и да је памтио за читавог вијека фијукање буре кроз плочани кров, завијање за

вратима, стругање кроз кржљав и огољен шумарак бријеста и грабића, и гладна зимска јутра кад човјек устаје чист и присебан као пред причест.

На крсту дадоше дјетету име Леополд — тако некако испаде; кум — Икин брат, морнарички наредник из Поле — предложи, а мајка и каноник се сагласише, па Јандрија, неприпремљен, мораде попустити. Дијете је расло блједуњаво у сјени тог имена. Још не наврши ни три године кад му умрије мајка. Јандрија се покуњи, закао се спорим кораком по дужности и лутао по граду или сједио по крчмицама с каквим пријатељем. Нагло орону и остари. Видећи да не може даље тако с нејаким дјететом, послије годину дана удовања ожени се с Катом, слабуњавим, предобрим и побожним ство-

рењем. Никад не имаде разлога да се на њу потужи. Ипак, то није била жена као она прва, једра, заводљива, нити би више оног жара и љубави. Но опет — вријеме лијечи све —, Јандрија се помало уздигао и повратио у колотечину. — Леополд дорастао и до школе. Био је мршав и висок, и увијек је неки одраз туге трептио у његовим очима; увијек је био озбиљан и до конца живота ваљда се никад не насмија. Већ у најранијим годинама осјећао је нешто незгодно у свом имену; нескладна спрега између имена и презимена правила је чудан утисак: кад би га у школи прозвали — »Леополд Кутлача!« —, наметала се помисао да је нахоче. И дијете је то наслућивало; ваљда му се неко некад тако и нашалио. За њ је била највећа срећа и свечаност кад би га отац извео у шетњу. Шетао је стрпљиво уз оца и његове пријатеље, слушао њихове споре разговоре и застајкивао с њима, а све вребао очима хоће ли наићи који друг, па кад би га издалека угледао, припио би се уз родитеља, чврсто га ухватио за руку и ступао пун неисказаног поноса. Полде — тако га је отац од милоште звао — показа се у гимназији паметан, марљив и мирран. Јандрија је чекао да доврши шести разред, па да га пошаље у »кадетеншуле«. Али дијете није показивало много воље за то. — Управо у то доба основаше ђаци своје друштво: држала дјеца састанке, саборисала, куповала и читала дубоко у ноћ новине и књиге, говорила једнако о некаковом покрету. Полде приону том послу свим жаром и истакну се мимо остале. Јандрији се све то чинило шашаво, беспослица. Кад Полде дорасте и до »кадетеншуле«, за оца искрсоше непредвиђене муке и тегобе о које се срушише сви његови наснови: дијете ни да чује за кадетску школу, него ударило у политику, у новине, у покрет. — Бог би га знао на што је окренуо! — јадао се Јандрија. — Бићу вели, новинар, те ово, те оно, те просвјећивати и уразумљивати народ, и све тако. — Видјев да је дијете упорно и својеглаво и да се не дâ за живу главу одвратити од онога што науми, диже најзад руке с њега и помири се са судбином. Мало прије тог времена роди се Јандрији и други син. Да се не би догодило као с првим, на вријеме одлучи да му даде име свога оца. И Јандрија пренесе аутоматски на свог Мију сву љубав и све наде које је полагао у старијега. Полде заврши гимназију, оде у Загреб на свеучилиште и потпуно се одби од куће. Испрва му је отац слао неку припомоћ, а касније се бринуо сâм за себе. Каткад је долазио кући, и преко реда, али на краће вријеме, а често је одлазио к неком пријатељу у Славонију на више мјесеци. Једном оде и у Црну Гору и остаде тамо готово годину дана. Јандрија као да заборави на њ и предаде се сав одгајању млађега. Све остало слободно вријеме посвети »ветеранима«, међу којима је, као бивши ратник, био нарочито поштован.

Цар се је био лијепо побринуо за своје заслужне: основао им друштво, купио им лијепу зграду на крају обале за друштвене просторије, послао им разне слике и књиге, дао им лијепе и доличне униформе: тврди црни углати клобук за којим се вило за-

гаситозелено перје као гавраново крило, а сиву униформу. (Јандрија, као бивши ратник, имао је права на црвено перје за клобуком.) У друштву су имали угријану собу — читаоницу — домино и разне друге игре, албуме са обојеним сликама генерала, застава и битака, царева и надвојвода, ратних бродова и споменика. Умјерени чланови удјел давао је, дакле, многа права и многе почасти. Болесним и изнемоглим члановима дијељене су потпоре; код свих државних прослава, свечаности, спровода узимали су учешћа и ветерани, и то на почасном мјесту, у бијелим рукавицама, са својом извезеном заставом. А кад би који од њих умрô, звонило је велико звоно на катедрали, светој Стошији, спровод му се обављао на трошак и у режији друштва, за лијесом су ступали сви ветерани, са црним флором око руке и на застави, а на лијес би му поставили знамење службе: сабљу, клобук са перјем, — загаситозеленим или црвеним, — и одликовања. Породица је пак добивала једнократну припомоћ. — Кад послије неколико година Јандрија стече право на пуну пенсију и наступи заслужени одмор, тек тада приону свим силама друштвеном раду. И тако је Јандрија започео да проводи своје старе дане ведро и спокојно, без брига и без оскудице, а мислис је да ће их тако и завршити.

Али било је суђено другачије.

Дошло је оно несчекивано, оно непредвиђено, оно што је узмутило сав свијет, замрсило све конце, помело све планове: рат!

Све је било милитаризирано и у ратничко домовинском ентузијазму, на сваку је службу пао отсјев величине војничког позива, све се вршило с неким изнимном важношћу и озбиљношћу. — У прво вријеме, док су пролазиле градом чете у лијепим новим униформама и жутим кајишима, са музикама и барјацима, са гранчицама euonymusa за капама, праћени поворкама родољубивих жена и чиновника са цилиндрима на главама, Јандријин је војнички дух оживио и његова су чула имала обиље милих осјета. По цијели дан је ћубио на војничком вјежбалишту, у гомили дјечака и слушкиња, и пасао очи непрестаним вјежбама а уши звуковима трубе. За одморâ прилазио је ближе, обигравао око орниста, за би му се казао као бивши друг из окупације Босне и на концу би га замолио да му даде трубу »да затруби — да га жеља мине«. Тад је, послије толико година, опет свирао знакове и команде, и сами тај подражај звукова трубе на његов бубњић повраћао је прошлост, васкрслу живу, и Јандрија се опијао плимом набујалих успомена. Кад није било војничких вјежби, проводио је вријеме на сједељкама по обали или у »градском перивоју« обдан, а у ветеранском друштву навече. и његовим причањима није било краја ни конца. А кад би се нашао међу млађима који су, прије или послије, имали да пођу у рат да бране домовину, неуморно им је давао савјете и упуте, посвећивао их у ситне занатске тајне, у оне танчине војне вјештине које се не могу да науче у редовној војној обуци, и попраћао тумачења

зорним приказивањем, поклецивањем, жмирењем на једно око као да циља, ономатопејским гласовима који су опонашали пуцњеве разних врста ватреног оружја, разних калибара, из различитих удаљености, и који су се покаткад, учествавши и порастав у интензивности, претварали у бујицу шарених звукова, у вражје крешево...

Дође однекле и Полде, остаде неколико дана чекајући војни преглед, па оде и он у рат. Али мрко и зловољно. Био је још блјеђи, озбиљнији и мучаљивији него иначе. С оцем није много говорио и гледао га је с неким горким сажаљењем које је сличило презиру. Јандрија је то осјећао и пред њим није говорио ништа што би могло да га изазове и раздражи. А кад Полде отиђе, јављајући се полубрату најприје из Глине а затим из Галиције кратким и слабо рјечитим војничким картама, Јандрији исплину из главе тачна претстава синовљег расположења и њихових међусобних односа, па се узе свагдје хвалити и дичити сином војником и причати свакојака чудеса о његовим подвизима.

»Пише ми јуче — прича Јандрија код ветерана — да су њих три друга заробили двиста Русâ!« — Ветерани можда вјерују а можда и не вјерују, али свакако драго им је слушати. Помало прешло у обичај да Јандрија на посијелима увијек по штогод ново прича, па постало као нека дужност. И сад мора сваке вечери да зачини посијело причом. Каткад испадне боље, каткад горе.

»Е, људи, некидан нам освјетла образ свима, цијелој Далмацији! — Позивље капитан да се добровољно јави ко хоће да пође у извидницу и да догласи гдје су Руси. Сви се покуњили, гледају преда се у земљу, јер знаду да су Руси ухватили бусију у шуми и да чекају као на дочки. А мој ти се Полде јавља: — «Ево, вели, ја ћу кад нико неће!« Па полако, полако, све пузући, допентра се до шуме; и чује све на длаку како се Руси договарају да ће напасти наше. Те он опет полако, полако натраг. Спазе га Руси кад је прелазио преко жице па оспу из пушака бум-бум-бум-бум — као крупа. Мисле наши: не донесе главе! не би перје изнијело меса! — А мој ти Полде полегâ, припио се уза земљу, па помало, опрезно, пузе, пузе — и врати се жив и здрав. И још донесе капитану сабљу и капу једног руског официра, којег је затекао у јарку па га задавио као пиле! Гледа га капитан, брк му се од радости смије, па га пита: »Који си ти, момче?« — А мој Полде њему: »Господине капитане, ја сам син Јандрије Кутлаче, бившег цесарокраљског региментског орниста, итд. итд... штоно у Босни на смотри војске јашио одма' до ђенерала и трубио команде за сву војску, и одликован био златном медаљом за храброст...« — Насмија се капетан па говори моме Полди: »Знам ја њега, болан; они је ђенерал био мој ћаћа, и причâ је он мени да је имâ орнисту неког Кутлачу, да онаког дува и онаке трубе није било у Царевој војсци!«

Пише Јандрији син да је допао болнице ради катара, да је у Мостару већ двадесет дана и да му болест не креће на боље, па мисли да ће још које вријеме остати на лијечењу. А он навече друштву:

»Ено мог Полде у болници: у једном крешеву сâм навалио на један »цуг« Русâ и учинио пакост од њи'; зове га капетан натраг, вели: »бјеж', болан, видиш ли да ћеш погинути«; а Полде се загнâ међу Русе па неће ни да чује, нег' само дохвећа све два по два и разбија их о земљу. Кад се вратио, тапше га капитан по рамену и прибада му медаљу, а из њега само крв тече: седам је љутих рана био задобио а да се ни сјетио није.Сад га ено у болници; пише: чим мало прездрави, јавиће се опет добровољно да иде на фронту«.

У дну душе, Јандрија се побојавао да му син не дође на отсуство. Али срећом за више од године дана не дође. Но у децембру 1915, пред сâм Божић, бану изненада. Поцрнио као земља, сав испијен мучаљив и мрк. С оцем мало говори и као да га избјегава, А он га, јадан, све наговара да с њим изађе у шетњу, — жели да га људи виде са сином војником, да се подичи. Али син, незахвалник, заборавио кад се је, сироче, припијао уз оца и прибјегавао му у окриље као голуждраво пиле, па се једва један-два пута даде склонути да се с оцем прошета. И све бира мање прометна мјеста и улице, избјегава сусрете при којима би га познаници салијетали запиткивањем и наваљивали да им прича о рату.

На Бадњу вече Јандрија позва своје пријатеље на вечеру. Дођоше и два Полдина школска друга која не узе у војску, православац Милан Рајић, Полдин најбољи пријатељ, и Јосип Франић. Стари се на вријеме побринуо за рибу и вино, а Ката спреми обилан брујет. Постеље гурнули у крај, а насред собе, под Јандријиним »мачем зеленијем« и сликом из окупације Босне, простријеше трпезу. Јандрија са старијима сједи за једним крајем стола, а Полде с млађима за другим, и разговор се води одвојено. На почетку се разговарало о обичним стварима и посна је вечера промицала мирно. Полде је врује желио да тако потраје сат-два, колико најмање мора да остане за столом, а касније, кад се људима развеже језик и кад почну мљети којешта, он ће с пријатељима изаћи у град, у кафану. Но не би тако. Очеви пријатељи почеше да га запиткују о рату, услужно му пружајући прилику да се расприча и похвали. Он је одговарао суво и преко воље. Стрепио је да све не крене низбрдо. А и Јандрија је опрезан, вјешто скреће кад дође на опасне обрте, и одбија од сина незгодна питања. »Не воли он, болан, много да прича«. Али вино поче да чини своју раније него што је Полде био прорачунао. Јандрија се расположио и постао бучнији, пије и налива другима; разговор потекао слободнији и несуздржан. Док је стари причао о окупацији Босне и о свом службовању, Полде се још надао да ће се мимоићи зло. Но људи, као за инат, опет салетише Полду питањима о рату. Јандрија опет брани, али незграпније. »Није ти он од много ријечи, говорим ти; он само ради и не прича; требало би да ти њега видиш кад се затјера међу душмане, у сваку руку по једну сабљу, па распали-распали«. — Полде блиједи и гута. Другови му нешто пришаптавају, заговарају га. Јандрија се зајапурио, па прича све крупније, све ватреније, а пријатељи га још

бодрê, повлађују му. Дамјан Шарац, ситан и црн, живих немирних очица, који цијело вече непримјетно управља разговором и навраћа га на оно што он хоће, обрати се одједном Полди: »Ма дедер причај, молим те, како оно распознаде онај капетан чији си син и казâ ти да је Јандрија био орнист код његовог ћаће ђенерала у Босни«. Јандрија се ускомеша: »Мани, болан, видиш да је уморан, није му до причања. Остави ти њега а слушај старога«. Полде проблиједи још више, а пријатељско сашаптавање се појача. Видје Јосип на што ће изићи па чека згодан тренутак да изведе Полду и Милана. Али несрећа их претече:

Јандрија пије, наздравља и одговара на здравице. Као да се помладио, некако се исправио, окрупњао. Распричао се о окупацији Босне, о новим сликама које су примили ветерани, о јунаштвима Турудијиним што је слушао од некога који се вратио с талијанске фронте.

»Јест Станко наш човјек, кореника, дика наша пред свијетлим Царом и пред принципима! Сретна га мајка родила! — Да сам онда у Босни знао само мало боље њемачки, као што сам касније научио, па да ме је ђенерал послије окупације послао у Беч у школу како му је била намјера, био бих ја постао што и Турудија, и већи нег' Турудија! Бих, вјере ми, бих, очију ми!« Па дохвати са зида више себе »мач зелени«, исука га и, већ сасвим пијан, стаде да маше и млатара њиме по соби. »Бих ја, вјере ми, све овако Талијане, по три бих их на сабљу натицао!« — Скаче Јандрија по соби са сабљом у руци, рекао би у њему се узмутио онај сок који је давно почео да се повлачи и суши, као пред зиму. А очи му имаду чудан израз, помало звјерски; таква га другови никад дотле не видјеше. Полду и не гледа. Све ово и ради из пркоса према њему, али не жели да им се сретну погледи; одувијек се Јандрија несвијесно прибојавао сина. То је и било оно што га је сада раздражавало. Наједном му прекипи.

»Е, кад нисам ја, хоће мој Мијо, ако бог дâ. Чим наврши године, ставићу га у кадетеншуле, па нека га; постаће он и као Бојевић, и још бољи, ако бог дâ. Нека он што му ћаћа није«.

Полди се смрче пред очима. Није могао даље да издржи. »Што си се разлајао, стара будало, што дробиш! Нећеш га уписивати у кадетску школу, нећеш, ја ти кажем. И мене си тако хтио, јер ти је бог памет одузео. Такав си нам ти отац! У томе је твоје очинство што си нас као живина на свијет родио, а даље није твоја брига: нека се милостиви цар за нас брине и нека нас одгаја да му вјерно служимо и за славу његову гинемо. Размахао си се по кући том сабљетином као будала, причаш о рату и о Турудији, а гдје си ти рата и видио?! Зар дувајући у трубу по Босни, као на судској дражби?! А питаш ли се, невољниче, зашто сва ова пуста младост труне и гине по фронтовима, и гладна, и псована, и гњављена као стока, за чије ли здравље? — Цијелог те свог вијека гледам пред очима, тако будаласта и надувена као тукца,

како причаш и лажеш о твоме ђенералу, о окупацији, о твојим јунаштвима, цијелога ми вијека виси над главом, као руго, та твоја сабљетина и та удудучена слика«.

И прије него је полупијани старац могао да што каже или учини, Полде скочи као бијесан, дохвати слику са топовским цијевима и укрштеним мачевима, замахну изнад главе и тресну њоме о наслон од столице. Прште стакло уз прасак и цилик у хиљаду комада и расу се по соби, а оквир се здроби као црвоточина. Јандрија суну на сина голом сабљом, рикнувши као рањен бивол. Између њих се испријечише људи и младићи, једни задржавајући оца а други сина. Ката изгуби ријеч, нијема и немоћна сруши се на постељу и ухвати се за главу, а Мијо, блијед и разрогачених очију, проматраше без даха из прикрајка.

Милан, поднапит и вјетроглав, помисли да је дошао час за опћи револт, па се развика »Напријед, сад рушимо све!« и упути се према староме, указујући прстом на розету на капи му са Царевим иницијалима.

— Скидај ту розету, стрвино, скидај је! — заурла.

Стари, крвљу псдливених очију, звјерајући испопријека и шкргућући зубима, прогура се међу другове раширених руку и стиснутих шака, испрси се пред Миланом који нагло зазебе, и изусти пригушено, са неком насладом, готово шапћући:

— — Скини ми је ти, синко, ако те је мајка родила; па вабећи га страствено: — Дођи, дођи, скини ми је, синко.

Од тог крвавог погледа и шкргута зуби Милана подиђе језа. Људи се опет умијешаше, а он, сметен и постиђен, устукну к излазу.

Јосип се снађе: — Хајдемо, људи, хајдемо; изиђимо мало на зрак. — И изгура Полду и Милана на улицу.

А Јандрија, послије толиког напора, схрван и отријежњен, сруши се на столицу, налакти се на сто и удари челом у дланове.

— Е људи, што је ово, ако бога знате! Е, људи, видјесте ли овога: родиш сина и гојиш га као пиле у њедрима, промећеш се и гураш да од њега учиниш човјека, господина, — а он кад одрасте засједне ти на тјеме, у рођеној ти кући запреда, силу и зулум над тобом чини! — Е, људи, видјесте ли овога чуда!

Вапије Јандрија дуго у ноћ за столом, а Ката се смотала на постељи па стење и нешто неразговјетно мрмољи; Мијо згранут и устрављен још стоји непомично у куту. А петролејка над столом, узбибана од треска и лома, још се лагано њише, и велики колобар свијетла с краја на крај собе сањиво путује.

Полде оде. — Стари га више никад и не спомену нити прими гласа од њега. Само, послије неколико мјесеци дође му обавијест да је умрô у војној болници. Од сушице. Других се појединости није знало, јер је умрô негдје далеко гдје не живи »наш свијет«.

И тако је Леополд Кутлача окончао свој вијек без икога свога, непознат и незажаљен, и оставио своје кости у туђини.

— Нека нашије' људи свагдје!

Јандрија се погурио, смршао. Излињао на њему дуги капут, опустио му се некад кочоперни брк. Пролази градом замишљен, гледајући у земљу.

Дошле гладне године, 1917, 1918.

Навалила сва зла и невоље. Зле вијести са бојишта. Види Јандрија јасно: у свему попустио онај ред, онај апарат — све чему се је некад дивио и чим се поносио. С ким год говориш, свак се тужи на глад, неимаштину, биједу. Више нико ни за шта не мари.

— Хоће ли већ једном свршити овај рат, не било га! Све је смео, све уништио! — — Зашто не умријех прије, да ово не видим! — Што сам дочекао под моје старе дане!

Код ветерана слабо. Сви заокупљени мислима и бригама. Разговарају тихо, бојажљиво, преко воље. Човјек не би хтио да говори о рату, о болести и гладу, — а опет се разговор сâм навраћа на то! — Нове слике, албуме и илустрације већ одавна не шаљу из Беча. А и спроводи пролазе без свечаности, без ветерана. Своја ветеранска одијела људи су давно почели да носе сваким даном, без гајтана, под капутом, уз обичну капу. Само шешири са перјем, загаситозеленим или црвеним, спремљени су по ормарима, још доста нови. — Тек кад се нађу по два, бољи пријатељи, тихо и обазриво измјењују питања и један другоме одговара слијегањем раменâ и упитним погледом према небу. Јандрији је најбољи и најпоузданији друг шјор Нико, Фурлан, бивши »капо од финансâ«. Кад излазе из дома, њих два се мувају, споро навлаче капуте да пропусте друге испред себе, и кад остану посљедњи, сами у соби, један се обрати другоме:

— Има ли што ново? Што се говори?

Упитани слегне раменима:

— — Кажу слабо, слабо!

Слегне раменима и други.

Излазе. Негипким старачким прстима закопчавају капуте.

— На што ће ово изићи?!

— — ??

Јандрија није више готово ни излазио из куће. Само каткад, кад је лијепо вријеме и кад сунце грије, измили на обалу пред кућу па се сунча.

Умрла му је Ката. Како је била малена, лагана, умрла је тихо и безгласно, као смрзнута тица, па су је изнијели из куће и испратили некако лако, без потешкоћа. Није, јадна, ни мртва никоме задала сметње; тако је тихе и кротке крви била.

По граду све је мртво и покуњено. Изгладњело, као на издисају. — Једног дана, нека необична ужурбаност. Нешто се догодило, о томе нема сумње. Али нико не говори ништа. А нико неће баш ни да цита, да кресне у образ: што се догодило? — Когод запита обазриво: има ли што ново? Упитани отегне на пô уста: Не знам; ваљда нема.

Али предвече стало се говорити отворено да је пала Аустрија. Баш тако, никаквим другим ријечима него само: пала је Аустрија.

— Неко је причао да је негдје један војник скинуо капу и бацио је под ноге.

Људи су се повукли у куће, на спавање. Биће ваљда да нису одмах заспали; биће штогод размишљали пред спавање.

Све је било тихо.

Сутрадан све се развезало, све се догодило одједном.

Неки су испратили намјесника на пароброд за Ријеку. Војници су изишли из касарна и скитали се по граду слободно, у гомилицама, без реда и стеге. Дјеца нису имала школе.

Млађарија се скупљала и ројила, дуго, дуго. На концу упутише се градом ,а за њима нагрну свијет. Паде поклик »доље Аустрија« и одјекну гласно и чујно, али некако залеђено, непоуздано, несвикнуто. А онда заорише други поклици, топлији.

Вал се крену улицама. Од покликâ и пјесме све проглушило. Омладина се раздијелила на групе, носе љестве, скидају грбове и остала знамења пропале власти, дијеле свијету кокарде са тробојницом. Једна група загледива војнике, стражаре, финансе немају ли још на капама розету са Царевим иницијалима. Кад је кому на ћу, налажу му да је скине. И људи се покоравају, ратници, жандари. Промакну неко у олињалом службеном капуту. Један младић одвоји се од групе, стигне га, стави му руку на раме, и овај се окрене: нађоше се очи у очи Јандрија и Милан Рајић.

Милан застаде неодлучан: сјећање на некадашњи сукоб стављало га је, упркос напору воље, у неку подређеност пред Јандријом. Надвлађујући, љут на себе сама, тај осјећај, дрекну:

— Скидај розету, стара мрцино!

Старац се опрезно обазре око себе и увуче главу у рамена. Не изневјери га лукавост и он изусти понизно, медено:

— — Скини ми је ти, синко!

Милан му отргне розету и тресне њоме о плочник.

Другог дана Јандрија дознаде да се ветерани скупљају у својим просторијама да одлуче о друштвеној имовини. Као шетњом, упути се и он тамо. Најприје се шуњао око дома, па кад видје друге да улазе без бојазни, уђе и он. Било је већ одлучено: зграда је државна, она остаје. За друштвене покретнине — покућство и друго — одлучено је да се продаду на дражби, али право натјецања имали

су само чланови, ветерани. Тек ако преостане штогод што нико од ветерана не хтједне купити, моћи ће да купе остали грађани.

Најприје сдоше велики комади: витрине, ормари, столови. Но то је било прескупо. Слике полупаше заједно с оквирима. Јандрија хтједе узети један албум са сликама, и био се већ машио, али се брзо предомисли и остави. Затим дођоше на ред столице, шах, домино. Он заброји један наслоњач на коме се поподневом често одмарао ,кроз толико година, но у надметању мораде одустати.

Најзад дође на надметање један будилник.

— Ко ће ово! — узвикну прозивач.

Не јави се нико.

— Ко ће ово! — викну опет онај.

Јандрија се тихо озва:

— — Ја; колико је?

— Пет круна.

И он га откупи. Продјену десни кажипрст кроз витицу и лагано се упути кући клатећи будилником у ходу.

Смркавало се. И други је дан пролазио.

Старац је шетао по соби замишљен, дуго, дуго. Био је сâм у кући. (Мијо је са млађаријом по граду пјевао, клицао, дречио се и скидао табле и грбове). Шетао је и шетао удубен у мисли.

Одједном га трже цилик будилника. Он стаде и загледа се у њ непомично све док није умукао. Помуча и Јандрија неко вријеме, па гласом пригушеним од дуга мучања, гледајући свеједнако будилник, из дубине и тихо прозбори:

— Звони ми, звони!... Одоше моји труди!... Камо среће да ми је прије зазвонило оно велико на светој Стошији!...

Па послије кратке паузе, слиједећи ток својих мисли:

— . . . . . а црвено перје на лијесу...

*

... И ко би био рекао да ће Јандријина душа, душа од многих живота, опет пролистати!....

Кад настадоше мутна времена: слом царевине, талијанска окупација, свакојака чуда и обрати, он се повуче у се, као корњача. А кад све то мину, обрете се у својој народној држави, у питомоме приморском граду, на топлом сунцу... Све се уредило како се ни у сну није могло надати: Мијо завршио науке, постао судија; у новој држави потекла нова пенсија; времена се смирила. И Јандрија опет шетка по обали, сједи са другим пенсионерима по клупама на сунцу или у углу једне мале трафике, и разговара. Снашао се у новом мјесту, упознао му улице и пролазе, удомаћио се у новом станчићу, нашао нове пријатеље.

И причâ. А има и шта. Упамтио је много за свога живота, много доживио. Упамтио је три државе, два рата, служио пет честитих царева и краљâ, и то једног дуговјека да га ни враг не би надживио!

Полако се услободио, пружио опет главу из врата, проговорио гласније. И хода, ступа некако чвршће.

Навикао на једне новине, па их увијек купује и чита. Чита их од аз до ижице, у свако доба дана и на сваком мјесту: хода полако и чита, застајкива и сриче. Нарочито пред изборе јако се занима: ко ли ће побиједити, зла му мајка! ... Закрвили су се да је страхота божја!... Вјешти једни, а вјешти и други, ђаво им зна... Наши људи у једној странци, а наши и у другој!...

Изборна живост и врева одговарале су његовој ћуди и улијевале му бодрост и добро расположење: у подвојености странака гледао је богату разноликост божјега створа, а узврвјелост живота радовала га је већ као такова. Распаљену утакмицу и борбу у којима му се је откривала прометљивост и спретност његове расе, тумачио је као добар знамен за будућност.

— Нека се наш свијет промеће, нека све куша.

Али он је ипак знао за кога ће се опредијелити. Залуду њега син Мијо — нека је судија, част му за то — наговара да гласује за Прибиславића, за оне млађе. Вели: окретнији су, млађи, а на млађима свијет остаје; они су за ове земане, а стари су за пенсију. — Нека он само говори, нека! Тако је некако шашаво — боже ми опрости —говорио и покојни Полде; и он би био све на ноже, све пријеко: увијек неки немир, као да се уцрвао, неки покрет, нека смутња, неред, враг! — Нека Мијо само говори, зна Јанрија за кога ће.

Није њему залуду Стари дао пенсију по новом закону. Казао му је дотур Јово, наш посланик: ево, Јандрија, израдио сам ти пенсију по новом закону, имаћеш дупло него твоји другови. А то ти је дозначио Стари главом; рече: на, ово понеси моме Јандрији и реци му да је Стари за њега провидио, нека Јандрија не страда под своје старе дане. — Нека они говоре: Стари оваки, Стари онаки! Зна сиједа брада што ради, мудра је он глава. Њега сав свијет поштује, његова се свагдје слуша.

Наслутио Јандрија у Староме онај ред и старјешинство, оно државно начело — све као оно царско што је било.

Разумије Јандрија. Нека није учен, не вара њега прилика. Вазда се њему кâ привиди: овако ћеш и овако а не онако и онако. Нађуши он оно право. Није, истина, школе учио, али Бог је дао неуку човјеку нешто што му говори као неки глас, пути га, савјетује. И никад не превари! Увијек као да га је божја рука водила: од онога дана кад је, још дијете, из Запрешића стопе изнио, штогод је учинио, све је било за његово добро и напредак; да је остао у Запрешићу, довијека би му пород тамо чамио и никад се оног живота не би отресао!

Година на годину, и сина оженио. Тâ већ је готов човјек, мој господине, Мијат Кутлача- краљевски судија (— неће да га отац више зове Мијом). А права му је жена, приморка. Како се Мијат вратио на православну вјеру, на стару, то се и вјенчао у правосла-

вној цркви и дјецу у њој крстио. Јандрија остао католик, само је одредио да га споје и сахрани православни поп, како би могао да почива у гробу заједно са својима. (Кад си већ једном прешао, остани до своје смрти — говори му син). — Мијат има двоје дјеце: сина и кћер; сину је име Јандрија — као и дједу — а кћери Љубица; лијепо име.

Староме се срце шири гледајући сина: судија је, поштован је, господин; у граду темељ поставио. — Оно, осјећа Мијат још у себи помало пусту крв каткад... Још као ђак кад би у друштву пио, напио би се више од осталих и запјевао из свега грла, забугарио да се чује преко три брда, као Јандријина труба. Па кад устану од пића и пошетају градом, кроз уске камене улице и пијаце одакле се у висини, између кућа, види само крајичак плавог неба, набуја му нешто у прсима и дође му да рашири добро руке па да размакне зидове, да пијаци даде више зрака. А и у другим стварима не иде му у свему онај градски ред: све одређено, све устаљено. Прво му се дијете, Јандријица, родило мало прије реда... Али не мари, који мјесец раније или касније, свеједно; и још боље овако: прије ће оцу од помоћи бити. А већ му жлијезде на врату набубриле (дају му бакаларево уље) — право господско дијете! Он ће, валај, бити прави градски човјек!

Стари неко вријеме становао код сина. Пљуцкетао по кући, сједио на огњишту, у топлу, и хтио сâм да кува и да се мијеша у кување, а сину то не било по ћуди. Тада се иселио, али остадоше и даље у добрим односима. Сваки дан обиђе дјецу, изводи их у шетњу. Има, онако самац, више пенсије него син му, са женом и двоје дјеце, плаће, па и њему штогод намакне, а дјеци купује бонбоне. Јандријици своме купује увијек исте чоколаде у којима има по сличица: војници; пуцају, бацају бомбе, јуришају — рат. Купио му је и албум у који се лијепе те сличице па кад се сав испуни пошаље се творници а она узврати даром. И увијек тражи оне чоколаде са сличицама из рата, неће он с ногометом. Стари милитаризам, један пут претучен, у њему се опет пробудио, у новој држави, и измилио на божји дан. — Мало л' ти је битке и крви роде мој! И амо и тамо, и за цара и за краља, увијек, свагдје!

Још једну разоноду има Јандрија: на новом гробљу купио је парцелу, па гради гроб, сâм, власторучно (јер, као сваки прави Динарац, већ по прирођењу знаде зидати и воли тај рад). Успио је да наговори још једног друга пенсионера да купе парцеле у близини, и сад заједно иду на рад: кад је лијеп дан, ставе у торбу алат и заиру — зидарску жлицу и млат; комад хљеба, сира и лука — па се упуте ведри и весели, као на птичарење. И надмећу се, са другарском суревњивошћу, чија ће гробница бити љепша и изгледнија. Јандријина је скоро готова — још само плочу на њу да постави. На почетку је хтио да на плочи даде исклесати подугачак натпис из којега би био бјелодан читав његов живот и дјела (натпис је и био оно ради чега се наканио на ту градњу); често је смишљао

што ће све да наниже и како да сложи; хтио је да испише одакле је потекао и којим је путовима газио, што је све доживио и у чему учествовао; хтио је да постави своја знамења: чин и одликовање. Но син се томе одлучно успротивио, нарочито чину и одличју. Тешка се срца Јандрија с тим помирио и одрекао се титула. Али ето, разумио је да је дошао у доба кад се мора да покорава млађему. Ипак, чинило му се је непаметно што се сада гледа на његове труде и прошлост као на нешто зазорно, као на срамоту. И тако је по синовљој жељи дао исклесати једноставно »Гроб породице Јандрије Кутлаче«, и ништа више.

Кад се умори, он сједне у непокривен гроб поплављен сунцем и доручкује. Жваче полако и одмјерено свој хљеб и сир, поглед му се расијано упиљио негдје у даљину и мисао му лута, а мрвице се руне и на њих се купе мрави; он им одрони још коју мрву и проматра их како се око ње труде, како се с њом носе, како је полагано свладавају и марљиво одвлаче. Покаткад пређе руком преко угријаних дувара, лагано, готово меко, и са задовољством се освједочава да нису влажни, чак ни послије дугих киша. — Угодна су та сунчања: сједиш у завјетрини и смирено размишљаш, док се повијају у сунцу врхови чемпреса и у крошњама живкају врапци, а свуд уокруг збива се живот, кротко и умилно, у свакој травци и мраву... Ни једна тамна помисао не пролази Јандрији главом.

У посљедње вријеме често је мислио о своме протеклом животу, и он му је, гледан овако, с краја, изгледао занимљив и поучан. Понекад му се чинило као да је у животу имао задаћу да из постојбине у себи изнесе нешто драгоцјеније и од себе самога, и да то нешто њему самоме незнаним и непроницљивим стазама пренесе овдје и овдје сталожи. Тек сада, у старости, осјетио је по први пут потребу да се стани и да пусти жиле у тло. Па и у тој скрби око градње гроба проговарала је његова полусвијесна жеља да своје потомство веже за овај кутић земнога шара и да га у неку руку учини непокретљивим.

Тим је путовима лутала Јандријина мисао кад је послије рада сједио на сунцу у гробу или кад би се, тражећи воде да замијеси вапно или да се ражедни, попео до првих тежачких камених кућа разасутих по обронку и извалио на тратини, гледајући с узвисице како се под њим попут степеница простиру влаке и лазови све доље до мирне и од сунца замагљене плохе мора и слушајући како кроз топао подневни зрак са далеких градских звоника откуцава подне као кроза сан...

И Јандрија се још један пут помлади... — Докле ли ће више?!

Ево како: Добро му је, тимари се, не труди, шета по сунцу; љуте студени нема, па процвјетао као бајам у благу зиму. Јак је он још: још унучади крха орахе зубима. Обилазећи око оних тежачких кућа код новог гробља намјерио се на удовицу, чељаде прам њему:

њој је 49 година а њему 72. Ваљана је, честита. А он самац. Нема ко да му кућу реди, да крпâ, да пере. И тако се то сложило.

Удовица има нешто уштеђевине и своју кућицу, не господску, али ипак кућицу, толико да главу склонеш под старе дане. Сад Јандрија рачуна: нећу плаћати најма а добићу пенсијски додатак на жену. И с њом се лијепо споразумио.

— Ти сад ево имаш човјека, да те храни, да те издржава. Умрем ли ја прије тебе — као што и јест ред — остаје ти моја пенсија; своја си, имаш на чему живјети. А је ли онда право да се и ти мени нешто подвежеш?: дедер и ти послије твоје смрти запиши оно кућице моме Јандријици — тâ и онако никога свога немаш! Је ли право, је ли поштено?

— — Право је и поштено, Јандрија!

И тако учинише писмо код нотара.

— Нека има своју кућицу — разлаже Јандрија на пенсионерској сједељци на обали, на сунцу. Главно је имати свој кров над главом, увијек сам ја то говорио и о томе мислио. Да не будеш голи чиновник, гладовић градски без игдје ичега свога. Ето нâ!

И смјешка се задовољно, самоувјерено... Није се надао да ће му се пред скончање опет све разведрити.

*

Извршио је Јандрија задаћу што му је Господ поставио. Кроз кланце и опасне окучи провео је и провукао свој живот, мудро и истрајно. Из маленог Запрешића извео је, као Мојсије, свој род, и на море га довео; донио у град сјеме своје. И као да је то мало, он, стар и немоћан, кућу му скућио, ударио му нов темељ!...

Нека!... Нека нашије' људи свагдје!

ЧИТУЉА

† Др. ДУШАН БАЉАК

(IN MEMORIAM)

Док се је ова књига доштампавала, умирао је у непребољеном Задру тихо и достојанствено, у заслуженом миру и незаслуженом забораву, Др. Душан Баљак, посљедњи преживјели остатак оне чете коју пред пола вијека Сава Бјелановић бијаше повео голоруку у борбу за народне идеале и која се није нашла на дијелу кад су се ти идеали остварили и постали плодоносни.

На страсну сриједу љета 1935-ог његов се је свијетли дух ослободио окова оронулог тијела и потонуо у оно велико ништа, које је неизмјерно пуније достојанства и љепоте од ове сиве данашњице.

Границе простора и времена не дозвољавају нам да у овој књизи, у коју по свом и по нашем праву спада Др. Баљак, одамо његовој успомени ону почаст која се одаје мртвим витезовима и за коју је он задужио данашње покољење, уколико за ово историја уже отаџбине, култ неокаљане прошлости, пијетет за свијетле гробове и благодарност према заслужним народним заточницима нијесу престали да намећу једну националну дужност, да претстављају једну душевну вриједност и да дају једно етичко мјерило.

Ако људи и прилике међу којима је суђено да тече наш данашњи културни живот не онемогуће даље издавање ове публикације, ми ћемо њему и његову времену да одужимо наш дуг. Данас можемо само да у летимичним потезима прикажемо личност Др. Баљка, његов живот и рад.

Рођен у Задру педесетих година прошлог вијека од оца трговца досељеног из Буковице, овог ресервоара наше сирове али неисцрпне националне снаге, он је у онда потпуно отуђеном Задру примио прве животне утиске, расгао, дозријевао и васпитавао се у средини и под приликама којима ни најотпорнији нијесу могли да надуго одоле.

Какав је онда био Задар, какову је силну и рапидну асимилаторну снагу имао, какову је фаталну однарођујућу функцију вршио, то мало ко још памти.

Није готово било славенске породице, хрватске или српске, која се већ у другом кољену не би одродила и претопила. Надмоћност старе латинске цивилизације, полуфеудални привредни односи, махом туђинска бирократија, талијански науковни језик у свим школама, званични језик у државној администрацији, у правосуђу, у самоуправи, правац државне политике и небројени други социјални и политички фактори, бијаху направили од Задра национални трансформатор. Они су успјешно пријечили природне посљедице инурбанизације сеоског народног елемента који је дневно досељавао у Задар и носио, као притока, издашну принову изумирућем старосједилачком млетачком елементу, па мјесто да ова бројна дневна имиграција националног сеоског живља помало и неосјетно освоји град и удари му коначно свој национални печат, она се је нагло претапала и асимилирала градском елементу и давала му увијек нове снаге за даљу асимилаторну и денационализаторну функцију.

Прве националне новине које су се издавале у Задру, писане су на талијанском језику, а прва и једина славенска школа била је српска конфесионална дјевојачка школа, основана од одушевљеног Србина и православног ревнитеља Др. Јове Медовића, који, свирепом игром судбине, није могао да сачува од однарођења ни јединца сина.

У такој средини провео је своје дјетињство и своју рану младост Др. Душан Бањак, и из те средине он је изишао чисти, непомућени, стопостотни Србин. Његова национална свијест остала је, као што је он једном приликом рекао, чиста као крин, а српски језик текао је са његових усана правилан, једар, бујан, богат, сликовит, пун прелива и одбљесака, као што није текао ни код једног српског или хрватског бесједника на прије на послије њега.

Ово чудо националног самоодржања и прекаљености у скроз туђој и противној средини направило је Бањково домаће огњиште, на ком је стари буковички досељеник отхранио свој пород и на коме се је чувала и његовала српска ријеч, као што је опет другом приликом Др. Бањак сликовито казао, онако љубоморно и побожно као што су весталке чувале свети огањ.

Правне науке слушао је Др. Бањак на њемачким универзитетима у Бечу и Грацу, и ту је савршено завладао њемачким језиком, на коме је касније држао своје гласовите и формално савршене бесједе у бечком парламенту и у аустроугарским делегацијама.

Обдарен необичном интелигенцијом, нарочитим даром за језике, неодољивом чежњом за науком и знањем, васпитан у духу хуманизма, у једном добу које је Далмацији дало Љубишу, Томазеа, Пуцића, Ботића, Казначића, Бана, Војновића, Нодила, Бјелановића, Матавуља, Марка Цара, Милаша, Булића и многе друге, Бањак је потпуно изградио своју индивидуалност, па је ушао у јавни живот као оплемењена биљка, као савршен продукт западне европске културе накалемљене на здраву, сирову и сочну народну подлогу.

Спољашња појава Др. Бањка била је одраз његове душевне хармоније. Лијепа, правилна лица са маркантним цртама, дубока и проницава погледа, стаса управна и елегантна, тих и одмјерен у покретима, достојанствена наступа, увијек беспријекорно одјевен, Др. Бањак је давао утисак мирноће, хладнокрвности, рефлексије, готово хладноће, али би на ораторској трибини, на којој се је осјећао као у свом царству, аутоматски и без намјерне усиљености примио изглед и став класичног оратора, оратора од расе. Она нека оштрина и хладноћа у погледу, у покретима, у гесту начас би попустила, очи би заблистале, покрети би постали мобилнији али никад не би прешли у гестикулацију, глас би добио необичну топлину и звучност, и ријечи би стале да теку бистро, флуидно, неусиљено, без застајања без спотицања, без понављања и поправљања, у беспријекорним граматикалним облицима и у једној дугој, сложеној, књижевно савршеној периодацији, какова се данас, у доба меркантилне ужурбаности кад све, и живот, и рад, и писање, и говор носе знакове хитње, неимања времена, наглог предисања и сипње, не може више да чује ни на бранилачкој ни на парламентарној трибини.

Први такти бесједе освојили би слушаоца, који би се одмах осјетио спутан, опчаран неком хипнотичном сугестијом и не би могао да не подлегне валу формалне љепоте и сили мериторне аргументације Бањкове бесједе.

Сваки Бањков говор могао је одмах, како је изговорен, да уђе у штампу а да му се не дода и не одузме ни једна запета, а сваки је био плод импровизације, продукт часовите инспирације изазван конјунктуром дискусије, потребом неодложне реакције на каков напад или једним неочекиваним процесуалним инцидентом.

И поред свега тога Бањак је увијек знао да остане на висини и да не изгуби мјеру, знао је у најстраственијој борби у најжучнијој полемици да бира изразе, да буде савршен центлмен, да не повриједи противника у части, у поносу па чак ни у осјетљивости, па је том поштедом противника, том аристократијом бесједе успио да и за себе створи имунитет од увреда и клевета и да код пријатеља и противника стече неподијељено поштовање.

Такова су, иначе, била и времена у која пада Бањков јавни и професионални рад, а такови су били, готово без изузетка, сви наши политички људи оног доба, с којима ми можемо да се не слажемо ни у циљевима ни у средствима, које можемо да критикујемо и да осудимо, али о којима морамо да говоримо и да пишемо само са највећим поштовањем и, можда, са неком далеком, сјетном, неутјешном носталгијом.

Кад би хтјели да Дру Бањку у историји бесједништва нађемо поређење па кад би га тражили у једном од признатих бесједника француске револуционарне епохе, овог најраскошнијег раздобља историје реторике, ми му сличност не би нашли ни у мајестетичном Мирабо-у, ни у импулсивном и вулканичном Дантону, ни у извјештаченом Мори-у, ни у фанатичном Сенжист-у, а можда ни у једном бесједнику конституанте ни конвентске Монтање, већ једино у редовима ведре, културне и благородне Жиронде, и баш у њеним предњим редовима, у Верњо-у и Гиаде-у.

Аристократа у спољашњости, углађен у манирима, овај унук дивље Буковице са грансењерском гестом волио је страствено свој народ, његове обичаје и традиције, његову сирову и искрену природу, његов пластичан језик, његове врлине, па и његове мане, али није никад износио на пазар ту своју љубав, није њом правио рекламу, није је искоришћавао у тражењу гласова и аплауза, није знао да се улагива гомили и није хтио да се с њом изједначи, па је зато могао да изгледа далек од народа, сујетан и горд. Био је аристократ у манирима и у додиру с људима а демократ у свијести и у увјерењу.

У далматинском сабору и у бечком парламенту био је за тридесет година гласник и тумач програма, жеља и осјећаја српске странке на приморју у коју се је био сврстао сав српски дио југославенског народа у Далмацији.

Друг и сарадник Саве Бјелановића, он је по Савиној смрти примио из његове клонуле руке неокаљану српску заставу и наставио његов рад на водству српске политике, па кад је престала братоубилачка борба Хрвата и Срба, кад су напуштене маштаније о уједињењу јужног Славенства у оквиру аустроугарске државе а ослободилачка мисија и задаћа Србије стала да се намеће као историјска нужност, кад је југославенска идеја стала да се шири и да осваја срца и умове, Др. Бањак је поздравио ову нову оријентацију као почетак остваривања старог програма српске странке; а кад су Куманово и пробој солунског фронта завршили дјело ослобођења те оправдали и крунисали четрдесетгодишњу политичку борбу те странке, он је, већ стар и преморен, могао да спокојне савјести измоли свој »ниње отпушчаеши«.

Позну јесен живота провео је у туђини и осамљености пратећи својим увијек бистрим духом удесе државе у чије је темеље и он узидао свој камен, гледајући како око њега падају у гроб и тону у заборав, један по један, сви његови стари саборци и пријатељи, како се мијења свијет, како ниче ново покољење с новим потребама, новим прохтјевима, новим животним законима и новим етичким назорима, како магла заборава пада, наслага на наслагу, на стара времена и на старе људе, и, не сналазећи се више у новом непознатом свијету, он га је напустио, можда с осмијехом, можда са сузом.

Др. УРОШ ДЕСНИЦА

САДРЖАЈ

Краљу Александру Првоме 3
Lucijan Marčić: Uzroci slabog ekonomsko-kulturnog razvoja zadarskog zaleđa . . 5
Lucijan Marčić: O nošnji na zadarskim i šibenskim ostrvima 15
Boško Desnica: Jedan krajiški štatut i nekoliko priloga za proučavanje »lige« . . 23
Бошко Десница: Једна непозната буна и један незнани мученик 47
Др. Јелка Перић: Шибеник у млетачко-турским ратовима (до 1671 г.) . . . 58
Марко Јежина: Шибеник у култури 15 вијека 71
Dr. Dragan Plamenac: Šibenčanin Ivan Lukačić i njegovi moteti 80
Dr. Grga Novak: Poziv Obrovca za slavenstvo Dalmacije 87
Dr. Petar Kolendić: Zadranin Šimun Kožičić i njegova štamparija na Rijeci . . . 95
N. van Wijk: Рукописни патерик манастира Крке 108
Владимир Ризмондо: За једну далматинску културну оријентацију 111
Владан Десница: Мирко Королија и његов крај 117
Мирко Королија: Зое Порфирогенета, драмски поем, I чин 131
Мирко Королија: Четири посмртна сонета:
Ново пролеће — Осмех — Љубавни псалам — Источник . . 153
Владан Десница: Животна стаза Јандрије Кутлаче, скица за роман 155
Читуља:
Др. Урош Десница: † Др. Душан Бањак 174